

BERNARD LEWIS

İSLAM'IN KRİZİ

Çeviren: Abdullah Yılmaz

Bernard Lewis _ İslam'ın Krizi

Bernard Lewis bu kitapta, İslam'ın hem Batı dünyasıyla hem de kendi içinde terörizmle ilişkisinin bir muhasebesini çıkarıyor ve İslam dünyasının içine düştüğü geri kalmışlık, despotizm, terör sarmalından nasıl kurtulabileceğini tartışıyor.

Batı dünyasının Ortadoğu ve İslam konularında önde gelen düşünürlerinden olan Bernard Lewis eleştiri oklarını Batı'ya yöneltmekten de geri durmuyor ve Türkiye'ye bu krizden çıkışta önemli bir misyon biçiyor.

Günümüzün bu yakıcı meselesi için vazgeçilmez bir kaynak...

İSLAM'IN KRİZİ

Bernard Lewis

Çeviren: Abdullah Yılmaz

LİTERATÜR YAYINLARI: 98

İSLAM'IN KRİZİ

Bernard Lewis

-

Kitabın özgün adı: The Crisis Of islam

Çeviren : Abdullah Yılmaz

Birinci Basım, Haziran 2003 (3000 adet) ikinci Basım, Ağustos 2003 (3000 adet)

Genel Yayın Yönetmeni: Kenan Kocatürk

Yayına Hazırlayan : Oğuz Ergun

Kapak Tasarım : Emel Atik

Uygulama : Emel Atik

Baskı ve Cilt: Mart Matbaacılık - Tel: (0212) 321 23 00

ISBN: 975-04-0182-4

Copyright © 2003 by Bernard Lewis. All rights reserved under International and Pan-American Copyright Conventions. Published in the United States by Modern Library, a division of Random House, Inc., New York, and simultaneously in Canada by Random House of Canada Limited, Toronto.

© Copyright 2003, Literatür: Yayıncılık

Bu kitabın yayın hakları Kesim Ajans aracılığıyla Literatür Yayıncılık

Dağıtım Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir.

Kitabın tamamı veya bir bölümü hiçbir biçimde çoğaltılamaz, dağıtılamaz, yeniden elde edilmek üzere saklanamaz.

LİTERATÜR: YAYINCILIK, DAĞITIM, PAZARLAMA, SANAYİ VE TİCARET LTD. Şİİ.

İSTİKLAL CADDESİ, NO: 133 KAT 1-2 TR-80071

BEYOĞLU, İSTANBUL, TÜRKİYE

0 (212) 292 4120 (PBX)

F 0 (212) 245 5987

E literatur@literaturkitabevi.com.tr

literaturkitabevi.com.tr

Giriş

- 1 İslam'ı Tanımlamak
- 2 Dar-ülHarb
- 3 Haçlılardan Emperyalistlere
- 4 Amerika'yı Keşfetmek
- 5 Şeytan ve Sovyetler
- 6 Çifte Standartlar
- 7 Modernleşmenin Başarısızlığı
- 8 Suudi Gücüyle Vahabi Öğretisinin İzdivacı
- 9 Terörizmin Yükselişi Teşekkür

Dizin

- 1
- 17
- 37
- 51
- 63
- 77

93

101

107

119

141

143

Başkan Bush ve Batılı politikacılar yürütmekte olduğumuz savaşın terörizme karşı bir savaş olduğunu, Arapları ya da genelde, ortak düşmanımıza karşı verilen bu mücadelede bize katılmak için duraksamayan Müslümanları hedef almadığını anlatmak için büyük çaba harcıyor. Usame bin Ladin'in mesajı ise tam tersi. Bin Ladin ve yandaşları için, bu bir din savaşı, İslam'ın kafirlere karşı bir savaşıdır ve bu yüzden, kaçınılmaz olarak, kafirler dünyasının en büyük gücü olan ABD'ye karşı bir savaştır.

Bin Ladin duyurularında tarihe sık sık göndermeler yapıyor. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri olan 7 Ekim 2001 tarihli video kasedinde bin Ladin İslam'ın "seksen yılı aşkın bir süre önce" içine düştüğü "aşağılanma ve utanç"tan bahsetmektedir. Ortadoğu'da olup bitenleri izleyen çoğu Amerikalı -ve hiç kuşkusuz Avrupalı da- vakit geçirmeden "seksen yılı aşkın bir süre önce" ne olduğunu araştırmaya girişmiş ve çeşitli yanıtlar bulmuştur. Şundan emin olabiliriz ki, bin Ladin'in Müslüman dinleyicileri -hitap ettiği insanlar- kastedilen şeyi hemen anlamış ve önemini kavramıştır.

1918'de, büyük Müslüman imparatorlukların sonuncusu Osmanlı saltanatı yenilgiye uğradı, başkenti İstanbul işgal edildi, hükümdar esir alındı ve topraklarının büyük bölümü savaşın galipleri İngiliz ve Fransız imparatorlukları arasında paylaşıldı. Osmanlı toprakları içindeki Bereketli Ay'ın

2 İslam'ın Krizi

Arapça konuşan bölgeleri yeni sınırlar ve isimlerle üç yeni birim halinde bölündü. Bunlardan ikisi, Irak ve Filistin Britanya himayesine, üçüncüsü de Suriye adıyla Fransız himayesine verildi. Daha sonra Fransızlar kendi himayeleri altındaki toprakları ikiye bölerek birine Lübnan adını verdi, kalan parça ise Suriye olarak eski adıyla kaldı. Britanyalılar da Ürdün'ün iki yakası arasında bir bölge yaratarak, Filistin'de neredeyse aynısını yaptılar. Doğudaki parçaya Trans-Ürdün, daha sonra sadece Ürdün adı verildi; Filistin adı korundu ve batıdaki parçaya, başka bir deyişle ülkenin Cis-Ürdün parçasına eklendi.

Genellikle çorak topraklardan ve geçit vermez çöl ve dağlardan oluşan Arabistan yarımadası o tarihte alınmaya bile değer görülmedi ve yöneticilerinin geçici ve sınırlı bağımsızlıkları korundu. Bir süre sonra Türkler anavatanları Anadolu'yu kurtarmayı başardılar ama bunu İslam adına değil, Mustafa Kemal adlı bir Osmanlı generalinin, daha çok bilinen adıyla Kemal Atatürk'ün önderliğinde laik bir ulusal hareket aracılığıyla yaptılar. Mustafa Kemal Türkiye'yi Batılı tahakkümden kurtarmak için başarıyla savaşmış olsa da, Batılı, ya da kendisinin tercih ettiği deyimle, modern tarzları benimseme yolunda ilk adımları attı. Yaptığı ilk işlerden biri, Kasım 1922'de, saltanatın kaldırılmasıydı.

Osmanlı hükümdarı yalnızca bir sultan, belli bir devletin yöneticisi değil, aynı zamanda halife, yani bütün Sünni Müslümanların başı ve 632'de Muhammed Peygamber'in ölümüne kadar uzanan bir yöneticiler silsilesinin sonuncusuydu. Hükümdar ayrıca İslam devletinin ve cemaatinin sadece manevi değil, dini ve politik lideri olarak da yerini alacak bir halef tayin ediyordu. Türkler, kısa bir süre ayrı bir halife deneyimi ardından, 1924 Mart'ında halifeliği de kaldırdılar.

Halifelik, yaklaşık on üç yüzyıl boyunca, birçok değişiklik geçirmiş ama Müslümanların birliğinin, hatta kimliğinin güçlü bir sembolü olarak varlığını korumuştur; halifeliğin ya-

Giriş

3

bancı emperyalistler ve yerli modernistlerin çifte saldırısı altında ezilmesi Müslüman dünyanın tamamını derinden yaralamıştı. Çeşitli Müslüman şeyhler ve liderler boş kalan makam üzerinde yarı gönüllü de olsa hak iddiasında bulunmaya kalktılar ama hiçbiri destek bulamadı. Birçok Müslüman bugün bile bu boşluğun acısını duymakta ve Usame bin Ladin'in halife olmak gibi bir arzusunun olduğu söylenmektedir.

Halife sözcüğü Arapça'da, olumlu bir ikilemele, hem "vekil" hem de "ardıl" anlamlarına gelen halef sözcüğünden türemiştir. Başlangıçta Müslüman cemaatinin başı "Allah'ın Peygamberinin Halifesi"ydi. Daha hırslı bazıları unvanı "Allah'ın Halifesi" olarak kısalttılar. Bu manevi otorite iddiası şiddetli tartışmalara neden oldu ve zaman içinde terk edildi ama benzer fakat biraz daha az iddialı "Allah'ın yeryüzündeki Gölgesi" unvanı Müslüman liderler tarafından yaygın olarak kullanıldı. Bu kurumun tarihinin büyük bir bölümünde, halifelik makamında oturanlar, genellikle "İnananların Yöneticisi" olarak çevrilebilecek, Amir el Mümin gibi daha mütevazı bir unvanı tercih etmiştir.

Birçok Amerikalı için anlaşılması güç olan Bin Ladin'in-ki gibi tarihsel araştırmalar Müslümanların iyi bildiği bir şeydir ve ancak Ortadoğulu tarihsel geçmiş ve kimlik anlayışları bağlamında yeterince anlaşılabilir. Günümüz Ortadoğu'sunu anlamak isteyen Batılılar için, tarih ve kimlik kavrayışlarının da yeniden tanımı gerekir. Mevcut Amerikan kullanımıyla, "o tarih oldu" ifadesi genelde günümüz açısından bir şeyi önemsiz bulup küçümsemek için kullanılır ve tarih yazımına ve öğrenimine yapılan muazzam yatırımlara rağmen Amerikan toplumunda genel tarihsel bilgi düzeyi inanılmaz derecede düşüktür. Tarihteki bütün halklar gibi Müslüman halklar da tarihleri tarafından şekillendirilmiştir ama bazılarından farklı olarak, onlar bunun çok iyi farkındadır. Ancak bu tarih bilinci İslam'ı başlangıç alır, İs-

4 İslam'ın Krizi

lam öncesi döneme yapılsa bile çok az gönderme yapılır; Kuran'daki ve ilk dönemin yazılı ve sözlü İslami geleneği içindeki tarihsel bahisleri açıklamak için zorunlu bir bilinçtir bu. Müslümanlar açısından, İslam tarihinin dinsel, aynı zamanda hukuksal anlamı çok büyüktür çünkü bu tarih Allah'ın, cemaati - İslam'ın öğretisini kabul edenler ve yasalarına riayet edenler için, maksadını yansıtır. Müslüman olmayan devletlerin ve halkların tarihi böyle bir mesaj içermez ve bu yüzden değersizdir, ilgilenmeye değmez. Ortadoğu'dakiler gibi antik medeniyetlerin yaşandığı ülkelerde bile, pagan tarihine -çevreleri anıtları ve yazıtlarıyla dolu kendi atalarının tarihine- dair bilgiler asgari düzeydedir. Batılı arkeologlar ve dilbilimciler modern zamanlarda onları yeniden bulana ve çözene kadar, antik diller ve yazılar unutulmuş, antik kayıtlar yakılmıştı. Ama İslam'dan sonraki dönem için, Müslüman halklar zengin ve çeşitli bir tarihsel yazın üretmiştir; aslında, birçok bölgede, Hindistan gibi eski medeniyetlerin yaşandığı ülkelerde, ciddi tarih yazımı İslam'la birlikte başlamıştır.

Ama yazılan neyin tarihiydi? Batı dünyasında, insan örgütlenmesinin temel birimi ulustur; Avrupa'da değil ama Amerika'da bu sözcük ülkeyle hemen hemen eşanlamlıdır. Ulus çeşitli biçimlerde alt birimlerine ayrılmıştır, bunlardan biri de dindir. Ne var ki, Müslümanlar genelde dinsel grupların bir ulusun alt birimi değil, tersine ulusların bir dinin alt birimi olduğu görüşüne yatkındır. Kuşkusuz bunun nedeni kısmen Ortadoğu coğrafyasındaki ulus-devletlerin çoğunun görece yeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi ardından kurulan Fransız-İngiliz hâkimiyetinin mirası oluşu ve eski emperyal efendilerinin belirlediği devlet yapısını ve sınır çizgilerini korumalarıdır. Bu ulus-devletlerin adları bile bu yapaylığı yansıtır: Irak, sınırları mevcut modern devletin sınırlarından çok farklı olan ortaçağa ait bir bölgeydi; bu bölge Batı İran'ın bir kısmını içeriyordu ama kuzeyde Mezopotamya Irak sınırları dışında kalıyordu. Suriye, Filistin ve Libya klasik çağdan kalma adlardı ve binlerce yıldan beri,

Giriş

5

yirminci yüzyılda Avrupalı emperyalistler tarafından yeniden canlandırılıp dayatılana dek bölgede kullanılmıyordu.1 Arapça'da Cezayir ve Tunus sözcükleri hiç yoktu; daha sonra bu aynı sözcükler hem ülke hem de şehir adları olarak kullanıldı. İşin en ilginç yanı, Arapça'da Arabistan diye bir sözcük yoktu; günümüzdeki Suudi Arabistan'dan yerine göre "Suudi Arap krallığı" ya da "Arap yarımadası" olarak bahsedilirdi. Bu Arapça'nın fakir bir dil oluşu yüzünden değil, tam tersine Arapların tek başına birleşik etnik ve bölgesel kimliklere göre düşünmüyor oluşu yüzündendi. Gerçekten de, Hz. Ömer'in Araplara "soyunuzu bilin ve kendilerine kim oldukları sorulduğunda, 'ben şu yerdenim' diye yanıt veren köylüler gibi olmayın" dediği söylenir.2

Müslümanlığın ilk dönemlerinde, İslam cemaati tek bir kişinin yönetiminde tek bir devletin çatısı altındaydı. Cemaat birçok devlete parçalandıktan sonra bile, tek bir İslamcı politika ideali korunmuştur. Sınırlar değişse de, devletlerin hemen hepsi hanedanlıktı ve ilginçtir, son derece zengin Arapça, Farsça ve Türkçe İslam tarihleri içinde hanedanlıkların, şehirlerin ve en başta İslam devleti ve cemaatlerinin tarihleri vardır ama İran ya da Türkiye tarihi yoktur. Suriye, Filistin ya da Irak'ın aksine, bu adlar yeni değil, yüzyıllarca egemen ve bağımsız olmuş eski politik birimleri anlatır. Ama modern zamanlara kadar bu adlar bile Arapça, Farsça ya da Türkçe'de mevcut değildi. Türk denen halkın yaşadığı ve Türkçe denen bir dilin konuşulduğu ülkeyi anlatan Türkiye adı ülkeleri etnik adlarla belirleyen bildiğimiz Avrupalı tarzına uygun görünmektedir. Ancak orta çağlardan be-

1. Bu isimlerden ilki Osmanlı döneminde, Şam eyaletinin Suriye adını almasıyla ortaya çıktı. Bu eyaletin sınırları savaş sonrası ortaya çıkan devletin sınırlarından önemli oranda farklıydı. Roma-Bizans ismi olan Filistin, Arap fatihler tarafından bir süre muhafaza edildi ama Haçlılar geldiğinde neredeyse unutulmuştu. Bu isim Birinci Dünya Savaşı sonrası Britanya Mandası kurulunca yeniden canlandı. Romalılardan kalma Libya adı İtalyanlar tarafından yeniden gündeme getirilinceye kadar unutulup gitmişti.

2. İbni Haldun, Mukaddime, der. E. Quatremere (Paris, 1858), c. 1, s. 237. İslam'ın Krizi

ri Avrupa'da kullanılmakta olan bu ad 1923'te Cumhuriyet'in ilanına kadar Türkiye'de kabul görmemiştir. İran Avrupalı bir ad, aslında Batı İran'da bir bölgeye verilen Pars, sonraları Fars, adının Yunanca uyarlamasıdır. Arap işgali ardından, Arapça alfabede p harfi olmadığından, bölgenin adı Fars olmuştur. Nasıl Kastilce İspanyolca ve Tuscan dili İtalyanca haline gelmişse, Farsların yerel bir aksanı olan Farsça da ülkenin standart dili olmuştur ama Farsça'da bu bölgenin adı hiçbir zaman bir bütün olarak ülkeye verilmemişti.

Hem Araplar hem de Türkler, sekizinci yüzyıldaki ilk Arap ilerlemesinden yirminci yüzyıldaki son Türk gerilemesine kadar, Hıristiyan Avrupa'ya karşı mücadelelerini anlatan geniş bir edebiyat üretmişti. Ama modern zamanlara, Avrupa kavram ve kategorileri hâkim olana kadar, Müslüman askerler, subaylar ve tarihçiler rakiplerini bölgesel ya da ulusal sıfatlarla değil, hemen her zaman sadece kafirler olarak adlandırmış, bazen de Franklar ya da Romanlar gibi muğlak genel sıfatlar kullanmıştır. Aynı şekilde, kendilerine de hiçbir zaman Arap, Fars ya da Türk dememişlerdi; onlar kendilerine Müslüman diyordu. Bu yaklaşım, başka şeyler yanında, Pakistan'ın Taliban ve onların Afganistan'daki halefleriyle ilgili kaygılarını anlamamızda yardımcı olabilir. Yirminci yüzyıl mamulü olan Pakistan adı tamamen İslam dini ve bu dine bağlılık tarafından belirlenmiş bir ülkeyi anlatır. Başka her bakımdan, Pakistan ülkesi ve halkıyla, bin yıllardır olduğu gibi, Hindistan'ın bir parçasıdır. İslamcı kimliğiyle belirlenmiş bir Afganistan doğal olarak Pakistan'ın müttefiki, hatta bir uydusu olacaktır. Etnik milliyetçilik esasına göre belirlenmiş bir Afganistan ise, tam tersine, Pakistan'ın kuzey-batısındaki Peştunca konuşan bölgelerde ayrılıkçı güçlere destek veren ve hatta belki de Hindistan'la ittifak yapan tehlikeli bir komşu olabilirdi.

İlk döneme, hatta daha eski çağların tarihine yapılan göndermeler halk dilinde çok yaygındır. 1980'de, İran-Irak Savaşı sırasında, iki taraf da, sık sık yedinci yüzyıldaki Ka-

Giriş 7

disiye (637) ve Kerbela'ya (680) kadar uzanan olayları ve kişileri gündeme getiren muazzam propaganda faaliyetleri yürütmüştü. Kadisiye Savaşı'nı İran'ı istila eden Arap Müslümanlar kazanmıştı, karşılarında henüz İslamiyeti kabul etmemiş ve bu yüzden de Müslümanların gözünde pagan ya da kafir olan Şah ve ordusu vardı. Dolayısıyla iki taraf da zaferin kendilerine ait olduğunu iddia edebilirdi; Saddam Hüseyin Arapların Farslar üzerinde, Ayetullah Humeyni ise Müslümanların imansızlar üzerinde zaferinden bahsedebilirdi. Bu savaşlara yapılan göndermeler ayrıntılı anlatımlar ya da açıklamalara değil, çabucak yapılmış, yarım yamalak anıştırmalara dayanıyordu ama iki taraf da kendi yandaşlarının, bunların büyük bir kısmı okur yazar olmasa bile, anlayacağından hiçbir kuşkuya düşmeksizin bu savaşlar üzerinden propaganda yürütüyordu. Batıda

birbirlerine karşı kitlesel propaganda yürütenlerin iddialarını aynı olay ve döneme, örneğin İngiltere'deki Anglosakson hükümlerine ya da Fransa'daki Karolenj krallarına, dayandırmaları kolay anlaşılır bir şey değildir. Aynı ruh hali içinde, Usame bin Ladin Başkan Bush'u Firavun'a benzeterek hakaret ediyor, Başkan Yardımcısı Cheney ve Dışişleri Bakanı Powell'ı (birlikte anarak) 1991 Körfez Savaşı'nda, on üçüncü yüzyıl ortalarında Bağdat'ı ele geçiren ve Abbasi Halifeliğini yıkan Moğol hanlarından sonra, Irak'a en büyük zararı veren kişiler olarak suçluyordu. Ortadoğuluların tarih bilinci okullarda hocalar ve medya tarafından beslenmektedir ve her ne kadar yanlış ve tutarsız olursa olsun -ki aslında genelde öyledir- canlıdır ve güçlü bir uyum sergilemektedir.

23 Şubat 1998'de, Londra'da Arapça yayımlanan bir gazete olan Al-Quds al-Arabi "Dünya İslam Cephesi'nin Yahudilere ve Haçlılara karşı Cihat İlanı"nı bastı. Gazeteye göre, bildiri onlara faksla gönderilmişti ve altında Usame bin Ladin ve Mısır, Pakistan ve Bangladeş'teki Cihat gruplarının liderlerinin imzası vardı. Akıcı, yer yer şairane bir Arapça'yla kaleme alınmış şahane bir metin olan bildiri çoğu Batılı'nın

8 İslam'ın Krizi

alışık olmadığı türden bir tarih anlayışı sergiliyordu. Bu belgede ortaya konmuş haliyle Bin Ladin'in dertleri birçok kişinin beklediği gibi değildi. Bildiri, Kuran ayetleri ve Hz. Muhammed'in hadisleri içinden en militan bölümlerin aktarıldığı bir girişle başlıyor ve sonra şöyle devam ediyordu: "Allah'ın Arabistan yarımadasını var ettiği, ardından çölleri yarattığı ve etrafını denizlerle çevirdiği günden beri, bu ülkenin başına, toprağına üşüşerek, meyvelerini yiyerek ve, doğasını tahrip ederek çekirgeler gibi yayılan bu Haçlı sürüleri kadar büyük bir felaket gelmedi; ve bu, ulusların bir çorba kasesi çevresinde itişip kakışarak Müslümanlarla kavgaya tutuştuğu bir zamanda oluyor." Bildiri, daha sonra, durumu anlama ve işleri doğru yoluna koymak için harekete geçme ihtiyacından söz ediyordu. Bildiriye göre, gerçekler herkes tarafından bilinmektedir ve üç ana başlık altında toplanabilir.

Bir: ABD yedi yılı aşkın bir süreden beri İslam'ın en kutsal topraklarını, Arabistan'ı, işgal altında tutuyor, zenginliklerini yağmalıyor, yöneticilerine hükmediyor, insanların aşağılıyor, komşularını tehdit ediyor ve yarımadadaki üslerini komşu Müslüman halklara karşı savaşmak için bir mızrak başı olarak kullanıyor.

Geçmişte bazıları bu işgalin gerçek yüzünü anlamakta zorlanıyordu, ama şimdi bütün Arabistan halkı bunu gördü.

Bunun en iyi kanıtı, Arabistan'daki Amerikan üslerinden Irak halkına karşı yapılan saldırılardır. Arabistan yöneticilerinin hepsi topraklarının bu amaçla kullanılmasına karşı çıkıyor ama ellerinden boyun eğmekten başka bir şey gelmiyor.

İki: Haçlı-Yahudi ittifakının elleriyle Irak halkına verilen muazzam zarara ve bir milyondan fazla insanın ölümüne rağmen, Amerikalılar bu korkunç katliamı bir kere daha tekrarlamaya çalışıyor. Öyle görünüyor ki, acımasız bir savaşın ardından gelen uzun süreli ambargo, ülkeyi bölgelere parçalamak ve tahrip etmek onlara yetmiyor. Bu yüzden şimdi bu halkın geri-

Giriş 9

ye kalan neyi var nesi yoksa yıkmak ve onların Müslüman komşularını aşağılamak için bir kere daha geliyorlar.

Üç: Amerika'nın bu savaşlardaki niyeti dini ve ekonomik olmakla birlikte, onlar aynı zamanda dikkatleri Kudüs'ün işgali ve oradaki Müslümanların öldürülmesinden başka yerlere çekerek, küçük Yahudi devletine de hizmet ediyor.

Bunun, bölgedeki en güçlü Arap devleti olan Irak'ı yıkmaya heveslerinden ve Irak, Suudi Arabistan, Mısır ve Sudan gibi, bütün devletleri küçük küçük parçalara ayırma girişimlerinden daha iyi gösteren ne olabilir? Bu devletlerin bölünmesi ve zayıf düşmesi İsrail'in ayakta kalmasını ve Arabistan topraklarındaki feci Haçlı işgalinin sürmesini sağlayacaktır.

Duyuru daha sonra şöyle devam ediyor: Bu suçlar "Amerikalıların Allah'a, Onun Peygamberine ve Müslümanlara açık savaş ilanıdır. Böylesi bir durumda, düşmanlar Müslüman topraklara saldırdığı zaman, yüzyıllardan beri bütün İslam alimleri Cihat'ın her Müslüman için kişisel bir görev olduğu görüşünde birleşmiştir."

Metne imza koyanlar çeşitli Müslüman otoritelerden alıntılar yaptıktan sonra duyurularının, fetvalarının son ve en can alıcı kısmına gelirler: "[Kudüs'teki] Mescidi Aksa ve [Mekke'deki] Mescidi Haram ellerinden kurtulana ve hiçbir Müslüman'ı tehdit edemez halde, perişan, kolu kanadı kırılmış orduları bütün İslam topraklarını terk edene kadar, mümkün olan her ülkede, sivil ya da asker, Amerikalıları ve müttefiklerini öldürmek gücü yeten her Müslüman'ın kişisel görevidir."

Kuran'dan bu konuyla ilgili birkaç ayet daha aktardıktan sonra, bildiri şöyle devam ediyor: "Allah'ın izniyle, Allah'a inanan ve Allah'ın emirlerine uyarak sefaat dileyen her Müslüman'ı nerede bulurlarsa bulsunlar, ne zaman olursa olsun, Amerikalıları öldürmeye ve mallarına el koymaya çağırıyoruz. Aynı şekilde, Müslüman ulemayı ve liderleri, gençleri ve askerleri, Amerikan şeytanının ordularına ve on-

10

İslam'ın Krizi

ların müttefiki olan Şeytan'ın yardımcılara karşı savaş başlatmaya çağırıyoruz." Bildiri ve fetva İslam'ın kutsal metinlerinden yapılan başka alıntılarla son buluyor.

1991'deki Körfez Savaşı, bütün Batılıların ortak görüşüne göre, ABD ve Araplarla öteki müttefiklerden oluşan bir ittifak tarafından Kuveyt'i Irak saldırısı ve işgalinden kurtarmak ve Suudi Arabistan'ı muhtemel bir Irak saldırısına karşı korumak için yapıldı. Bu savaşı Irak'a karşı bir Amerikan saldırısı olarak görmek biraz garip görünebilir ama bu yaklaşım İslam dünyasında yaygın kabul görmektedir. Saddam Hüseyin'in Irak'a saldırısı hafızalardan silindikçe, dikkatler Irak'a karşı yaptırımlara, Arabistan'da üslenmiş Amerikan ve İngiliz uçaklarının Irak üzerindeki denetleme uçuşlarına, Irak halkının çektiği sıkıntılara ve giderek Amerika'nın, onlara göre, İsrail'i kayıran tek yanlı tutumuna kaymıştır.

Bildiride sayılan üç üzüntü kaynağı -Arabistan, Irak, Kudüs- Ortadoğu'da olup bitenleri gözleyenler için şaşırtıcı gelmeyecektir. Belki şaşırtıcı gelebilecek olan şey, bu üç soruna verilen ağırlık ve varılan sonuçtur. Bu İslam tarihi ve edebiyatına aşina olan biri için sürpriz değildir. Biz Batılılar genellikle unuturuz ama Müslümanlar için, Kutsal Topraklar tartışmasız bir biçimde Arabistan, özellikle Hicaz ve iki kutsal şehirdir -bunlardan biri Peygamber'in doğduğu Mekke ve ilk İslam devletini kurduğu Medine'dir; bu ülke halkı yeni inancı ilk kabul edenler ve bu inancın standart taşıyıcılarıdır. Muhammed Peygamber, kendinden hemen sonra gelen ve cemaatin başına geçen halifeler gibi, Arabistan'da yaşamış ve ölmüştür. Sonraları, Suriye'deki kısa bir ara dışında, İslam dünyasının merkezi ve büyük başarılarının yaşandığı yer Irak'tı ve başkenti Bağdat beş yüz yıl halifeliğin merkeziydi. Müslümanlar için, bir kere İslam alemine kazandırılmış hiçbir topraktan nihai olarak vazgeçilemez, fakat Arabistan ve Irak diğer hepsinden önde gelir.

Giriş

11

Ve bu ikisi içinde Arabistan tartışmasız çok daha önemlidir. Klasik Arap tarihçiler, Müslüman çağın yirminci yılında, yani MS. 641'de, "Halife Ömer'in, Hz. Muhammed'in ölüm döşeginde verdiği bir emrini yerine getirmek üzere, Yahudilerin ve Hıristiyanların kuzey ve doğu kıyıları dışında Arabistan yarımadasının tamamından çıkarılmasına hükmettiği"ni anlatmaktadır.

Burada söz konusu edilen halklar kuzeyde, Haybar vadisindeki Yahudiler ve güneyde, Nayran'daki Hıristiyanlardı. Bu iki halk da eski ve yerleşik cemaatlerdi, dilleri, kültürleri, yaşam biçimleriyle hepsi Arap'tı; komşularından farklı olan yanları sadece dinleriydi.

Peygamber'e atfedilen bu sözler ilk dönemin İslam otoriteleri tarafından yalanlanmış olmasına rağmen, genelde kabul edildi ve hayata geçirildi.

Yahudileri ve ardından Müslümanları sürgün etmeyi normal bulan ve bunu sık sık yapan ortaçağ Hıristiyanlığının aksine, dinsel azınlıkların sürgün edilmesi İslam tarihinde son derece seyrek rastlanan bir şeydir. Avrupalıların uyguladığı tahliyeyle kıyaslandığında, Ömer'in emri hem sınırlı hem de şefkatliydi. Bu karar, İslam'ın Kutsal Toprağı sayılmayan kuzey ve kuzey-doğu Arabistan'ı içine almıyordu. Ve başka yerlerdeki mültecilerin akıbetini paylaştan İspanya'dan ve

öteki Avrupa ülkelerinden sürülen Yahudilerin ve Müslümanların aksine, Arabistan Yahudileri ve Hıristiyanları kendilerine ayrılan topraklara, Yahudiler Suriye ve Filistin'e, Hıristiyanlar ise Irak'a, yerleştirildiler. Ayrıca emir çabucak değil, aşamalı bir biçimde hayata geçirildi ve bu karardan epey sonra da Haybar ve Nayran'da yaşayan Yahudiler ve Hıristiyanlar olduğunu biliyoruz.

Tahliye zaman içinde tamamlandı ve o tarihten itibaren Kutsal Hicaz Toprakları Müslüman olmayanlar için yasak bölge ilan edildi. Suudi devleti ve Usame bin Ladin ve yandaşları tarafından kabul edilen İslam hukuku anlayışına göre, Müslüman olmayan birinin kutsal toprağa ayak basma-

12

İslam'ın Krizi

sı bile büyük bir suçtur. Krallığın geriye kalan bölümünde, Müslüman olmayanlar geçici ziyaretçiler olarak kabul edilirler ama yerleşmelerine ve dinlerinin gereklerini yerine getirmelerine izin verilmez. Kızıl Deniz kıyısındaki liman kenti Cidde uzun süre bir tür dinsel karantina bölgesi olarak hizmet görmüştür; burada yabancı diplomatların, elçilerin ve ticari temsilcilerin kesin olarak geçici bir süreliğine yaşamalarına izin veriliyordu.

1930'lardan itibaren, petrolün bulunması ve işletilmeye başlanması ve küçük bir vaha kasabası olan Riyad'ın koca bir metropole dönüşmesi birçok değişikliği de beraberinde getirdi ve azımsanmayacak sayıda yabancının, ağırlıklı olarak da Amerikalıların akını Arabistan hayatını çok yönlü olarak etkiledi. Birçok kişi tarafından hâlâ bir kutsiyet ihlali olarak görülen yabancılığın mevcudiyeti belki artan hıncın açıklanmasında yardımcı olabilir.

Arabistan, on ikinci yüzyılda, kısa bir süreliğine Haçlıların tehdidi altında kalmıştı. Haçlıların yenilgiye uğratılması ve ülkeden kovulmasından sonra Arabistan ilk kez kafirlerin tehdidine, on sekizinci yüzyılda, Güney Asya'da Avrupalı güçlerin mevzi kazanması ve Avrupalı, başka bir ifadeyle, Hıristiyan gemilerin Arap kıyılarında görülmesiyle, maruz kaldı. Bunun sonucunda ortaya çıkan öfke, en azından, Arabistan'da Vahabi hareketinin ateşlediği ve Suudi devletinin kurucuları olan Suud sülalesinin başını çektiği dinsel canlanışın unsurlarından biriydi. İngiliz-Fransız etkisinin yaşandığı ve ardından bu güçlerin on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Ortadoğu'da hâkimiyet kurduğu dönemde, Mısır, Sudan, Irak, Suriye ve Filistin'i emperyal güçler yönetiyordu. Bu güçler Arabistan kıyılarında, Aden'de ve İran Körfezi'nde küçük parçalar kapıyordu belki ama askeri bir harekâttan uzak duracak ve yarımadanın işlerine asgari düzeyde müdahale edecek kadar akıllı davranıyordu.

Yabancı müdahale ekonomik olarak kaldığı ve ödülleri her türlü sıkıntıyı dağıtmaya fazlasıyla yettiği sürece, yaban-

Giriş

13

cı mevcudiyetine katlanılabiliyordu. Ama yakın tarihte işin rengi değişti. Petrol fiyatlarının düşmesi ve nüfusun ve giderlerin artışıyla, ödül artık yetmiyor; sıkıntılar giderek fazlalaşıyor ve yüksek sesle dile getiriliyor. Müdahale de ekonomik faaliyetlerle sınırlı olmaktan çıktı. İran Devrimi, Saddam Hüseyin'in hırsı ve sonucunda bölgenin tüm sorunlarının, özellikle İsrail-Filistin sorununun büyümesi, yabancı müdahaleye askeri ve politik boyutların da eklenmesine neden oldu ve giderek daha fazla işitilen "emperyalizm" naralarına belli ölçüde haklılık kazandırdı. Kutsal toprakları söz konusu olduğunda, birçok Müslüman mücadeleyi ve bazen düşmanı da dinsel terimlerle tanımlamaya ve Saddam Hüseyin'in elinden Kuveyt'i kurtarmak ve Suudi Arabistan'ı korumak için gönderilen Amerikan askerlerini kafir istilacı ve işgalciler olarak görmeye yatkın olacaktır. Bu algılama biçimini, kafir dünya güçleri arasında Amerika'nın sorgusuz sualsiz en büyük oluşu da pekiştiriyor.

Çoğu Amerikalıya göre, Bin Ladin'in iddiaları gülünçtür, ABD'nin Arabistan'da bulunma nedeni ve biçiminin kabaca çarpıtılmasından başka bir şey değildir. Ama Amerikalılar şunu da bilmelidir ki, birçok Müslüman, belki de Müslümanların çoğu açısından, bildirinin İslam'ın doğasıyla, hatta cihat anlayışıyla hiçbir alakası yoktur. Kuran savaştan olduğu kadar barıştan da bahseder. Güvenilirliği değişen ölçülerde Peygamber'e atfedilen ve çok farklı biçimlerde yorumlanan yüz binlerce söz ve olay çok geniş bir yelpazede rehberlik imkânı yaratır ve dinin militan, şiddete yatkın yorumu bunlardan yalnızca biridir.

Bununla birlikte, azımsanmayacak sayıda Müslüman dinlerinin şiddete yatkın bu yorumunu kabul etmeye, bunlardan az sayıda bazıları da uygulamaya sıcak bakmaktadır. Zaten terörizm için çok insana gerek yoktur. Kuşkusuz, Batı hangi araç etkili olacaksa kendini o araçla korumalıdır. Ancak teröristlerle savaşın aracını belirlemek için, onları harekete geçiren güçleri anlamak kesinlikle faydalı olacaktır.

1

İSLAM'I TANIMLAMAK

İslam hakkında genellemeler yapmak kolay değildir, ilk olarak, sözcük genelde birbiriyle alakalı iki farklı anlamda kullanılır, tıpkı Hıristiyanlık sözcüğünde olduğu gibi. Sözcüğün bir anlamı bir din, bir inanç ve ibadet sistemini anlatır; öteki anlamda ise, o dinin himayesi altında doğan ve gelişen medeniyet anlatılır. Dolayısıyla, İslam on dört yüzyıllık bir tarih, bir buçuk milyara yakın insan ve muazzam farklılıklar gösteren bir dinsel ve kültürel geleneğin adıdır. Hıristiyanlık daha çok sayıda insan ve daha uzun bir süreye denk düşer; iki milyardan fazla insan, yirmi yüzyıldan daha uzun bir zaman dilimi ve daha da büyük bir çeşitlilik. Buna rağmen, Hıristiyan, Musevi-Hıristiyan ve -daha basit bir ifadeyle- Batı Medeniyeti üzerine belli genellemeler yapılabilir, yapılıyor da. İslam medeniyeti hakkında genellemeler yapmak zor, yerine göre biraz tehlikeli olmakla birlikte, imkânsız değildir ve bir bakımdan da yararlıdır. İslam âlemi coğrafi olarak Fas'tan Endonezya'ya, Kazakistan'dan Senegal'e uzanır. Zaman olarak, on dört yüzyıl

18

İslam'ın Krizi

geriye, yedinci yüzyılda Muhammed Peygamber'in gelişi, misyonu ve onun yönetiminde İslam cemaati ve devletinin yaratılmasına gider. Avrupalı tarihçilerin antik medeniyetin -Yunan ve Roma- çöküşüyle modern medeniyetin -Avrupa- yükselişi arasındaki bir karanlık çağ olarak gördükleri bu dönemde, İslam büyük ve güçlü krallıklarıyla, zengin ve çeşitli endüstri ve ticaretiyle, orijinal ve yaratıcı bilim ve yazınıyla dünyanın önde giden medeniyetiydi. İslam, Hıristiyanlıkla kıyaslandığında çok daha fazla, eski Doğu ile önemli katkılar yaptığı modern Batı arasındaki ara aşamaydı. Ancak son üç yüzyıl içinde İslam dünyası hâkimiyetini ve liderliğini yitirdi ve hem modern Batının hem de hızla modernleşen Doğu'nun gerisine düştü. Genişleyen bu uçurum zamanla hem pratik hem de duygusal sorunlar doğurdu; İslam'ın yöneticileri, düşünürleri ve asileri şimdiye kadar bu sorunlara doyurucu yanıtlar bulamamıştır. İslam bir din olarak Musevi-Hıristiyan geleneğe, Hinduizm, Budizm ve Konfiçyusçuluk gibi Asya'nın bütün büyük dinlerinden her bakımdan çok daha yakındır. Musevilik ve İslam, yeme ve içme de dahil, insan faaliyetinin her yönünü düzenleyen ilahi bir yasa inancını paylaşır. Hıristiyanlar ve Müslümanlar bir ortak zafer inancını paylaşır. Musevilik dahil, insanlığın öteki dinlerinin aksine, onlar Tanrı'nın insanlığa gönderdiği son mesajın talihli alıcıları ve emanetçileri olduklarına ve görevlerinin bu mesajı bütün dünyaya taşımak olduğuna inanır. Doğunun uzak dinleriyle kıyaslandığında, bütün bu üç Ortadoğu dini -Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam- birbiriyle yakından ilişkilidir ve aslında aynı dinsel geleneğin değişik biçimleri olarak görünürler. Hıristiyanlık ve İslam birçok bakımdan kardeş medeniyetlerdir; ikisi de Yahudi vahiyleri ve peygamberleri, Yunan felsefesi ve bilimi mirasına dayanır ve ikisi de antik dönem Ortadoğusunun geleneklerinden beslenmiştir. Bu ortak tarihin büyük bölümünde, ikisi de birbiriyle savaşa kilitlenmiş olmakla birlikte, çatışma ve polemiklerde bile özdeki akrabalığı ve onları birbirine bağlayan ortak özellikleri ortaya

İslam'} Tanımlamak

19

koymuşlar ve kendilerini Asya'nın uzak medeniyetlerinden ayrı tutmuşlardır. Gelgelelim, bu iki din arasında benzerlikler olduğu kadar, derin ayrılıklar da vardır ve bunlar öğretisi ve ibadetteki bariz farkların ötesine uzanır. İki din arasındaki fark hiçbir yerde bu dinlerin ve onların yetkili ağızlarının, hükümet, din ve toplum arasındaki ilişkiler karşısındaki tavırlarındaki kadar derin değildir. Hıristiyanlığın Kurucusu izleyicilerine "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını da Tanrı'ya verin" (Mat. XXII:21) buyuruyordu;

yüzyıllar boyunca, imparator Konstantin'in Hıristiyanlığı kabul ettiği tarihe kadar, Hıristiyanlık bir mazlum dini olarak büyümüş ve gelişmişti. O tarihten sonra bizatihi Sezar bir Hıristiyan oluyor ve bir dizi değişikliği hayata geçiriyordu; böylelikle yeni inanç Roma İmparatorluğuna hakim oldu ve medeniyetini dönüştürdü. İslam'ın Kurucusunun kendisi Konstantin'di ve kendi devletini ve imparatorluğunu kurdu. O bu yüzden bir kilise yaratmadı, ya da yaratmaya ihtiyaç duymadı. Batılı Hıristiyanlık tarihinde son derece önemli bir rol oynayan regnum ve sacerdotium* ikiliğinin İslam'da bir muadili ortaya çıkmadı. Hz. Muhammed'in hayatta olduğu dönemde, Müslümanlar aynı anda hem dinsel hem de politik bir cemaat haline geldiler, Peygamber de devletin başıydı. Bekleneceği gibi, Peygamber bir yeri ve bir halkı yönetmiş, adaleti sağlamış, vergi toplamış, ordulara komuta etmiş, savaş açmış ve barış yapmıştı. İslam'ın kurucu ilk kuşağı için, sürekli zulüm altında inançlarının sınanması, düşman bir devlet gücüne direnme yoktu. Tam tersine, onları yöneten devlet İslam devletiydi ve Allah'ın davalarına verdiği onay bu dünyadaki zafer ve imparatorluk biçiminde onlara ifşa ediliyordu.

Pagan Roma'da Sezar Tanrı'ydı. Hıristiyanlar için Tanrı ile Sezar arasında bir tercih yapma sorunu vardı ve Hıristiyanlar asırlar boyu bu seçimin pençesinde kıvranmıştır. İ-

* Regnum dünyevi gücü, yani devleti, sacerdotium ise ilahı gücü, yani kiliseyi temsil eder -çev.

20

İslam'ın Krizi

İslam'da böyle sancılı bir seçim yoktu. Müslümanların anladığı biçimiyle İslam'ın evrensel politikasında, Sezar yoktu, yalnızca tek hâkim ve tek yasa kaynağı olan Allah vardı. Muhammed O'nun Peygamberiydi ve hayattayken Allah adına öğretmiş ve yönetmişti. MS. 632 yılında, Hz. Muhammed öldüğünde, manevi misyonu ve Allah'ın kitabını insanlara getirmek olan peygamberlik misyonu tamamlanmış oluyordu. Geriye, sonunda bütün dünya kabul edene kadar Allah'ın vahyini yayma görevi kalıyordu. Bu da otoritenin ve doğru inancı benimseyen ve Allah'ın emirlerine uyan cemaate üyeliğin genişletilmesiyle başarılacaktı. Bu görev için zorunlu bütünlüğü ve liderliği sağlayacak Peygamber'in bir vekili ya da halefi gerekiyordu. Arapça halife sözcüğü Peygamber'in kayınpederi ve ilk halefi olan Ebubekir'e verilen unvan oldu; Hz. Ebubekir'in İslam cemaatinin başına geçmesiyle büyük bir tarihsel kurum olan halifeliğin temelleri de atılmış oluyordu.

Halifeler döneminde, Peygamber'in hâkimiyet kurduğu Medine yüz yıl gibi kısa bir sürede geniş bir imparatorluk, İslam da bir dünya dini haline geldi. Korunan ve daha sonraki kuşaklar faydalansın diye kayda geçirilen ilk Müslümanların deneyiminde, dinsel hakikat ve politik güç ayrılmaz bir biçimde iç içedir; birinci ikinciyi kutsarken, ikinci de birinciye destek oluyordu. Ayetullah Humeyni bir keresinde "İslam politik değilse, hiçbir şey değildir" diyordu. Bütün Müslümanlar bu kadar ileri gitmez ama çoğu Allah'ın politikayla ilgili olduğuna inanır ve bu inanç, iktidarın elde edilmesi ve kullanılması, meşruiyetin ve otoritenin doğası, yöneticilerin ve kulların görevleri, kısacası, Batı'da anayasa hukuku ve politik felsefe diyebileceğimiz ne varsa onu kapsayan şeriat, yani İlahi Hukuk tarafından olumlanır ve desteklenir.

İslam'la Hıristiyanlık arasında uzun bir döneme yayılan ilişkiler ve ikisi arasındaki birçok benzerlikler ve karşılıklı etkilenmeler gözlemcilerin bazı önemli farklılıkları gözardı etmesine neden olmuştur. Denir ki, Kuran Müslüman İ-

İslam'ı Tanımlamak

21

İslam'ın cil'idir; cami Müslüman kilisesidir; ulema da Müslüman ruhban sınıfıdır. Bütün bunlar doğrudur doğru olmasına ama yanıltıcıdır da. Hem Eski hem de Yeni Ahit farklı kitapların bir derlemesinden oluşur, uzun bir zaman dilimini kapsar ve inananlar tarafından ilahi vahyin vücut bulması olarak görülür. Kuran, Müslümanlar açısından, tek bir insan, Muhammed Peygamber, tarafından bir kerede duyurulan tek bir kitaptır. İslam'ın ilk asırlarında yapılan canlı bir tartışmanın ardından, Kuran'ın yaratılmamış ve ebedi, ilahi ve değişmez olduğu öğretisi benimsendi ve imanın temel bir şartı haline geldi.

Ortak ibadet yeri olması anlamında cami gerçekten de Müslüman kilisesidir. Ama "Kilise"den bahseder gibi "Cami"den bahsedemezsiniz; o devletten ayrı kendi hiyerarşisi ve kanunları olan bir kurumdur. Ulema (İran'da ve Fars kültüründen etkilenmiş Müslüman ülkelerde, mollalar) sosyolojik anlamda bir ruhban sınıfı sayılabilir; yani onlar genelde eğitilmiş ve diplomalı meslekten din adamlarıdır. Ama İslam'da rahiplik yoktur; Allah'la inananlar arasına hiçbir kişi ve kurum giremeyeceği gibi, ancak ehliyetli rahiplerin yerine getirebileceği atama, kutsama ve ayinler de yoktur. Geçmişte olsaydık, konsillerin ya da sinodların, kardinallerin ve dogmayı hayata uygulayan engizisyoncuların da olmadığını söyleyebilirdik ama en azından İran için artık bunu söyleyemeyiz. Arapça "ilim" sözcüğünden gelen ulemanın birinci işlevi İlahi Hukuk'u savunmak ve yorumlamaktır. Ortaçağın son dönemlerinden itibaren, köy ve kasabalarda sıradan halkın ihtiyaçlarını karşılamak üzere Hıristiyanlıktaki yerel kiliselerin rahiplerine benzer bir kesim ortaya çıkmıştı ama bunlar genelde ulemadan farklıydı; ulema İslam öğretisinden çok mistik geleneğe dayanan bu kesime güvenmiyordu. Son dönem İslamcı monarşilerde, İran'da ve Türkiye'de, bir tür dini hiyerarşi ortaya çıktı ama bunun klasik Müslüman gelenekte yeri yoktur ve bu hiyerarşi içinde yer alanlar Hıristiyan piskoposların sahip olduğuna benzer bir iktidar tale-

22

İslam'ın Krizi

binde bulunmadığı gibi, böyle bir güce de sahip değildir. Modern zamanlarda, özellikle Batı etkisiyle, birçok değişiklik olmuş, Hıristiyanlıktaki kiliselerle ve ruhban sınıflarıyla kuşkuyla bir benzerlik taşıyan kurumlar ve makamlar gelişmiştir. Ama bunlar klasik İslam'a bir dönüş değil, tersine ondan bir kopuş anlamına gelir.

İslam dünyasında, sınırlı sosyolojik anlamıyla, bir ruhban sınıfının varlığından söz edilebilse bile, din dışı bi/ toplumsal kesimin varlığından kesinlikle söz edemeyiz. Dinsel otoriteden ayrı ya da ayrılabilir bir şeyi anlatan, Hıristiyan dillerinde lay, temporal ya da secular gibi terimlerle ifade edilen bir nosyon İslam düşüncesine ve pratiğine tamamen yabancıdır. Arapça'da bu terimlerin karşılıkları görece yakın bir tarihe kadar yoktu. Bu sözcükler Arapça konuşan Hıristiyanlardan alınmış ya da yeni bulunmuştur.

Peygamber'in döneminden beri İslam toplumu ikili bir karakter taşımaktadır.

İslam toplumu bir yandan politik bir birim, önce bir devlet ve ardından imparatorluk haline gelen bir şeflik sistemi, öte yandan ise bir Peygamber tarafından kurulmuş ve aynı zamanda halefleri de olan vekilleri tarafından yönetilen bir dinsel cemaattir. Hz. İsa çarmıha gerildi, Hz. Musa vaat edilmiş topraklara girmeden öldü ve bu olayların anısı onların müritlerinin inanç ve tavırlarını derinden etkiledi. Hz. Muhammed hayattayken muzaffer olmuş ve bir muktedir ve bir fatih olarak ölmüştü. Müslümanların sonuçta ortaya çıkan tavırları da olsa olsa dinlerinin bu tarihine uygun gelişebilirdi. Batı Avrupa'da, barbar olmakla birlikte eğitilebilir de olan istilacılar mevcut bir devletin ve dinin, Roma İmparatorluğu ve Hıristiyan Kilise-si'nin üzerine geldiler. İstilacılar ikisini de tanıdı ve Latince konuşan mevcut Roma politik yapısı ve Hıristiyan dini çerçevesinde kendi amaçları ve ihtiyaçları için çaba gösterdiler. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı istila eden Araplar buralara kendi inançlarını, kendi dillerindeki kendi yazılarını taşıdılar; buralarda kendi politik yapılarını kurdular, yeni bir dizi yasalar koydular, yeni bir emperyal dil, en üst makam

İslam'ı Tanımlamak

23

olarak halifelikle yeni bir emperyal yapı oluşturdu. Devletin yapısı ve politika İslam tarafından tayin edildi ve tam üyelik ancak hâkim inancı açıkça kabul edenlere tanındı.

Bu örnekte, bütün iyi Müslümanların taklit etmeye çalıştığı başka örneklerde olduğu gibi, Hz. Muhammed iki yol izler. Birincisinde, doğduğu yer olan Mekke'de yaşadığı yıllar boyunca (570-622), Peygamber yönetimdeki pagan oligarşisinin bir muhalifiydi. İkincisinde, Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra (622-632), bir devletin başıydı Peygamber'in hayatındaki bu iki aşamanın, direniş ve yönetme, ikisi de Kuran'da ifade bulmuştu; farklı ayetlerde, iman edenler Allah'ın elçilerine itaat etmeye ve adaletsizliğin ve despot yönetimin timsali

olan Firavunlara isyan etmeye çağrılmaktadır. Peygamber'in hayatı ve eserlerinin bu iki yönü İslam'da iki geleneğin esin kaynağı olmuştur; biri otoriter ve sükunet isteyen öteki radikal ve eylemci. Bu iki özellik de geleneğin ve olayların gelişim seyri içinde bolca sergilenmiştir. Kimin Allah'ın elçisi ve kimin Firavun olduğunu belirlemek her zaman kolay değildi; bu uğurda birçok kitap yazılmış, birçok savaşa tutuşulmuştur. Sorun hâlâ çözülmüş değildir ve günümüz polemikleri ve mücadelelerinde geleneklerin ikisi de kolaylıkla seçilebilir.

Sükunete davetle radikalizm uçları arasında, yönetim karşısında sakınma, hatta güvensizlik diyebileceğimiz son derece yaygın ve açık bir tutum vardır. Bunun bir örneği eskiden halkın yargıçlık görevini yerine getiren kadıyla İlahi Hukuk'u temsil eden müftüye karşı tutumlarındaki açık farktır. Yönetim tarafından tayin edilen kadı edebiyat ve folklorda düzenbaz, hatta gülünç kişiler olarak resmedilirken, İslam'ın orta çağlarında hem din adamları hem de halkın kabul ettiği müftüye güvenilmiş, saygı gösterilmiştir. Dindar insanların sayıları yüz binleri bulan biyografilerinde hep benzer bir sahneye rastlanır: Kahramanı yönetim tarafından bir makama atanmak istenir ama o bunu reddeder. Atanmak istenmesi onun bilgisini ve ününü gösterir, reddi ise ne kadar haysiyetli olduğunu.

24

İslam'ın Krizi

Osmanlı döneminde önemli bir değişiklik oldu. Kadı büyük güç ve yetki kazandı, müftü bile kamusal otorite zincirine dahil edildi. Ama hükümete karşı duyulan eski güvensizlik devam etti ve sık sık atasözlerinde, halk hikâyelerinde, hatta edebiyatta dile getirildi.

Bin yılı aşkın bir süredir İslam kamusal ve sosyal hayatı düzenleme açısından yalnızca evrensel olarak kabul edilebilir bir kurallar ve ilkeler dizisi ortaya koymakla yetindi. Avrupa etkisinin azamiye ulaştığı dönemde bile, bağımsız ülkeler kadar Avrupa'nın emperyal güçleri tarafından yönetilen ya da hükmedilen ülkelerde de, İslamcı politik nosyonlar ve tutumlar derin ve yaygın etkisini kaybetmemişti. Geçtiğimiz yıllarda, bu nosyonların ve tutumların değişik biçimlerde de olsa, eski hâkimiyetlerini yeniden kurabileceklerine ilişkin birçok işaret görülmektedir.

İslam'la dünyanın geri kalan arasındaki en çarpıcı farklılıkları politika alanında -iç, bölgesel ve uluslararası politikada- görüyoruz. Britanya ve İskandinav ülkelerinde, dışişleri bakanları ya da devlet başkanları, arada bir, Protestan din adamlarıyla danışma toplantıları yapmaz; farklılıklarını geçici olarak unutarak, diyebiliriz ki, Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan ya da Sovyetler Birliği yöneticilerinin pratiğinde de Ortodoks Kilisesi'ne geçmişteki ya da o tarihteki bağlılıkları temelinde düzenli toplantılar yapmak gibi bir şey yoktu. Aynı şekilde, Doğu ve Güneydoğu Asya'nın Budist devletleri ne BM'de ne de başka politik faaliyetlerinde bir Budist blok oluşturmuştur. Din temelinde böyle bir gruplaşmaya gitme fikrinin kendisi modern dünyada yersiz, hatta saçmadır. Ama İslam söz konusu olduğunda böyle bir şey ne yersiz ne de saçmadır. Bütün Soğuk Savaş gerilimlerinde ve sonrasında, aralarında monarşilerin ve cumhuriyetlerin, muhafazakârların ve radikallerin, kapitalizmi ve sosyalizmi uygulayanların, Batı Bloku destekleyenlerin ve Doğu Bloku yandaşlarının ve tarafsız cephenin her rengini taşıyan

İslam'ı Tanımlamak

25

devletlerin olduğu, elli Müslüman hükümet uluslararası danışma ve birçok konuda da işbirliği amacı taşıyan kapsamlı bir aygıt kurdu.

Aralık 1969'da, Fas'ın Rabat kentinde toplanan bir İslam zirvesi İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) adıyla bilinen bir organ yaratmayı kararlaştırdı; bu kuruluşun Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde sürekli bir sekreterliği bulunacaktı. Böylesi bir örgüt tam zamanında kurulmuştu ve 1970'ler boyunca hızla gelişti. İKÖ özel olarak yoksul Müslüman ülkelere yardım etmek, Müslüman olmayan ülkelerdeki Müslüman azınlıklara yardımda bulunmak ve İslam'ın ve Müslümanların uluslararası konumlarını, bir gözlemcinin dediği gibi, insanın İslam haklarını güçlendirmek amacı taşıyordu.

Bu kuruluşun bugün elli yedi üyesi vardır ve ayrıca gözlemci statüsünde üç devlet bulunmaktadır. Üye ülkelerden ikisi, Arnavutluk ve Türkiye, Avrupalı ya

da Avrupalı olmak istiyor (Bosna gözlemci statüsünde); diğer ikisi Surinam (1996'da örgüte kabul edildi) ve Guyan (1998'de kabul edildi) Batı yarımkürede bulunmaktadır. Kalanlar Asya ve Afrika ülkeleridir ve birkaç istisna dışında Batı Avrupa'dan ve yakın tarihte Sovyetlerden bağımsızlıklarını geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında kazanmıştır. Bu ülkelerin çoğunda Müslüman nüfus ezici bir çoğunlukta ama az sayıdaki devlet Müslüman azınlığın gücü nedeniyle üyeliğe kabul edilmiştir. Bu devletlerin dışında, başka ülkelerde önemli Müslüman azınlıklar vardır; bunların bazıları Hindistan'da olduğu gibi çoğunluk oluşturmaya yakındır, bazıları ise, Rus Federasyonu içindeki Çeçenler ve Tatarlar gibi, etnik olduğu kadar dinsel bakımdan da farklılıklar gösterir. Çin gibi bazı ülkelerde her iki türden de Müslüman azınlıklar vardır. Birçok ülke bugün göç yoluyla oluşmuş Müslüman, azınlıkları barındırıyor. Uluslararası politikada İKÖ'nün etkili bir faktör haline gelmesinin önünde dün olduğu gibi bugün de önemli engeller bulunuyor. 1979'da, egemen bir Müslüman ülkeye karşı

26

İslam'ın Krizi

pervasız bir saldırı olan, Sovyetlerin Afganistan işgali ciddi bir protestoyla karşılaşmak bir yana, bazı üyeler tarafından desteklendi. Daha yakın bir tarihte, örgüt Sudan ve Somali gibi üye devletlerdeki iç savaşlarla başa çıkamadı 1980'le 1988 arasında, iki İslam ülkesi, Irak ve İran, her birinde muazzam tahribata yol açan feci bir savaşa tutuştu. İKÖ ne bu savaşı önleyebildi, ne de bitirebildi. Genelde, Amerikan Devletleri Örgütü ve Afrika Birliği Örgütü'nün aksine, İKÖ üye ülkelerdeki insan hakları ihlalleri ve diğer iç sorunlara ilgi göstermedi; örgütün insan haklarıyla ilgisi Müslüman olmayan yönetimler altındaki, özellikle de Filistin'deki, Müslümanlarla sınırlı kaldı. Buna rağmen, İKÖ hesaba katılması gereken bir örgüttür. Örgütün kültürel ve sosyal etkinlikleri önemlidir ve gün geçtikçe artmaktadır; üye ülkeler arasında düzenli danışma imkânı sağlayan örgüt mekanizması, Soğuk Savaş ve onun olumsuz etkileri geride kaldıkça, önemini artırabilir. Bölgesel ve uluslararası politikadan ülke politikalarına dönersek, İslam'la dünyanın geri kalanı arasında, giderek daha az çarpıcı olmakla birlikte, temel bazı farklar bulunmaktadır. Çok partili demokrasi uygulayan ülkelerin bazıları, dinsel amaçlı politik partiler vardır, örneğin Batıda Hıristiyan, Hindistan'da Hindu ve Doğu'da Budist partiler. Ama bu partilerin görece çok azı ülke politikalarında önemli roller oynamaktadır ve bu rol her geçen gün biraz daha azalıyor. Ayrıca bu partilerin programlarında ve seçmen kitlesine yönelik propagandalarında dinsel motifler genelde az bir yer tutar. Aslında çoğu Müslüman ülkede din büyük bir politik faktördür; ve iç politikada bölgesel ve uluslararası meselelerde olduğundan daha önemlidir. Bu fark nereden geliyor? Bu soruya verilebilecek yanıtlardan biri bellidir: Çoğu Hıristiyan ülkenin artık Hıristiyan olmamasına karşılık, çoğu Müslüman ülke hâlâ köklü bir biçimde Müslüman'dır. Kuşkusuz, Hıristiyan ülkelerin birçoğunda Hıristiyan inançlar ve bu inançları diri tutmaya çalışan ruhban sınıfı hâlâ

İslam'ı Tanımlamak

27

güçlüdür ve geçmiş yüzyıllara kıyasla etkileri azalmış olmakla birlikte, hiçbir biçimde önemsiz değildir. Ancak bugün hiçbir Hıristiyan ülkede dini liderler, Müslüman topraklarda hâlâ normal kabul edilen bir oranda, politikaya katılmadığı gibi inançlar üzerinde de etkili değildir. Varsa bile çok az Hıristiyan ülkede Hıristiyanlığın kutsal saydığı şeyler eleştirel yorum ya da tartışmadan muaftır; halbuki görünüşte seküler ve demokratik olan Müslüman toplumlarda bile normal olan budur. Aslında bu ayrıcalıklı muafiyet, fiili olarak, Müslüman cemaatlerin yerleşik olduğu Batılı ülkelerde de geçerlidir; buralarda Müslüman inançlara ve pratiklere, Hıristiyan çoğunluğun kaybetmiş olduğu ve Yahudi azınlıkların hiçbir zaman sahip olmadığı, bir muafiyet tanınmaktadır. En önemlisi, çok az istisna dışında, Hıristiyan ruhban sınıfı çoğu ülkede hâlâ normal olarak kabul edilen türden bir kamusal otoriteye sahip değildir, böyle bir iddiada bile bulunamaz. Başka dinlerin izleyicileriyle kıyaslandığında, Müslümanlar arasında dinsel inanç ve ibadetin yüksek düzeyde oluşu Müslümanların politikaya karşı özgün tutumunu kısmen açıklamaktadır ama hikâyenin tamamı bu kadar değildir çünkü aynı

tutumuna dinsel inanç ve ibadete bağlılıkları formaliteden öteye geçmeyen kişilerde ve hatta gruplarda da rastlanabilir. İslam yalnızca bir inanç ve ibadet meselesi değil, aynı zamanda bir kimlik ve sadakat meselesidir de; birçoğu için, bütün ötekilerin üzerinde bir kimlik ve sadakattir bu. Yüzeyden bakıldığında, yurtseverlik ve milliyetçilik gibi Batılı nosyonların ithali bütün bunları değiştirmiş ve Fas'tan Endonezya'ya kadar uzanan İslam dünyasında bir dizi modern ulus devletinin kuruluşuna neden olmuş görünüyor. Ama her şey görünüşten ibaret de değil. İki örnek verelim. 1923'te, son Türk-Yunan savaşı ardından, iki hükümet azınlık sorunlarını nüfus mübadelesi - Türkiye'deki Yunanlıların Yunanistan'a ve Yunanistan'daki Türklerin Türki-

28

İslam'ın Krizi

ye'ye gönderilmesi- yoluyla çözüme konusunda anlaşmıştı. En azından, tarih kitaplarının anlattığı hikâyeye genellikle budur. Ama gerçekler biraz farklıydı. 1923'te iki hükümetin Lozan'da imzaladığı, mübadele anlaşmasına hayat veren protokol "Yunanlılar" ve "Türkler"den söz etmez. Protokol mübadele edilecek kişileri "Türkiye'de yaşayan Yunan Ortodoks dinine bağlı Türk uyruklular" ve "Yunanistan'da yaşayan Müslüman Yunan uyruklular" olarak tanımlar. Böylelikle, protokol sadece iki tür kimliği tanıyıyor; biri bir devletin uyruğu, öteki de bir dine bağlı olma durumu. Protokol ne etnik ne de dilsel kimliğe gönderme yapar. Fiili mübadele, bu belgenin imza atan tarafların niyetlerini doğru bir biçimde açığa vurduğunu göstermektedir. Anadolu'daki Karaman'da yaşayan güya Yunanlıların birçoğunun anadili Türkçe'ydi ama Yunan alfabesi kullanıyor ve Ortodoks kiliselerinde ibadet ediyorlardı. Yunanistan'da yaşayan güya Türklerin birçoğu ya çok az Türkçe biliyor, ya da hiç bilmiyorlardı, bu insanların ortak dili Yunanca'ydı ama Türk-Arap alfabesini kullanıyorlardı. Batılı bir sınıflandırma sistemine alışmış Batılı bir gözlemci pekâlâ şu sonuca varabilirdi: Türk ve Yunan hükümetlerinin anlaşmış ve hayata geçirdiği şey bir mübadele ve Türk ve Yunan milli azınlıklarının yeniden vatandaşlığa kabul edilmesi değil, çift taraflı bir sürgündü; Müslüman Yunanlılar Türkiye'ye ve Hıristiyan Türkler Yunanistan'a sürgüne yollanmıştı. Çok yakın tarihlere kadar, biri Avrupa Birliği üyesi, diğeri de üyeliğe aday, ikisi de Batılı demokratik ülkeler olan Yunanistan ve Türkiye'de devletin verdiği kimlik kartlarında din hanesi bulunmaktadır.

ikinci örnek Mısır'dır. Hem tarihi hem de coğrafyasıyla kesin çizgileriyle ayırt edilebilen, beş bin yıldan uzun geçmişe sahip sürekli bir uygarlık tarihi olan Mısır'dan daha iyi ulus olma iddiasında bulunabilecek, varsa bile, birkaç ülke vardır. Buna rağmen Mısırlıların birden fazla kimliği vardır ve geçtiğimiz on dört yüzyılın büyük bir bölümünde, yani yedinci yüzyılda Mısır'ın İslam tarafından fethedilmesi ve

İslam'ı Tanımlamak 29

ardından ülkenin Araplaştırılması ve Müslümanlaştırılmasından günümüze, yaşadıkları toprağın gururunu kültürel ve dilsel Arap kimliğine ve tarihlerinin büyük bölümünde de dinsel İslam kimliğine teslim eden Mısırlı kimliği nadiren egemen bir kimlik olmuştur. Bir ulus olarak Mısır dünyanın en eski uluslarından biridir. Bir ulus devlet olarak Mısır modern bir oluşumdur ama içeride hâlâ birçok meydan okuyuşla karşı karşıyadır. Bugün Mısır'da bu meydan okumaların en güçlüsü, bazı diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi, yanıltıcı olsa da, genel olarak "fundamentalist" olarak betimlenen radikal İslamcı gruplardan geliyor. Kurucusunun yaşadıklarından ve dolayısıyla O'nun hadislerinden, Müslümanların belleklerinde ve zihinlerinde İslam, askeri ve politik iktidarın kullanılmasıyla birlikte bulunur. Klasik İslam bu dünya ile öteki dünya, dini ve dünyevi işler arasında bir ayrımı tanıyordu. Tanımadığı, dini meseleleri çözmek için hiyerarşisi ve kendi yasaları olan ayrı bir kurumdu.

Bu İslam'ın bir teokrasi olduğu anlamına mı gelir? Allah'ın en yüce makam olarak görüldüğü anlamında, yanıt "evet" olmak zorundadır. Ruhban sınıfının bir yönetimi anlamında, yanıt kesinlikle "hayır" olacaktır. Din adamlarının bir hiyerarşisinin ortaya çıkması ve devlette nihai otoriteyi ele geçirmesi modern bir yeniliktir ve son dönemde Ayetullah Humeyni İran'ının İslam düşüncesi ve pratiğine yaptığı özgün bir katkıdır.

İran'daki İslam Devrimi'nin, birçok bakımdan benzerlikler taşıyan Fransız ve Rus devrimleri gibi, sadece içeride kendi halkı üzerinde değil ortak bir söylem evreninde yaşayan bütün ülke ve halklar arasında da muazzam bir etkisi olmuştur. Bir zamanlar Fransız ve Rus devrimlerinde olduğu gibi, İran Devrimi de muazzam bir umut ve coşku yarattı Yine bu devrimler gibi, o da kendi Terörü ve Müdahale

30
İslam'ın Krizi

Savaşının acılarını yaşadı, yaşıyor; öteki devrimler gibi, bu devrimin de her türlü pragmatizm ya da ılımlılık işaretini ezmeye kararlı Jakobenleri ve Bolşevikleri var. Ve kendinden önceki devrimler, özellikle Rus Devrimi gibi, bu devrimin de çeşitli biçimlerde devrim davasını ya da, en azından, onu ete kemiğe büründüren rejimi ileriye götürmek için çabalayan kendi ajanlar ağı ve gönüllüleri mevcuttur.

Modern Ortadoğu coğrafyasında devrim sözcüğü, gayet yerinde olarak Fransız'ların coup d'etat, Alman'ların Putsch ya da ispanyol'ların pronunciamiento diyebileceği birçok olaya uygulanarak, büyük oranda yanlış kullanılmaktadır. İngilizce konuşan halkların politik deneyimi, ilginçtir, bu sözcüklerin muadilini üretmemiştir. İran'da olan bunların hiçbiri değildi; bu, kökeninde sahici bir devrimci değişim hareketiydi. Kendinden öncekiler gibi, o da birçok bakımdan vahim hataların kurbanı oldu; içeride despot bir rejim, dışarıda ise terör ve yıkıma yol açtı. Fransız ve Rus devrimlerinin aksine, devrimci İran'ın elinde önemli bir dünya gücü ve tehdidi haline gelebilecek araçlar, kaynaklar ve beceriler yoktu. Onun ortaya koyabildiği tehdit asıl olarak Müslümanlara ve İslam'ın kendisine karşıydı.

İslam'daki devrimci dalganın birkaç bileşeni vardır. Bunlardan biri bir aşağılanmışlık duygusudur; kendini Allah'ın kelamının tek emanetçisi olarak görmeye alışmış, O'nun kelamını kafirlere götürmekle görevlendirilmiş bir cemaat, kendini birden bu kafirlerin boyunduruğu ve sömürüsü altında buluyordu ve boyunduruk altında olmadıkları zamanlarda bile bu kafirler hayatlarını derinden etkilemiş ve onları gerçek İslam'dan başka yollara saptırmıştı. Bu aşağılanmaya, çoğu Batı'dan ithal edilen, denenen ve her keresinde başarısızlıkla sonuçlanan çözüm yollarının getirdiği bir hayal kırıklığı da eklenmişti.

Aşağılanmışlık duygusu ve hayal kırıklığı ardından yeniden canlanış için zorunlu olan üçüncü bir unsur kendini gösterdi: yeni bir güven ve güç duygusu. Bu unsurlar, İsrail'e İslam'ı Tanımlamak

31

karşı verdiği savaşta Mısır'ı desteklemek için petrol üreticisi ülkelerin petrolün hem arzını hem de fiyatını etkili bir silah olarak kullandığı 1973 krizinde ortaya çıktı. Kriz sonucu ortaya çıkan zenginlik, gurur ve kendine güven duygusu yeni bir unsurla -aşağılama- pekiştirildi. Avrupa ve Amerika'yı daha yakından tanıdıkça, Müslüman ziyaretçiler gördükleri şeyleri ahlaki yozlaşma ve sonuç olarak Batı medeniyetinin zaafı olarak betimlemeye başladılar. Yoğunlaşan gerilimler, tökezleyen ideolojiler, tükenen sadakatler ve dağılan kurumlar çağında, İslamcı terimlerle ifade edilen bir ideoloji birçok avantaj sağlıyordu: duygusal yakınlaşma yaratan bir grup kimliği, dayanışma ve dışlama zemini; kabul edilen bir meşruiyet ve otorite zemini; hem bugünün eleştirisi hem de geleceğin kurulması için kolayca anlaşılabilir bir ilkeler bütünü. İslam, bunlar sayesinde, bir dava ya da bir rejim için, ya da onlara karşı, kitle seferberliğinin en etkili sembollerini ve sloganlarını yaratabilirdi.

İslamcı hareketler ayrıca, bütün diğer rakipleriyle karşılaştırıldığında, bir başka büyük avantaja sahiptir. Camiler, en diktatör yönetimlerin bile bütünüyle kontrol edemediği bir iletişim ve örgütlenme ağı olarak kullanılmaktadır.

Aslında, acımasız diktatörlükler rakiplerini ortadan kaldırarak, ister istemez, İslamcılara yardımcı olur. Alışıldığı üzere İslamcı fundamentalizm adı verilen Radikal İslamcılık tek bir homojen hareket değildir. Bazıları devlet desteklidir; kendi çıkarı için şu ya da bu Müslüman hükümet tarafından kurulur, kullanılır ve desteklenir. Bazıları ise tabandan gelen sahici halk hareketleridir. Devlet destekli İslamcı hareketler içinde, yine çeşitli türden, hem radikal hem muhafazakâr, hem bozguncu hem önleyici eylem yanlısı hareketler

vardır. Muhafazakâr ve önleyici eylem yanlısı hareketler, kendilerini devrimci dalgaya karşı korumak isteyen, iktidardaki hükümetler tarafından başlatılır. Çeşitli dönemlerde Mısırlılar, Pakistanlılar ve özellikle Suudiler tarafından cesaretlendirilen hareketler buna örnek oluşturur. Çok daha önemli olan bir diğer tür, gerçek bir halk desteğiyle, tabandan gelir. Bun-

32

İslam'ın Krizi

lar içinde iktidarı ilk ele geçiren ve onu kullanmada en başarılı olan İran İslam Devrimi olarak bilinen harekettir. Radikal İslamcı rejimler bugün Sudan'da hüküm sürüyor ve bir süre Afganistan'da da hüküm sürmüştü. İslamcı hareketler, Cezayir ve Mısır başta olmak üzere, halihazırda tehlike içinde olan diğer ülkelerdeki düzen için büyük tehdit oluşturmaktadır.

İsim babaları olan Protestan grupların tersine Müslüman fundamentalistler teoloji ve kutsal metinlerin yorumu konularında ana akımdan farklılık göstermiyor. Onların eleştirisi, kelimenin en geniş anlamında, topluma dairdir. Onlara göre, İslam dünyası yanlış bir yola girmiştir. Yöneticileri kendilerine Müslüman diyor ve İslam adına konuşuyor ama aslında onlar İlahi Emri çiğneyen ve yabancıların ve kafirlerin yasaları ve adetlerini kabul eden hainlerdir. Tek çözüm, onlara göre, sahici Müslüman hayat tarzına geri dönmektir ve bunun için yapılması gereken ilk şey hain yönetimleri yıkmaktır. Fundamentalistler, Batıyı Müslüman toplumu çürüten kötülüğün kaynağı olarak gördükleri anlamında, Batı karşıtıdır ama ilk hedef asıl olarak kendi yöneticileri ve liderleridir. 1979'da İran'da şahı devirmek ve iki yıl sonra Mısır'da Başkan Sedat'ı öldürmek için ortaya çıkan hareketler buna örnektir. İki lider de bir iç temizlikle def edilmesi gereken asli bir kötülüğün belirtileri olarak görülüyordu. Mısır'da, yöneticiyi öldürdüler ama devleti ele geçiremediler; İran'da ise rejimi yıktılar ve kendi rejimlerini kurdular.

İslam dünyanın büyük dinlerinden biridir. İslam ölü ve yoksul ruhlara hayat ve anlam vermiştir. Farklı ırklardan insanlara kardeşçe yaşamayı, farklı inanıştan halklara hoşgörü içinde yan yana yaşamayı öğretmiştir. İslam eserleriyle bütün dünyayı zenginleştiren büyük medeniyetlerin esin kaynağı olmuştur; bu medeniyetlerde Müslüman olmayanlar yaratıcı ve faydalı yaşamlar sürmüştür. Ama İslam, öteki dinler gibi, izleyicilerinden bazılarının yüreğine nefret ve İslam'ı Tanımlamak

33

şiddet doldurduğu dönemleri de yaşamıştır. İslam böylesi bir dönemden geçerken ve bu nefretin hepsi değilse bile, çoğu bize yönelikken, Müslüman dünyanın bir kısmını karşımıza almış olmamız bizim talihsizliğimizdir.

Neden? Sorunun boyutlarını abartmayalım. Müslüman dünyası tümünden Batıyı reddetmediği gibi, düşmanlık Üçüncü Dünya'nın yalnızca Müslüman bölgelerinden de kaynaklanmıyor. Belli temel kültürel, ahlaki, toplumsal ve siyasal inanç ve özelemleri paylaştığımız azımsanmayacak, belli yerlerde belki de çoğunluk oluşturacak sayıda Müslüman var hâlâ; Müslüman topraklarda önemli oranda bir Batılı -kültürel, ekonomik, diplomatik- mevcudiyet söz konusudur ve bu ülkelerin bazıları Batı'nın müttefikidir. Ama Amerikalıları endişelendiren, geren ve her şeyden önce şaşırtan bir nefret dalgası da vardır.

Bu nefret sık sık belli çıkarılara, eylemlere, politikalara ve hatta ülkelere düşmanlık düzeyini aşmış genelde Batı medeniyetinin reddi haline geliyor; bu noktaya, Batı'nın ne yaptığından çok ne olduğuna, uyguladığı ve savunduğu ilkeler ve değerlere bakılarak geliniyor. Söz konusu değerler ve ilkeler baştan kötü olarak, onları destekleyen ve kabul edenler de "Allah'ın düşmanları" olarak görülüyor.

İran liderliğinin hem yasama süreçleri hem politik duyurularında sık sık dile getirilen bu deyim, ister laik ister dindar olsun, dışarıdan bakan modern birine çok tuhaf gelebilir. Tanrının düşmanları olduğu ve onları tespit edip, etkisiz hale getirmek için insanlara ihtiyaç duyduğu fikrini sindirmek biraz zordur. Ama bu fikir tümünden de yabancı olduğu bir şey değildir. Allah'ın düşmanları kavramı klasik dönem ve öncesinden, Kuran'dan olduğu kadar Eski ve Yeni Ahit'lerden de bildiğimiz bir kavramdır.

İslam'da, iyinin ve kötünün mücadelesi ta başından beri politik ve hatta askeri boyutlar kazanmıştır. Hatırlanacaktır, Hz. Muhammed, öteki dinlerin kurucuları gibi, yalnızca

34

İslam'ın Krizi

bir peygamber ve öğretmen değil, bir yönetici ve bir askerdir de. Bu yüzden, mücadelesi bir devlet ve onun silahlı güçleriyle ilgilidir. İslam için verilen savaşta, "Allah yolundaki" kutsal savaşta dövüşenler Allah için savaşıyorsa şayet, onlara karşı çıkanlar Allah'a karşı savaşıyor demektir. Ve Allah ilke olarak Peygamberle, sonra da O'nun vekilleri olan halifelerle hâkim, İslam devletinin yüce başkanı olduğundan, hâkim olan Allah orduya komuta eder. Ordu Allah'ın ordusudur ve düşman da Allah'ın düşmanıdır. Allah'ın askerlerinin görevi mümkün olduğu kadar çabuk bir biçimde Allah'ın düşmanlarını Allah'ın onları cezalandıracağı yere, yani öteki dünyaya göndermektir.

Bugün Batılı politikacıları meşgul eden anahtar soru basitçe şöyle ifade edilebilir: İslam, fundamentalist ya da değil, Batı için bir tehdit midir? Bu basit soruya, çeşitli basit yanıtlar verilmiştir ve bütün basit yanıtlarda olduğu gibi, bunlar çoğunlukla yanıltıcıdır. Bir düşünce okuluna göre, Sovyetler Birliği ve Komünist hareketin çöküşünün ardından, Batı ve Batılı hayat tarzı karşısında büyük tehdit olarak, onların yerini İslam ve İslamcı fundamentalizm almıştır. Bir diğer okula göre, Müslümanlar, radikal fundamentalistler de dahil, temelde dürüst, barış yanlısı, dinine düşkün insanlardır; biz Batılıların onlara yaptıkları korkunç şeyler bunların bazılarının tahammül sınırlarının ötesine geçmiştir. Onları düşmanlarımız olarak seçen biziz çünkü psikolojik olarak bizim işlevsiz kalan Sovyetler Birliği yerine koyacak bir düşmana ihtiyacımız vardır. İki yanıtın da doğruluk payı vardır; ikisi de tehlikeli denebilecek kadar yanlıştır. Genelde İslam Batı'nın düşmanı değildir ve hem orada hem de burada Batı'yla daha yakın ve dostça ilişkilerden ve ülkelerinde demokratik kurumların gelişmesinden başka bir şey istemeyen giderek artan sayıda Müslüman vardır. Ama azımsanmayacak sayıda Müslüman -tek olmasa da, en başta fundamentalist dediklerimiz- düşman ve tehlikelidir, bunun nedeni de bizim bir düşmana ihtiyacımızın olması değil, onların bir düşmana ihtiyacı olmasıdır.

İslam'ı Tanımlamak

35

Geçtiğimiz yıllarda, Müslümanlar arasında bazı algılama ve bunun sonucu olarak da taktik değişiklikleri oldu. Bazıları hâlâ genelde Batı'yı ve onun mevcut lideri konumundaki Amerika Birleşik Devletleri'ni İslam'ın eski ve uzlaşmaz düşmanı, Allah'ın dininin ve yasalarının içeride yerleşmesi ve nihai evrensel zaferi önündeki tek ciddi engel olarak görüyor. Onlar için, inançların emrettiği şeyleri gerçekleştirmenin ölümüne savaştan başka bir yolu yoktur. Ancak, inançlı Müslümanlar olmayı sürdüren ve modern Batı toplumunun kusurları yanında, üstün yanlarını da -modern bilim ve teknolojinin yarattığı araştırmacı ruhu; modern demokratik yönetimlerin doğurduğu özgürlüklere bağlılığı- gören başka Müslümanlar da vardır. Bunlar, inançlarına ve kültürlerine bağlı kalırken, daha iyi ve daha özgür bir dünya yaratma yolunda bize katılmayı istiyorlar. Yine, Batıyı nihai düşman ve bütün kötülüklerin kaynağı olarak görmekle birlikte, gücünün de farkında olan ve nihai mücadeleye daha iyi hazırlanmak için bazı çağdaş düzenlemelerden yana olanlar da vardır. İkincilerle üçüncüleri birbirine karıştırmazsak akıllılık etmiş oluruz.

2

DÂR-ÜL HARB

İnsan tarihi boyunca birçok uygarlık yükselmiş ve çökmüştür; Çin, Hindistan, Yunan, Roma ve bunların daha öncesinde Ortadoğu'nun antik uygarlıkları ilk akla gelenlerdir. Avrupa tarihinde ortaçağ denilen yüzyıllarda, dünyanın en ileri uygarlığı tartışmasız bir biçimde İslam uygarlığıydı. İslam'la boy ölçüşebilecek -hatta bazı bakımlardan onu geride bırakabilecek- uygarlıklar Hindistan ve Çin'di ama bunların ikisi de belli bir bölgeyle ve bir etnik grupla sınırlı kalmış ve dünyanın geri kalanı üzerindeki etkileri buna paralel olarak az olmuştu. Buna karşılık, İslam uygarlığı hem bakış olarak hem de özlemleri bakımından kesinlikle evrenseldi.

Peygamber'in Müslümanlara vasiyet ettiği temel görevlerden biri cihattı. Bu sözcük Arapça'da çaba ya da uğraş anlamına gelen c-h-d kökünden gelir. Klasik metinlerde bu sözcük sık sık mücadele ve dolayısıyla savaşmak anlamında kullanılıyordu. Kuran'da "Allah yolunda cihat" (örneğin, IX, 24; LX,1 gibi) ifadesi sık sık geçer ve bu ifade ye-

38

İslam'ın Krizi

rine göre ahlaki mücadele ve silahlı mücadele olarak yorumlanır. Genelde bağlama bakarak bu anlamlardan hangisinin amaçlandığını anlamak oldukça kolaydır. Kuran'da cihat sözcüğü, bu iki ayrı ama ilişkili anlamda, birçok yerde geçer. Peygamber'in egemen pagan yönetime karşı mücadele eden bir azınlığın lideri olduğu Mekke dönemi ve sonrasına denk düşen ilk bölümlerde, cihat sözcüğüyle, modernist yorumcuların sevdiği, ahlaki mücadele kastediliyordu. Peygamber'in devletin ve ordunun başına geçtiği Medine dönemine denk düşen sonraki bölümlerde ise sözcük daha açık olarak pratik çağrışımlar yapıyordu. Birçok yerde sözcük hiç tartışmasız bir biçimde askeri anlam taşır. Bunun iyi bir örneği, IV, 95'tir: "Müminlerden, özü olanlar hariç, oturanlar ile malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler bir olmaz. Allah malları ve canlarıyla cihat edenleri derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vadetmiştir; ama mücahidleri, çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır." Aynı duyguya VIII, 72; IX, 81, 88; LXVI, 9 ve benzeri örneklerde rastlanır.

Bazı Müslümanlar, özellikle dış dünyaya hitap ederken, cihat görevini manevi ve ahlaki anlamda açıklar. Kuran'daki ilgili ayetleri ve Peygamber'in yaşamına ilişkin hadisleri aktaran daha önceki otoritelerin ezici bir çoğunluğu cihadı hep askeri anlamıyla tartışmıştır. İslam hukukuna göre, dört tür düşmana karşı savaşmak mubahtır: kafirler, mürtetler [dönmeler -çev.] asiler ve eşkıyalar. Bu dört savaş türü de meşru olmakla birlikte, yalnızca ilk iki tür cihat sayılır. Böylelikle cihat bir dini vecibe olur. Kutsal savaş vecibesini tartışan klasik İslam uleması saldırı ve savunma amaçlı savaş ayrımı yapar. Saldırıda, cihat bir bütün olarak Müslüman cemaatinin görevidir ve bu yüzden gönüllülerle askerler tarafından yürütülebilir. Savunma savaşında ise cihat, eli ayağı tutan her birey için bir görevdir. Usame bin Ladin ABD'ye savaş ilan ederken bu ilkeden medet umuyordu.

Dar-îâ Harb

39

Kayıtlı on dört yüzyıllık Müslüman tarihinin çoğu döneminde, cihat genelde İslam güçlerinin ilerleyişi ya da savunulması için silahlı mücadele anlamına gelecek şekilde yorumlanmıştır. Müslüman geleneğinde, dünya ikiye ayrılır: Müslüman yönetimlerin ve İslam hukukunun egemen olduğu İslam Yurdu (Dar-ül-İslam) ve insanların yaşadığı ama daha önemlisi, kafirlerin yönetiminde olan, dünyanın geri kalanı Savaş Yurdu (Dar-ül-Harb). Bu varsayımına göre, cihat görevi, geçici ateşkes dönemleri hariç, dünya ya Müslümanların inançlarını benimseyene ya da Müslüman yönetime tabi olana kadar sürecektir. Cihat için savaşanlar iki dünyanın nimetlerine de hak kazanır; bu dünyada ganimet, öteki dünyada cennet. Birçok başka meselede olduğu gibi burada da, Kuran'ın yol göstericiliği hadislerde, yani Peygamber'in yaşarken söyledikleri ve yaptıklarından oluşan gelenekte, vurgulanmış ve ayrıntılı bir biçimde gösterilmiştir. Bunların birçoğu kutsal savaşla ilgilidir. Birkaç örnek verecek olursak:

Cihat, ister mümin isterse münafık olsun, her yönetici altında sizin görevinizdir.

Cephede bir gün ve bir gece savaşmak, bir ay oruç tutmaktan ve namaz kılmaktan iyidir.

Bir karıncanın ısırması şahadet eden birini bir kılıç darbesinden daha çok acıtır çünkü bu darbeler onun için baldan tatlıdır, sıcak bir yaz gününde soğuk sudur.

Şahadet yoluna girmeden ölen biri bir kafir gibi ölür.

Allah Cennet'e zincirlerle sürüklenen insanlara (İslam'ı zorla kabul edenlere) şaşar.

Ok atmayı öğren çünkü okçuyla hedefi arasındaki mesafe Cennet bahçeleriyle arasındaki mesafedir.

Cennet kılıçların gölgesindedir.

Gelenekler cihat için yürütülen savaşın bazı kurallarını da belirlemiştir:

40 İslam'ın Krizi

Esirlere iyi muamele ediniz. Ölülerin malları dışında yağma caiz değildir. Allah kadınların ve çocukların öldürülmesini men eder. Müslümanlar, hukuka uygun olmaları koşuluyla, anlaşmalarına sadıktır.^

Ulemanın şeriat üzerine yazdığı standart metinlerde normal olarak bir bölüm, kafirlere ve mürtetlere karşı düzenli savaş olarak askeri anlamda yorumlanan cihada ayrılır. Ama bu metinler doğru davranışı, düşmanlıkların başlaması ve sona erdirilmesi, savaşçı olmayanlara ve esirlere, elbette elçilere, yapılacak muamele gibi meselelerde savaş kurallarına saygı gösterilmesini emreder.

Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemle başlayan yazılı İslam tarihinin büyük bölümünde, cihat sözcüğü asıl olarak askeri anlamda kullanılmıştır. Hz. Muhammed peygamberlik misyonunu doğduğu şehir Mekke'de başlatmıştır ama kendisi ve izleyicilerinin şehri yöneten pagan oligarşisinin zulmüne maruz kalması yüzünden Medine'ye göç etmişti; burada yerel kabileler tarafından iyi karşılanmış ve Peygamber önce hakem, ardından da hükümdar olmuştur. Bu göç Arapça'da Hicret olarak bilinir; sözcük İngilizce bazen yanlış telaffuz edilmekte, bazen de "kaçış" olarak yanlış tercüme edilmektedir. Müslüman çağ Hicri takvimle başlar. İlk cihat Peygamber tarafından doğduğu şehrin yöneticilerine karşı verilir ve Hıristiyan takvimine göre 630'da, Hicri takvime göre 8. yılın Ramazan ayında Mekke'nin fethiyle son bulur. Mekke yöneticileri neredeyse hiçbir direniş göstermeden teslim olur ve Peygamber'e ya da bir Müslüman'a karşı işledikleri özel bir suçtan dolayı suçlananlar dışında, anlaşmalara sadık kalmaları koşuluyla, Mekkelilerin canlarına ve

1. Cihat üzerine bu ve diğer metinler Peygamber'in hadislerinin derlendiği kitaplarda bulunabilir; bunların bazılarının İngilizce çevirileri de vardır.

Yukarıdaki aktarma Ala al-Din Ali ibn Husam al-Din al-Muttani'nin Kanz al-UmmaV mdan alınmıştır; 8 cilt, (Haydarabad, 1312; 1894-1895), c. 2, s. 252-286.

Dar-ül Harb'

41

mallarına dokunulmaz. Bundan sonraki görev Müslüman otoriteyi Arabistan'ın geri kalan kısmına, Peygamber'den sonra, halifeler döneminde de bütün dünyaya yaymaktır.

İslam çağının ilk yüzyıllarında bu mümkün görünüyordu, aslında beklenen sonuçtu. Hayli kısa bir zaman diliminde muzaffer Müslüman ordular eski Pers İmparatorluğu'nu yıkmış ve bütün topraklarını halifenin yönetimine sokmuştu; böylelikle Orta Asya ve Hindistan'ı istila yolu açılıyordu. Batı'da, Bizans İmparatorluğu henüz yıkılmamıştı ama topraklarının büyük bir bölümünü kaybetmişti. O zamanlar Hıristiyan olan Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika bölgeleri alınmış, zaman içinde Müslümanlaştırılmış ve Araplaştırılmıştı. Bu bölgeler Avrupa içlerine doğru yayılma, İspanya, Portekiz ve Güney İtalya'nın büyük bir bölümünün fethi için üs hizmeti görecekti. Sekizinci yüzyıl başlarında, muzaffer Arap orduları Pireneler'den Fransa içlerine doğru ilerliyordu.

Neredeyse hiç ara vermeksizin zaferlerin kazanıldığı birkaç yüzyılın ardından, Arap cihadı sonunda durduruldu ve Hıristiyan Avrupa tarafından püskürtüldü. Doğu'da, Bizanslılar büyük Hıristiyan şehri İstanbul'u elinde tutmayı başarmış ve bir dizi Arap saldırısını püskürtmüştü. Batı'da, İspanya tarihinde Reconquista, yani Yeniden Fetih denen, uzun ve sancılı bir süreç başlamış ve bu süreç Müslümanların İtalya ve İber Yarımadası'nda zaptettiği topraklardan çıkarılmasıyla noktalanmıştı. Ayrıca Reconquista'yı Ortadoğu'ya taşımak ve yedinci yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedilen Mesih'in doğum yerini kurtarmak için bir saldırı da başlatıldı. Haçlı Seferleri olarak bilinen bu girişim tam bir başarısızlıkla sonuçlandı ve Haçlılar bozguna uğratıldı. Ama cihat sona ermiş değildi. Yeni bir sayfa açılıyordu ama bu kez sayfayı Araplar değil, İslam'ı sonradan kabul eden Türkler ve Tatarlar açacaktı. Bu güçler o tarihe kadar Hıristiyan olan Anadolu'yu istila etmiş ve Mayıs 1453'te İstanbul'u ele geçirmişti; İstanbul o tarihten sonra İslam ciha-

42

İslam'ın Krizi

dının liderliğini yapan ilk halifelerin halefi olan Osmanlı sultanlarının başkenti olacakları Balkanlardaki Osmanlılar ve Rusya'daki Müslüman Tatarlar, bu kez Doğu'dan, Avrupa'yı yeniden fethettiler ve bir süre başarılı da göründüler.

Ama Avrupa Hıristiyanlığı bir kez daha istilacıları püskürttü ve yine İslam topraklarına karşı, bu defa daha başarılı olan,, bir karşı saldırı başlattı. Artık İslam cihadı tamamen savunmaya çekiliyordu; İspanya ve Rusya'da Reconquista'ya, Hıristiyan tebaanın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulusal kurtuluş mücadelelerine ve nihayet, Müslümanların gözünden, İslam'ın kutsal topraklarına yapılan kafir saldırılarına karşı direniş vardı Daha sonra bu emperyalizm dönemi olarak adlandırılacaktı.

Bu gerileme döneminde bile, cihat amaçlı saldırı kesinlikle terk edilmedi. Daha 1896 tarihinde, Afganlar bugün kuzeydoğu Afganistan olarak bilinen dağlık Hindukuş bölgesini istila ettiler. O tarihe kadar bölge halkı Müslüman değildi ve Müslümanlar tarafından Kafiristan olarak adlandırılıyordu. Afgan işgali ardından bölgeye Nuristan adı verildi. Aynı dönem içinde, Afrika'da Müslüman olmayan halklara karşı çeşitli türden cihat seferleri düzenlendi. Ancak artık cihat kavramı, pratiği ve deneyimi ağırlıklı olarak savunma amaçlıydı.

Cihat sözcüğünün esas olarak askeri anlamda kullanılması modern zamanlarda da sürdü. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Avusturyalılara karşı verilen savaşta bir ileri üs olan Belgrad şehrine, şiirsel bir ad takılmıştı: Dar-ül-Cihat. On dokuzuncu yüzyıl başlarında, Mısır'ı modernleştiren lider Mehmet Ali Paşa, silahlı kuvvetleri ve yönetim kademelerini Fransız ve İngiliz usulüne göre yenileştirdi ve bir "savaş birimi" oluşturdu. Bu birime Arapça Divan el-Cihadiyye adı verildi, başkanına da cihadın yönetiminden sorumlu kişi anlamında Nazır el-Cihadiyye. Cihat sözcüğünün kutsallığını kaybetmesi ve yalnızca askeri çağrışımlarını koruması-

Dar-ül Harb

43

na ilişkin başka örnekler de bulunabilir. Modern zamanlarda sözcüğün hem askeri hem de ahlaki kullanımı yeniden canlandırıldı ve farklı gruplar tarafından farklı algılandı ve uygulandı. Bugün cihat adına savaştığını iddia eden, Keşmir, Çeçenistan, Filistin ve başka yerlerdeki örgütler sözcüğü kesinlikle ahlaki anlamda kullanmamaktadır.

Cihat bazen Haçlı Seferi'nin Müslüman muadili olarak takdim edilir ve ikisi de az çok eşit sayılır. Bu bir anlamda doğrudur da; ikisi de kafir düşmanlara karşı doğru inancı savunmak için kutsal savaşlar açmak ve yürütmek iddiasındadır. Ama bir fark vardır aralarında. Haçlı Seferleri Hıristiyan tarihinin geç bir dönemindeki gelişmedir ve bir bakıma İncil'de ifade edilen temel Hıristiyan değerlerden radikal bir kopuştur. Hıristiyanlık yedinci yüzyıldan beri saldırılara maruz kalmış ve çok geniş bir coğrafyayı Müslümanlara kaptırmıştı; dolayısıyla kutsal savaş, daha genelde, haklı savaş eskiden beri bilinen bir kavramdı. Yine de, İslam'la Hıristiyanlık arasındaki uzun mücadelede, Haçlı Seferleri geç bir tarihte yaşanmış, sınırlı ve görece kısa sürmüş bir olaydır. Cihat ise İslam tarihinin başından beri, kutsal metinlerde, Peygamber'in hayatında ve onun yandaşlarıyla, doğrudan haleflerinin eylemlerinde mevcuttu. Cihat bütün İslam tarihi boyunca sürmüş ve bugüne kadar etki gücünü korumuştur. Haçlı sözcüğü adı üzerinde haçtan gelir ve başlangıçta Hıristiyanlık için kutsal savaş anlamına geliyordu. Ancak sözcük Hıristiyan dünyada bu anlamını çoktan yitirmiştir ve genel olarak iyi bir dava için yürütülen ahlaki kampanya anlamında kullanılmaktadır. Bugün sözcük çevre için, temiz su, daha iyi sosyal hizmetler, kadın hakları ve çok çeşitli nedenler için yürütülen kampanyaları anlatmak için kullanılmaktadır. Günümüzde sözcüğün kullanılmadığı bir alan varsa, o da başlangıçta kullanıldığı dinsel alandır. Cihat da çeşitli anlamlarda kullanılıyor ama Haçlı Seferi'nin aksine, cihat başlangıçtaki asli anlamını koruyor.

Cihat savaşında ölenlere Arapça'da ve diğer Müslüman dillerinde şehit denir. Aynı anlamdaki İngilizce'deki martyr

44

İslam'ın Krizi

sözcüğü "tanık" anlamına gelen Yunanca martys'ten gelir ve Musevi-Hıristiyan kullanımda inancını inkâr etmektense işkenceye ve ölüme hazır olmayı anlatır. Böylelikle şahadeti inancının, inancı için acı çekmeye ya da ölmeye hazır olduğunun kanıtı ya da tanığı olur. Arapça'da şehit de "tanık" anlamına gelir ama çağrışımları biraz farklıdır. Sözcüğün İslamcı kullanımında, şahadet normal olarak cihat yolunda ölmek olarak yorumlanır ve mükafatı ilk dönemin dinsel metinlerinde ayrıntılarıyla anlatılan cennette sonsuza dek yaşamaktır, intihar, tam tersine, büyük bir günahdır ve başka durumda cennetlik olanlar için bile sonsuza kadar cehennem ateşinde yanmak anlamına gelir. Klasik dönemin uleması düşmanın elinde ölmekle kendi elleriyle kendini öldürmek arasında kesin bir ayırım yapmıştır. Son dönemin bazı fundamentalist uleması ve bazı başka din adamları bu ayrımı bulandırmakta, hatta görmezden gelmektedir ama onların görüşü kesinlikle herkesin tartışmasız kabul ettiği tek görüş değildir. Demek oluyor ki, intihar bombacısı teolojik açıdan azımsanamayacak bir riske girmektedir. Kutsal savaş inancın bir şartı olduğundan, şeriat kurallarıyla inceden inceye düzenlenmiştir. Bir cihadın savaşçıları kadınları ve çocukları ve ilk kez onlar saldırmadıkça yaşlıları öldüremez, esirlere işkence edemez ya da onları öldüremez, bir ateşkesten sonra düşmanlığı yeniden başlatmak için adil bir uyarı yapmak ve anlaşmalara saygı göstermek zorundadır. Ortaçağda ulema ve din adamları, hangi silahların kullanılması ve hangilerinin kullanılmaması gerektiği gibi meseleler dahil, savaş kurallarını ayrıntılı bir biçimde tartışmıştır. Hatta ortaçağdaki metinlerde, sapan ve mancınıklar, zehirli oklar ve düşmanın su kaynaklarını zehirlemekle ilgili tartışmalar aracılığıyla, bir bakıma füzelerin ve kimyasal silahların yasallığı üzerine tartışmalar da yapılmıştır. Bu noktalarda çeşitli görüşler vardır. Bazıları bu silahlara izin verirken, bazıları da bu silahların kısıtlanmasından ya da tümünden yasaklanmasından yanadır. Bu konudaki kaygının nedeni söz konusu silahların ayırım gözetmeksizin verdiği

Dar-ül Harb

45

zarardır. İslam'ın temel metinlerinden hiçbiri terörizme ya da cinayete onay vermez. Hiçbir metin -benim bildiğim kadarıyla- savaşla ilgisiz kişilerin rastgele katliamını konu bile etmez.

Ulema savaş ganimetlerinin tesadüfi olduğunu, hiçbir zaman savaşın asıl amacı olamayacağını ısrarla belirtir. Hatta bazıları bu meselede, eğer yağma asıl amaç olursa, cihadın geçersiz olacağı ve bu dünyada olmasa bile öteki dünyada, bunu yapanların cihadın hiçbir faydasını görmeyeceğini söyleyecek kadar kararlıdır. Geçerli olabilmesi için cihadın maddi kazanç değil "Allah yolunda" verilmesi şarttır. Bununla birlikte, cihadın kutsal adının şerefsiz amaçlar uğruna kirletildiğine ilişkin sık sık şikayetlere rastlanmıştır. Özellikle Afrikalı âlimler mağdurlara verilen zararı ve onlar üzerinde yasal mülkiyet tesis edilmesini haklı çıkarmak için köle tacirlerinin cihat adını kullanmalarına lanetler okuyordu. İlahi Hukuk savaşçı olmayanlara iyi muamele edilmesini emreder ama kazananlara da mağlup edilenlerin mülkleri yanında kişilikleri ve aileleri üzerinde geniş haklar tanır. Antik çağın yaygın adetlerine uygun olarak, savaşta yakalanan düşmanlar aileleriyle birlikte köleleştirilir ve sonra ya satılır ya da kendi malı olarak alıkoyulur. İslam, bu köleleştirme hakkını yalnızca cihat savaşında tanıyıp diğerlerinde tanımayarak, bu kuralda bir değişiklik yapmıştı.

Mürtetlere karşı verilen savaşın kuralları biraz farklıdır ve kafirlere karşı verilen savaşın kurallarına göre oldukça katıdır. Bir mürtet ya da hain, Müslüman'ın gözünde, kafirden çok daha kötüdür. Kafir henüz nuru görmemiştir ve her zaman sonunda görme umudu vardır. Bu süre zarfında kafir, zorunlu koşulları yerine getirmesi durumunda, İslam devletinin hoşgörüsünden faydalanabilir ve kendi dininin vecibelerini yerine getirmesine, hatta dininin kurallarını uygulamasına bile izin verilir. Hain ise gerçek inancı, kısa bir süre için dahi olsa, öğrenmiş ve sonra onu terk etmiştir. Ulemanın ezici bir çoğunluğu bu cürümün hiçbir insanın affına sığınamayacağı konusunda hemfikir olduğundan, mürtet

46

İslam'ın Krizi

ölümle cezalandırılır, elbette eğer erkekse. Kadınlar için ise daha hafif bir ceza, kırbaçlama ve hapis yeterli olabilir. Bağışlayıcı olan Allah isterse erkeği öteki dünyada affedebilir ama hiçbir insan otoritesinin bu hakkı yoktur. Bu ayırım, militan liderlerin dışarıda kafirlere ve içeride mürtetlere karşı çifte cihat ettiği günümüzde belli bir önem kazanmıştır. Hepsine değilse bile çoğuna biz Batılıların gönül rahatlığıyla dost ya da müttefik diyebileceğimiz Müslüman yöneticiler kendi halklarının çoğunluğu değilse bile azımsanmayacak bir bölümü tarafından hain ve daha da kötüsü mürtet olarak görülür.

ilk dönemlerden itibaren, (Roma'da yasa koyucuların vi et armis dedikleri, Arapça'da anwatan denilen) zorla alınacak topraklarla sulh yoluyla, yani ateşkes ya da barışçıl teslim olma yoluyla elde edilecek topraklar arasında yasal bir ayırım yapılıyordu. Yağmaya ve daha genel olarak yeni alınmış topraklardaki nüfusa yapılacak muameleye ilişkin kurallar bu bakımdan önemli farklılıklar gösteriyordu. Hadislere göre, fark her Cuma camide simgeleşiyordu. Silah zoruyla alınan topraklarda, müminler camilerde kılıçlarını yanlarında taşıyordu ama sulh yoluyla alınan topraklardaki camilerde ağaç eşyalar taşınabilirdi. Kılıç imgesi bugün de önemini koruyor. Suudi bayrağında yeşil zemin üzerine iki amblem bulunur. Biri İslam inancının Arapça ifadesidir: "Allah'tan başka yoktur tapacak, Muhammed Allah'ın peygamberidir." Öteki ise şüphe götürmez bir biçimde bir kılıç resmidir.

Belli dönemlerde, ulema Dar-ül İslam ve Dar-ül Harb arasında bir ara statü, Dar-ül Sulh ya da Dar-ül Aht, tanımıştır. Bu statüye, yöneticileri İslam'ın yöneticileriyle belli anlaşmalara girmiş ve buna bağlı olarak vergi ya da haracını, başka bir ifadeyle cizye'ye ya da kelle vergisini veren ve iç işlerinde büyük oranda özerkliklerini koruyan Müslüman olmayan, özellikle de Hıristiyan ülkeler giriyordu. Bunun ilk örneği yedinci yüzyılda Emevi halifeleriyle Ermenilerin Hıristiyan prensleri arasında yapılan anlaşmadır. Dar-ül Sulh

Dar-ül Harb

47

ya da Dar-ül Aht'ın klasik örneği 652 yılında Nubia'nın Hıristiyan yöneticileriyle varılan anlaşmadır; bu anlaşmaya göre onlar kelle vergisi yerine kölelerin sayısına göre yıllık bir haraç veriyorlardı. Armağanları haraç olarak görmeyi tercih eden Müslüman yöneticiler ve yasal danışmanları yasayı Müslüman olmayan güçlerle girilen bütün politik, askeri ve ticari ilişkileri kapsayacak şekilde düzeltmiştir. Bu yaklaşım bugün bile tamamen terk edilmiş değildir. Müslümanlar ta başından beri Dar-ül Harb'da yaşayan insanlar arasında belli farklılıklar olduğunu biliyordu. Çoğu İslam için ciddi bir tehdit oluşturmayan ve İslam'a kazandırılma ihtimali yüksek çok-tanrılı dinlere inananlar ve putperestlerdi. Bunlar asıl olarak Asya ve Afrika'da yaşıyordu. Önemli bir istisna, Müslümanların kendilerinininkine benzer bir dine inandıklarını bildikleri ve bu yüzden dünya hakimiyeti -ya da, onların ifadesiyle, dünya aydınlanması- mücadelesi önünde birinci engel olarak gördükleri Hıristiyanlardı. Hıristiyanlık ve İslam dinsel olarak belirlenmiş iki medeniyettir ve bu medeniyetler farkları yüzünden değil, benzerlikleri yüzünden çatışmaya girmiştir.

Arabistan dışında, Müslümanların halen ayakta olan en eski dinsel yapısı, Kudüs'teki Mescidi Aksa 691 ya da 692 yıllarında tamamlandı. Eski Yahudi tapınağının yerine dikilen bu anıt stiliyle ve Holy Sepulchre ve Ascension Kilisesi gibi Hıristiyan anıtlara benzerliğiyle Yahudilere ve daha önemlisi Hıristiyanlara açık bir mesaj yolluyordu. Deniyordu ki, bu dinlerin vahiyleri, bir zamanlar sahici olsalar bile, izleyicilerinin onlara layık olmaması yüzünden yozlaşmış ve İslam'da vücut bulan son ve mükemmel vahiy tarafından alt edilmiştir. Hıristiyanlar nasıl Yahudileri yenmiş ve onların yerine geçmişse, Müslüman inancı ve İslam halifesi de şimdi Hıristiyan dünya düzeninin yerine geçecektir. Bunu vurgulamak için, Mescidi Aksa'ya oyulan ayetlerde Hıristiyanların temel hataları olarak görülen şeylere karşı çıkılıyordu:

48

İslam'ın Krizi

"Oğul vermeyen ve ortak koşulmayan Allah'a dua ediniz" ve "O, Allah birdir. Allah sameddir. O doğurmamış ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey ona eş ve denk

değildir" (Kuran CXII). Bu açıkça Hıristiyanlığın temel inancına bir meydan okumaydı. Bin yıl sonra, Arabistan'da konuşlanmış Amerikan birlikleri birçok Müslüman ve özellikle de Usame bin Ladin tarafından benzer bir tehdit, bu kez Hıristiyanlığın İslam'a meydan okuması olarak algılandı. Hıristiyanlık karşısındaki bu ilk meydan okumayı pekiştirmek için halife, ilk kez, altın sikke bastırdı; o tarihe kadar bu imtiyaz Roma İmparatorluğu'na aitti. İlk İslam altın parasının adının Roma dilindeki denarius'tan ödünç alınan dinar oluşu anlamlıdır. Bu sikkelerin bazılarının üzerinde halifenin adı, Müminlerin Kumandanı olarak unvanı ve aynı polemikçi ayetler yazılıydı. Mesaj açıktı. Müslüman anlayışta, Yahudiler ve sonra Hıristiyanlar yanlış yola sapmışlar ve yanlış öğretileri izlemişlerdi. Bu yüzden iki din de geçersiz kılınmış ve yerlerini Allah'ın indinde son ve tek din olan İslam almıştı. Mescidi Aksa'da aktarılan ve altın sikkelere yazılan Kuran ayetleri, Müslümanlar için, hakiki inancın en kötü çarpıtılma örneklerini mahkûm eder. Kuşkusuz, halifeden imparatora yollanan, ek bir mesaj daha vardır: "Sizin inancınız yozlaşmış, zamanınız geçmiş. Allah'ın yeryüzündeki imparatorluğunun yöneticisi şimdi benim."

Mesaj alındı ve altın sikkelerin basılması imparator tarafından savaş nedeni olarak görüldü. Bin yıllık aşkın bir süre içinde, Medine, Şam, Bağdat, Kahire ve İstanbul olmak üzere birbirini takip eden başkentlerdeki İslam halifeleri Konstantinapol, Viyana ve ardından, daha batıda kalan ve çeşitli unvanlar taşıyan uzak ülkelerdeki Hıristiyan imparatorlarına karşı mücadele etti. Bu Hıristiyan imparatorluklarının her biri, kendi zamanlarında, cihadın temel hedefiydi.

Kuşkusuz, pratikte cihat öğretisinin hayata geçirilmesi her zaman kaba ya da şiddetli olmuyordu. Kitabın emrettiği savaş hali yasal olarak ateşkes dönemi denebilecek kesin-

Dar-ül Harb

49

tilere uğrayabiliyordu ama bunlar savaşan Avrupalı güçlerin birbirleriyle imzaladığı barış anlaşmalarından biraz farklıydı. Bu tür ateşkesleri Peygamber pagan düşmanlarıyla yapmıştı ve bunlar İslam'ın uluslararası hukuku diyebileceğimiz şeyin temelini oluşturdu. Şeriata göre, daha önceki ilahi vahiylerle dayanan dinlere hoşgörü göstermek bir meziyet değil, görevdi (Kuran II, 256: "Dinde zorlama yoktur"). Müslümanların yönetiminde bulunan topraklarda, en önemlisi her yetişkin erkek için alınan kelle vergisi olmak üzere belli koşulları yerine getirmek şartıyla, İslam hukuku Yahudilerin ve Hıristiyanların dinlerinin vecibelerini yerine getirmelerine ve kendi meselelerini kendilerinin çözmelerine izin verir. Cizye denilen bu vergi Kuran'da belirlenmiştir (IX, 29): "Kendilerine kitap verilenlerden [yani, Yahudiler ve Hıristiyanlardan] Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resulünün haram kıldığını haram kılmayan ve hak dini (kendine) din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın." Son birkaç cümle, hem literal hem de pratik olmak üzere, çeşitli biçimlerde yorumlanmaktadır.

Diğer yasaklar arasında belli kıyafetleri giymek ya da nişanları takmak, silah taşımak, ata binmek, Müslüman köle sahibi olmak ya da İslami binalardan yüksek bina yapmak vardı. Son iki yasak ve cizye hariç, bu kurallar her zaman sıkı bir biçimde uygulanmıyordu. Bu yasakları telafi etmek için, Müslüman devletin hoşgörüyü hak eden Müslüman olmayan tebaası, eğitim, vergi, özellikle evlenme, boşanma ve miras gibi kişisel statülere ilişkin kendi yasalarını uygulamak dahil olmak üzere, kendi cemaatinin iç işlerini yönetmekte çok geniş bir özerkliğe sahipti. Müslüman devletle Müslüman olmayan bir cemaat arasındaki anlaşma ya da sözleşmeye zımna, hoşgörülen böyle bir cemaatin üyelerine de zımmiler deniyordu. Modern dilde, İslam devletlerindeki Yahudiler ve Hıristiyanlara biz ikinci sınıf vatandaş diyoruz ama yasayla ve vahiyle kurulan ve kamuoyu tarafından tanınan bir ikinci sınıf vatandaşlık Batı'da Hıristiyan olma-

50

yanların, hatta bazı sapkın Hıristiyanların kaderi olan vatandaşlık haklarından tümünden yoksun oluşa göre çok daha iyiydi.

Ayrıca cihat Müslüman hükümetleri Müslüman rakiplere karşı, Haçlı Seferleri sırasında bile, zaman zaman Hıristiyan müttefikler arayışından alıkoymuyordu.

Haçlı Seferleri modern Ortadoğu'da, hem Arap milliyetçileri hem de İslamcı fundamentalistlerin, özellikle de Usame bin Ladin'in, bilincinde ve söyleminde çok önemli bir yer tutar. Ama bu her zaman böyle değildi. 1099 yılında, Haçlıların Kudüs'ü ele geçirmesi Hıristiyanlar için bir zafer, Müslümanlar ve aynı zamanda şehirdeki Yahudiler için bir felaketti. Dönemin Arap tarihçileri açısından bakacak olursak, bu olay bölgede çok az ilgi gördü. Yörede yaşayan Müslümanların Bağdat ve Şam'a yaptıkları yardım çağrıları yanıtsız kaldı Antioch'tan Kudüs'e, yeni kurulan Haçlı yönetimleri kısa sürede Levanten politika oyunlarına girerek Müslüman ve Hıristiyan prensler arasında rekabet ortamında her dinle ittifaka girdi. Haçlıları yenilgiye uğratan ve bölgeden çıkaran Haçlı karşıtı seferberlik ancak bir yüzyıl sonra başlayabildi. Hare-

52

İslam'ın Krizi

ketin öncelikli amacı, 1176 ve 1187 tarihleri arasında günümüz Güney Ürdün'ü sınırları içindeki Kerak kalesini ele geçiren ve kaleyi yöredeki ticaret kervanlarına saldırılar için kullanan Haçlı lideri Chatillon'lu Reynard'ın yağma ve talan eylemlerine engel olmaktı. Reynald'ın amacının asıl olarak ekonomik, başka bir ifadeyle ganimet arzusu olduğunu söyleyen Haçlı tarihçileri muhtemelen doğru söylüyorlar. Ama Müslümanlar onun saldırılarını İslam'ın kutsal topraklarına karşı bir kışkırtma ve meydan okuma olarak gördüler. 1182 yılında, Kudüs'ün Haçlı kralıyla Müslüman lider Selahaddin arasındaki anlaşmayı ihlal eden Reynald, Mekke'ye giden hacı kervanları da dahil, Müslüman kervanlara saldırdı ve onları yağmaladı. Müslümanların gözünde, en çok nefret uyandıran şey Reynald'ın, özellikle Müslüman gemilere ve Mekke'yle Medine'nin limanı olan Hicaz'a saldırılarına da dahil, Kızıl Deniz'de korsan eylemlere girişmesi ve Arabistan'ı tehdit etmesiydi. Selahaddin'in Haçlılara karşı cihat çağrısı yapmasına neden olan işte bu olaylardı; bu Müslümanların gözünde Arabistan'ın ne kadar önemli olduğunu gösteriyordu.

Selahaddin'in zaferleri ve 1187 yılında Kudüs'ü Haçlılardan alması Arap liderler için bugün bile bir ilham kaynağıdır. Saddam Hüseyin sık sık bu misyonu devraldığını iddia ettiği eski iki Irak liderinin -zamanında Haçlıları yenip ülkeden kovarak Batı tehdidinde son veren Selahaddin ve Siyonizm sorunuyla sonuna kadar uğraşan Nebuchadnezzar adını anmaktadır. 8 Kasım 2002'de, Fransa Başbakanı Jean-Pierre Raffarin Fransa Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada, Selahaddin'in "Galile'de Haçlıları nasıl yendiğini ve Kudüs'ü nasıl kurtardığını" anlatıyordu. Bir Fransa başbakanının Kudüs'ün Selahaddin tarafından ele geçirilmesini anlatırken "kurtarma" sözcüğünü kullanması günümüzdeki ittifakların bir yansıması olabileceği gibi, aşırı bir siyaseten doğruculuk örneği de olabilir. Bazı ülkelerde bu ifade tarih konusunda cehalete verilebilir ama Fransa'da böyle olmadığı kesindir.

Haçlılardan Emperyalistlere

53

Selahaddin'in yenilgiye uğrattığı düşmana karşı insafı ve soylu davranışı Hıristiyan Avrupa'da bile saygıyla ve hayranlıkla karşılandı. Ama Chatillon'lu Reynald bu davranıştan nasibini alamadı. Büyük Arap tarihçi İbn al-Athir durumu şöyle anlatıyor: "İki kere [diyor Selahaddin] eğer elime düşerse onu öldürmeye yemin ettim; bir keresinde, Mekke ve Medine üzerine yürüdüğünde ve bir kere de [Hicaz yolunda] kervana hainde saldırı düzenlediğinde."1 Selahaddin büyük bir zafer kazandıktan, ele geçirdiği Haçlı prensleri ve komutanlarının birçoğunu serbest bıraktıktan sonra, Chatillon'lu Reynalds'ı diğerlerinden ayırdı ve kendi elleriyle kafasını uçurup öldürdü.

Cihadın başarıya ulaşması ve Kudüs'ün yeniden ele geçirilmesi ardından, anlaşılan o ki, Selahaddin ve halefleri bu şehre olan ilgilerini kaybettiler ve hatta haleflerinden biri 1229 yılında Müslümanlarla Haçlılar arasında yapılan genel bir uzlaşma anlaşmasının parçası olarak Kudüs'ü İmparator II. Frederick'e bıraktı. Haçlıların şehri diğerlerinden temizleyip saf bir Hıristiyan şehri yapmaya kalkışması üzerine, Kudüs 1244 yılında yeniden alındı. Uzun süren görece bir belirsizlik dönemi ardından, şehre duyulan ilgi, ilk kez Avrupalı güçlerin Hıristiyanlara ait kutsal yerler üzerinde hak iddia etmeleri ve sonra yeni Yahudi göçü nedeniyle, on dokuzuncu yüzyılda yeniden canlandı.

Aynı dönemde Müslümanların Haçlı Seferlerine ilgisi de ilk kez canlandı, halbuki yaşandığı tarihte bunlar pek önemsenmemişti. Dönemin geniş ve zengin tarih metinleri Haçlıların bölgeye gelişi, savaşları ve kurdukları devletlerden kabaca söz eder ama onların bu maceralarının niteliği ve amaçlarıyla hiç ilgilenmezler ya da çok az ilgilenirler. Arap tarihçileri Haçlılar ve Haçlı Seferleri sözcüklerini bile kullanmaz; Haçlılardan bahsedilirken genellikle kafirler, Hıris-

1. Ibn al-Athir, Al-Kamü fi'l-Tarikh, der. C. J. Tornberg, c. 11, sene 583 (Leiden, 1853-1864), s. 354-355.

54

tiyanlar ya da çoğu kez, Ortodoks ve Doğulu Hıristiyanlar-dan ayırmak için, Katolik -ve daha sonra da Protestan- Avrupalılar için kullanılan genel bir terimle Franklar deniyordu. Haçlıların özel bir tarihsel olgu olarak bilince çıkışı on dokuzuncu yüzyıldan ve Avrupalı tarih kitaplarının çevrilmesinden sonra oldu. O tarihten sonra, Haçlılar Avrupa emperyalizminin İslam dünyasına yayılmasının ilk örneği olarak yeni gözle okundu. Doğruya daha yakın bir anlatıma göre ise, Haçlı Seferleri cihada uzun süre gecikmiş, çok sınırlı kalmış ve nihayet etkisiz olmuş bir yanıttır. Haçlı seferleri başarısızlıkla sonuçlanmış, yenilgiye uğramış ve kısa bir süre sonra da İslam topraklarında unutulmuştu ama daha sonra Avrupalıların Müslümanların Hıristiyanlar karşısındaki ilerleyişine direnişleri ve hareketi tersine çevirmeleri daha başarılıydı ve İslam dünyasının sınırlarında bir dizi acı yenilginin başlangıcı oluyordu.

Ortaçağda Arap halifeler döneminde ve yine İran ve Türk hanedanlıkları altında, İslam imparatorluğu dünyanın en zengin, en güçlü, en yaratıcı ve en aydın bölgesiyken, aynı dönemde Hıristiyanlık kabuğuna çekilmişti. On beşinci yüzyılda, Hıristiyanların karşı saldırısı başladı. Tatarlar Rusya'dan çıkarıldı ve Mağribiler de İspanya'dan. Ama Osmanlı sultanının önce Bizans ve sonra Kutsal Roma imparatoruyla karşı karşıya geldiği güneydoğu Avrupa'da Müslüman güçler hâkimiyet kurmuştu ve bu bölge dışındaki geri çekilişler küçük ve önemsiz görülüyordu. On yedinci yüzyıl gibi geç bir tarihte Budapeşte ve Belgrad'ı Türk paşalar yönetiyordu ve Türk orduları Viyana'yı kuşatmış, Berberi korsan gemileri İngiltere, İrlanda, hatta arada bir Madeira ve İzlanda gibi uzak ülkelerin gemilerine ve limanlarına saldırıyordu. Korsanlar, şu ya da bu nedenle, Kuzey Afrika'da yerleşen ve kendilerine Kuzey Denizi ve hatta Atlantik'te işleyebilecek gemileri yapmayı ve kullanmayı öğreten Avrupalılardan büyük yardım görüyordu. Ama bu dönem uzun sürmedi.

Haçlılardan Emperyalistlere 55

Sonra büyük değişim geldi. 1683'te, Türklerin ikinci Viyana kuşatması tam bir bozgunla sonuçlandı; bu Osmanlı ordularının hiç yaşamadıkları bir şeydi. O tarihte Müslüman dünyanın en büyük askeri gücünün bu yenilgisi, bir bakıma günümüze kadar uzayan, yeni bir tartışma başlattı. Osmanlı ordusu, politikacıları ve sonra aydınları arasında iki soruya yanıt aranıyordu: Bir zamanlar zaferden koşan Osmanlı orduları hakir gördükleri Hıristiyan düşman karşısında neden hezimetle uğramıştı? Ve geçmişteki hâkimiyetlerini nasıl yeniden kurabilirlerdi? Bu tartışma zaman içinde seçkin çevrelerin dışına taşdı, Türkiye'den başka ülkelere yayıldı ve tartışılan konular da giderek çoğaldı. Endişeler yersiz değildi. Yenilgi yenilgiyi kovalıyordu ve kendi topraklarını kurtaran Avrupalı Hıristiyan güçler eski istilacılarını Asya ve Afrika'daki kendi topraklarına kadar kovalıyordu. Hollanda ve Portekiz gibi küçük Avrupalı güçler bile Doğu'da geniş imparatorluklar kurmayı başarmış ve ticareti eline geçirmişti.

1593 yılında, günlük gelişmelerin kaydını tutmakla görevli bir Osmanlı katibi olan Selanikli Mustafa Efendi İngiliz elçisinin İstanbul'a gelişini anlatmıştır. Mustafa Efendi elçiden çok elçiyi getiren İngiliz gemisi karşısında hayretler içinde kalmıştı: "İstanbul limanına bu kadar acayip bir gemi girmemiştir. 3.700 deniz mili yol kat etmiş ve diğer silahlar yanında seksen üç top taşıyan... bu gemi çağın bir mucizesi, böylesi ne görülmüş ne de duyulmuş."2 Başka bir şaşkınlık nedeni de elçiyi gönderen hükümdardı: "İngiltere adasının hükümdarı, kendisine miras kalan adayı mutlak bir . güçle yöneten bir kadındır."

Osmanlı tarihçisinin değinmediği bir başka nokta da önemliydi. Söz konusu elçi gerçekten de Kraliçe Elizabeth tarafından resmen atanmıştı ama onu seçen ve destekleyen

2. Selaniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selaniki, der. Mehmet Ipşirli, ikinci Baskı, İstanbul, 1999, s. 334.

56

İslam'ın Krizi

İngiliz hükümeti değil bir ticari şirketti; Batı dünyasının Ortadoğu'ya ilgi duymasının asıl nedeninin ticaret olduğu bir devirde bu gerekli bir düzenlemeydi. Aslında, yeni çağın başlangıcını Batı'nın hızlı ve yenilikçi teknolojik ve ekonomik yayılması -fabrika, okyanus aşırı yük taşımacılığı, yatırım ortaklıkları- oluşturuyordu. Atlantik için yapılmış Batı Avrupa gemileri Akdeniz, Kızıl Deniz ve Hint Okyanusu için yapılmış gemileri, hem savaşta hem de ticaretle, kolaylıkla alt edebiliyordu ve bu ticaret Batılıların iki alışkanlığı -işbirliği ve rekabet- sayesinde gün geçtikçe güçleniyordu. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde, kahve ve şeker gibi geleneksel Ortadoğu ürünleri hem Asya hem de Amerika'daki yeni Batı sömürgelerinde üretiliyor ve Batılı tüccarlar ve şirketler tarafından Ortadoğu'ya pazarlanıyordu. Hatta Güney ve Güneydoğu Asya'dan Arabistan'daki kutsal toprakları ziyarete giden Müslüman hacılar bazen Avrupa gemilerini kullanıyordu çünkü onlar daha hızlı, daha ucuz, daha güvenli ve daha rahattı.

Batılı ve Ortadoğulu çoğu tarihçi için, modern Ortadoğu tarihi 1798'de, Napolyon Bonapart adında genç bir generalin şahsında Fransız Devrimi Mısır'a ayak bastığında başlar. General Bonapart ve küçük keşif gücü, takdir edilecek kadar kısa bir süre içinde, ülkeyi zaptetmiş, yönetimi ele geçirmişti. Bundan önce, Türklerin ve İranlıların Avusturya ve Rusya'yla karşı karşıya geldiği uzak sınırlarda saldırılar, geri çekilmeler ve toprak kayıpları olmuştu ama küçük bir Batılı gücün İslam'ın kutsal topraklarından birini işgal etmesi tam bir şaşkınlık yarattı. Fransızların ülkeyi terk edişi, bir bakıma, daha büyük bir şaşkınlığa neden oldu. Onları Mısır'ı terk etmeye zorlayan Mısırlılar ya da ülkeye hükmeden Türkler değil, Horatio Nelson adında genç bir amiralin komutasındaki Britanya Kraliyet Donanması'nın küçük bir filosuydu. Bu Müslümanların öğrenmesi gereken ikinci acı dersti: Bir Batılı güç gelebilir, işgal edebilir ve istediği gibi yönetebilirdi, üstüne üstlük onu da ancak bir başka Batılı güç kovabilirdi.

Haçlılardan Emperyalistlere

57

Emperyalizm Ortadoğulular için önemli bir meseledir ve Batı karşısında yürütülen İslamcı bir davadır. Onlar için emperyalizm sözcüğü özel bir anlam taşır. Örneğin bu sözcük, geniş coğrafyaları ve toplulukları fethetmiş ve onları Dar-ül İslam'a dahil etmiş, önce Arapların sonra da Türklerin kurduğu büyük Müslüman imparatorluklar için asla kullanılmaz. Müslümanların Avrupa'yı ve Avrupalıları işgali ve yönetmesi ve böylece onların -zorlama olmaksızın- gerçek inancı benimsemelerine imkân tanınması son derece meşrudur. Avrupalıların Müslüman toprakları işgali ve Müslümanları yönetmesi, daha da kötüsü onları baştan çıkarması, hem bir suç hem de günahdır. Bu Müslüman anlayışında, insanların dinlerini değiştirerek İslam'ı benimsemesi dinini değiştiren için sevap, bunun sağlayanlar için şereftir. İslam hukukunda, İslam'dan dönmek irtidat'tır; hem yanlış yola sapanlar hem de onları o yola sevk edenler için ölüm cezası verilir. Bu konuda, yasa açık ve kesindir. Eğer bir Müslüman İslam'ı inkâr ederse, hatta İslam'ı yeni kabul etmiş kişi eski dinine dönerse, cezası ölümdür. Modern zamanlarda, irtidat'ı tespit ve inkâr etme anlamına gelen tekfir kavramı ve uygulaması çok genişletilmiştir. Aşırı uçlarda ve fundamentalist çevrelerde bir Müslüman'ın belli bir politikasının, eyleminin ve hatta sözünün irtidat'la bir olduğuna karar verme ve sanığa ölüm cezası verme alışılmadık bir durum değildir. Salman Rüşdi aleyhine verilen fetva, Başkan Sedat'ın öldürülmesi ve benzeri olayların arkasında bu ilke yatmaktaydı.

Avrupalıların İslam topraklarındaki faaliyetleri birkaç aşamadan geçmiştir. Birinci aşama ticari yayılma ve Müslümanların gözünden, kendilerinin ve ülkelerinin sömürülmesiydi. İkinci aşamada askeri istila ve fetih vardı; bu sayede Avrupalı güçler İslam dünyasının önemli bölgeleri üzerinde -Ruslar Kafkasya, Trans- Kafkasya ve sonra Orta Asya'da, Britanyalılar Hindistan'da,

Britanya ve Hollandalılar Malezya ve Endonezya'da ve son dönemlerde Britanyalılar ve Fransızlar Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da- etkili bir tahakküm kurmuştu. Emperyalistler bu bölgeleri çeşitli uzunluk-

58

İslam'ın Krizi

taki zaman dilimlerinde yönettiler; Güneydoğu Asya ve Hindistan'da olduğu gibi, bazı ülkelerde bu yüzyıllar boyu sürdü, Arap toprakları ve Ortadoğu gibi bazı bölgelerde ise tahakküm görece kısa aralıklarla kuruldu.

Ama her durumda emperyalistler iz bıraktılar. Arap dünyasında İngiliz-Fransız emperyal yönetimi Fransızların Cezayir'i (1830) ve Britanyalıların Aden'i (1839) almasıyla başladı; Britanya'nın Mısır'ı işgali (1882) ve Fransızların kontrollerini Tunus (1881) ve Fas'a (1911) Britanyalıların da İran Körfezi'ne yaymalarıyla sürdü ve iki büyük Batı Avrupalı İmparatorluğun Bereketli Ay denen Osmanlı Arap eyaletlerini aralarında paylaştırmalarıyla zirveye ulaştı. Bu defa yeni ele geçirilen topraklar, geleneksel tarzda olduğu gibi yalnızca ilhak edilmekle kalmıyordu. Bu ülkeler, ayrıca, kendilerini bağımsızlığa hazırlamakla görevli Cemiyet'i Akvam'ın otoritesi altında, yönetimlerini hami devletler olarak Britanya ve Fransa'ya teslim ediyordu. Bu, hamiliğin son bulduğu ve himaye devletlerin bağımsızlıklarını kazandığı I. Dünya Savaşı'nın başlangıcıyla II. Dünya Savaşı'nın bitimi arasındaki çok kısa bir zaman dilimine denk düşen bir dönemdi. Arap yarımadasının büyük bir bölümü emperyal tahakküm altına girmemişti.

Ne var ki, emperyalizmin etkisi muazzamdı ve dindar insanların çoğunun gözünde tamamen zararlıydı. Hem etki hem de zarar kuşkusuz dikkate değer boyutlardaydı ama milliyetçi mitolojilerin savunduğundan muhtemelen daha az yaygın ve daha az tek yanlıydı. Nihayetinde, bazı faydaları da olmuştu emperyalizmin: altyapı, kamu hizmetleri, eğitim sistemi ve ayrıca köleciliğin ortadan kaldırılması ve çeşelliliğin önemli oranda azaltılması gibi azımsanmayacak değişimler.

Emperyalist boyunduruk altında kalmış Mısır ve Cezayir gibi ülkelerle bağımsızlıklarını hiçbir zaman kaybetmemiş Afganistan ve Arabistan gibi ülkeler arasındaki farklara bakarak bunu kolaylıkla görebiliriz. Suudi Arabistan'da üniversiteler geç bir tarihte ve az sayıda kuruldu. Günümüzde, yaklaşık 21 milyon nüfusa sekiz üniversite düşü-

Haçlıardan Emperyalistlere

59

yor; bu sayı 1967'deki İsrail işgalinden beri Filistin topraklarında Filistinlilerin kurduğu yedi üniversiteden ancak bir fazladır. Kölecilik Suudi Arabistan'da ancak 1962'de kaldırılabilirdi ve kadınların esareti bu ülkede olduğu gibi devam ediyor.

Kuşkusuz emperyalizmin ve daha genel anlamda Batı ya da Avrupa etkisinin, Türkiye ve İran gibi politik bağımsızlıklarını korumayı başaran ülkelerde bile, önemli bazı olumsuz sonuçları da oldu. Modernleşme, baskı, tahakküm ve ideolojik yönlendirme araçlarının etkinliğinin artışıyla, devlet otoritesinin güçlenmesi ve aynı zamanda geleneksel düzende despot yöneticilerin gücünü sınırlayan ara unsurların zayıflaması ya da tümünden ortadan kaldırılması sonucunu da doğurdu. Toplumsal değişim, eski toplumsal ilişki ve yükümlülük bağlarının çözülmesi, topluma büyük zarar verdi ve modern iletişimin çok daha görünür kıldığı yeni çelişkiler ve uçurumlar yarattı. 1832 yılında, Britanyalı keskin bir gözlemci ve genç bir deniz subayı olan Adolphus Slade eski soylular ve yeni soylular dediği kesimler arasındaki farklılıktan söz eder.³ Slade'e göre, eski soylular kendi topraklarında yaşardı. Yeni soylulara gelince, devlet onların devletidir. Bu günümüzde bile geçerliliğini korumaktadır.

Yirminci yüzyıl başlarında, Türkiye ve İran ve o tarihte işgal etmeye değmeyen Afganistan gibi bazı uzak ülkeler istikrarsız bağımsızlıklarını korumakla birlikte, neredeyse tüm İslam dünyası Avrupalı Britanya, Fransa, Rusya ve Hollanda imparatorlukları tarafından ilhak edilmişti. Ortadoğu hükümetleri ve mezhepleri mecburen bu güçlü rakipleri birbirlerine karşı kullanmayı öğreniyordu. Bir süre bu oyunu başarıyla oynadılar. Batık müttefikler -Britanya ve Fransa ve ardından ABD- bölgeye tam anlamıyla hâkim olduğundan, Ortadoğulu direnişçiler gözlerini doğal olarak kendilerine destek olacak bu müttefiklerin düşmanlarına çe-

3, Adolphus Slade, Turkey and the Crimean War. A Narrative of Historical Events (London, 1867), s. 30-32.

60

vardı. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'ya, Soğuk Savaş döneminde de Sovyetler Birliği'ne yöneldiler.

Daha 1914 yılında, o zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki olan Almanya, Britanya, Fransız ve Rus imparatorluklarında yaşayan Müslüman tebaanın dini duygularını emperyal efendilerine karşı, dolayısıyla kendi çıkarı yönünde harekete geçirmeye çalışmıştı. Bu çaba dişe dokunur sonuçlar getirmede ve sonunda büyük Hollandalı şarkiyatçı Snouck Hurgronje'un "Kutsal Savaş: Alman Malı" adını taşıyan makalesiyle alaya alındı.⁴

Kayzer'in başarısız olduğu bu alanda Hitler bir süreliğine azımsanmayacak bir başarı kazandı. 1933 Mart'ının sonuna doğru, Hitler'in iktidara yükseldiği hafta içinde, Kudüs Müftüsü Hacı Amin el-Hüseyni Kudüs'teki Alman elçisine yaklaşmış ve hizmet teklifinde bulunmuştu. Bu teklifi Berlin'e ileten elçi teklifin reddedilmesini ya da en azından göz ardı edilmesini tavsiye ediyordu. Britanya İmparatorluğu'nu Almanya'nın bir müttefiki olarak kazanma ümidi canlılığını koruduğu sürece, o zamanlar asıl olarak Britanya karşıtı bir hareket olan güçlerle bağlantılara girerek, Britanya'yla zıtlaşmanın bir anlamı yoktu. Filistin liderliğinin önerileri Hitler'in sonunda Britanya'yı Almanya'yla birlikte bir Aryan ittifakına sokma umudunu yitirdiği 1938'deki Münih Anlaşması'nın ardından ancak kabul edildi. O tarihten sonra ve bütün savaş boyunca aralarındaki bağ çok sıkıydı ve Berlin banliyölerinden birindeki makamında oturan müftü Arap ülkeleri arasındaki politikada önemli bir rol oynamıştı. 1941 yılında, Vichy hükümetinin kontrolündeki Suriye kanalıyla yapılan Alman yardımı sayesinde, Raşid Ali Irak'ta bir süre Mihver yanlısı bir rejim kurmayı başarmıştı. Bu rejim Müttefik güçler tarafından yenilgiye uğratılınca Raşid Almanya'da müftüye sığındı. Enver Sedat bile, Britan-
4. Çok az değişiklikler yapılmış İngilizce baskısı için, bkz., Snouck Hurgronje, Vcrspreide Geschhften, c. 3 (Leiden, 1923), s. 257.

Haçlılardan Emperyalistlere • 61

ya işgalindeki Mısır'da, kendi isteğiyle, bir Alman casusu olarak çalışıyordu.⁵ Almanya'nın yenilgisi, Üçüncü Reich ve kollarının yok oluşu acı veren bir boşluk bırakıyordu. Birçoğuna göre, bu 1948'de Yahudilerin devletlerini kurmayı başardığı ve bunu engellemeye gönderilen Arap ordularına küçük düşürücü bir yenilgi yaşattıkları bir ara dönemdi. Acilen Üçüncü Reich'in yerine geçecek yeni bir patron ve koruyucu aranıyordu. Bulundu da. Bu Sovyetler Birliği'ydi. Ve sonra Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından ABD dünyanın tek süper gücü olarak kaldı. Bonapart ve Nelson'la başlayan Ortadoğu tarihinin bir dönemi Mihail Gorbaçov ve baba George Bush'la sona eriyordu. İlk başta, sanki rekabetin ortadan kalkması emperyal çağın da sonunu getiriyormuş gibi göründü çünkü Sovyetler Birliği'nin gücü yoktu, ABD de emperyal bir rol oynamazdı. Ama çok geçmeden olaylar, özellikle de İran Devrimi ve Irak diktatörü Saddam Hüseyin'in savaşları, ABD'yi doğrudan bölgenin işlerine karışmaya itti. Ortadoğulular bunu eski emperyal oyunun yeni bir aşaması olarak gördüler. Halbuki Amerika şimdiye kadar emperyal bir role soyunmamış ve böyle bir arzusunun olmadığını da göstermişti.

Muhalefetteki ve iktidardaki Müslüman liderler bu yeni duruma farklı biçimlerde tepki gösterdiler. Bazılarının doğal tepkisi, Batı'ya karşı savaşlarında kendilerine cesaret, destek ve yardım sunabilecek, Üçüncü Reich'in ve Sovyetler Birliği'nin yerine yeni bir hami aramaktı. Bir güç bloku olarak Batı bu arada uzak batıya kaymıştı ve şimdi esas olarak ABD, kıta Avrupa'sının muhalefet rolü üstlenmesine imkân tanıyacak biçimde, Batı olmuştu. Aslında, kendilerince ABD'ye karşı Ortadoğu'nun düşmanlığı ve hincını paylaşan bazı Avrupa-

5. Enver el-Sedat, Al-Baith'an al-dhal (Kahire, 1978), s. 50-86; İngilizcesi, fı Search of Identity, an Autobiography (New York, 1978), s. 31.

62

İslam'ın Krizi

lular bu muhalefet rolünü üstlenmekte hiçbir tereddüt göstermeyecekti. Ama bu güçlerin iradesi olsa bile, araçları yoktu.

Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve 1991 yılındaki Körfez Savaşı ardından Saddam Hüseyin'in yenilmesi, özellikle de 1945'te olduğu gibi, bir kere daha, davalarına yardımcı olacak güçlü bir patronun himayesinden yoksun kalan Filistin hareketi gibi, seküler milliyetçi hareketler için ölümcül bir darbeydi. Sovyet koruyucu gitmişti. Üstüne üstlük Saddam Hüseyin'e verdikleri coşkulu destekten dolayı öfkeye kapılan Kuveyt ve Suudi Arabistan'daki para kaynakları da Filistinlilere yardımı kesmiş ve onları yalnız, yoksul ve çaresiz bir başına bırakmıştı. İşte bu koşullar onları düşünülemez düşünmeye itmiş ve İsrail'le barış sürecine sokmuştu. FKÖ, fundamentalistlere göre alçakça, Amerikalılar ve İsraililer tarafından kurtarılmış ve İsrail'le küçültücü bir diyaloga sokulmuştu.

Bütün bu gelişmeler fundamentalist dünya görüşünün büyük oranda akla yatkın olmasını sağlamış ve davalarının cazibesini artırmıştır. Onlar -ve özellikle Usame bin Ladin-Sovyetler Birliği'nin çöküşünü farklı yorumluyordu. Onlara göre, Soğuk Savaş'ı kazanan Amerika değil, kendileriydi. Onların gözünde, Sovyetler Birliği Yahudilere ve Batılı Emperyalistlere karşı ortak mücadelede iyi niyetli bir yardımcı değil, ateizmin ve kafirlerin başı, milyonlarca Müslüman'ı ezen ve Afganistan'ı işgal eden despot güçtü Gayet normaldir ki, güçlü Kızıl Ordu'yu yenen ve Sovyetleri yenilgiye ve ardından yıkıma sürükleyen onların Afganistan'daki mücadelesiydi. İki kafir süper güçten daha acımasız ve daha tehlikeli olanını saf dışı bıraktıktan sonra, şimdiki görevleri ötekini, ABD'yi halletmekti ve bu savaşta uzlaşmacılar kafir düşmanın araçları ve ajanlarıydı. Çeşitli nedenlerden dolayı, İslamcı fundamentalistler Amerika'yla savaşın daha basit ve daha kolay olacağına inanıyordu. Onların gözünde, ABD ahlaki bakımdan yoz, sosyal bakımdan dejenere ve sonuç olarak da politik ve askeri bakımdan da zaaf içinde bir ülkeydi. Bu algılama biçiminin ilginç bir tarihi vardır.

4

AMERİKAYI KEŞFETMEK

İslam topraklarında uzun bir süre Amerika hakkında çok az şey biliniyordu. İlk başta, keşif seyahatleri belli bir ilgi uyandırdı; Christopher Columbus'un kendi eliyle yaptığı Amerika haritasının tek kopyası, halen İstanbul'daki Topkapı Sarayı Müzesi'nde korunan Türkçe bir çeviri ve uyarlamadır. On yedinci yüzyılda yaşamış bir Türk coğrafyacısının Yeni Dünya'nın keşfini anlattığı Batı Hindistan Tarihi adlı çalışması Türkiye'de basılan ilk kitaplardan biridir ve on sekizinci yüzyılda basılmıştır. Ama ilgi en alt düzeydeydi ve görece yakın tarihlere kadar Türkçe, Arapça ya da öteki Müslüman ülke dillerinde Amerika hakkında çok kaynak yoktu. Amerikan Devrimi, bundan birkaç yıl sonra olan Fransız Devrimi'nin aksine, hemen hiç ilgi uyandırmamış ve sözü edildiğinde ise, bildik bir ayaklanma olarak görülmüştür. O tarihlerde İspanya'da olan bir Fas elçisi muhtemelen Amerikan Devrimi hakkında Arapça yazan ilk kişiydi: İngiliz Elçisi, İspanyollarla İngilizler arasında patlak veren olaylar nedeniyle İspanya'yı terk etti. Bunun nedeni şuydu:

64 İslam'ın Krizi

Amerikan halkı İngiliz kralının tebaasıydı ve onlardan topladığı vergiler sayesinde kral öteki Hıristiyan halklarının hepsinden daha güçlüydü. Anlatıldığına göre, kral bu halk üzerindeki vergi ve angaryaların yükünü artırmış ve onlara çay yüklü bir gemi yollayarak onları alışılmışın üzerinde bir fiyatla bu çayları almaya zorlamıştır. Onlar bunu reddetmiş ve kendilerinden hakkı olanı istemesini, aşırı vergi yüklememesini talep etmişler. Kral bunu reddetmiş ve onlar da bağımsızlık amacıyla krala karşı ayaklanmış. Fransızlar, İngiliz kralını yaralayacağı ve zayıflatacağı umuduyla, onların İngilizlere karşı bu ayaklanmasını desteklemiş çünkü kral dünya yüzündeki bütün Hıristiyan kavimler içinde en güçlüsüydü.1

Fas sultanı 1787 yılında ABD'yle bir dostluk anlaşması imzaladı ve o tarihten sonra yeni cumhuriyet öteki Müslüman devletlerle, bazıları dostça bazıları düşmanca, bazıları da ticari, ama hepsi de sınırlı nitelikte, birçok ilişkiye girdi.

İslam dünyasında bir politik sembol olarak Amerika adı ilk kez, yeni gelen Fransız Cumhuriyeti elçisinin Saray Burnu açıklarına demirlemiş Fransız gemilerinin top atışlarıyla selamlandığı ve resmi kutlama töreninin yapıldığı 14 Temmuz 1793 tarihinde İstanbul'da kayıtlara geçmiştir. Elçinin anlattığına göre,

gemilerde Osmanlı İmparatorluğu, Fransız ve Amerikan Cumhuriyetlerinin ve "imansız tiranlar birliğine bulaşarak kirlenmemiş az sayıda başka ülkelerin" sancakları asılıydı.² Daha sonra İstanbul'a gelecek olan diğer bir Fransız elçisi, General Aubert du Bayet (sonraları Dubayet adını almıştır), New Orleans'ta doğmuş ve Amerikan ordusunda savaşa katılmış biri olarak, bir bakıma Amerikalı

1. Muhammad ibn Uthman al-Miknasi (İspanya'daki Fas elçisi, 1779 and 1788), Al-iksir J i Fikak al-Asir, der. Muhammad al-Fasi (Rabat, 1965), s. 97. See further Ami Ayalon, "The Arab Discovery of America in the Nineteenth Century," Middle Eastern Studies, c. 20 (Ekim 1984), s. 5-17.

2. E. de Marcere, tine Ambassade a Constantinople; la pohtique orientale de la Revo/u-tionfınçaise (Paris, 1927), c. 2, s. 12-15.

Amerika'yı Keşfetmek 65

sayılırdı. Dubayet devrimin fikirlerini Türkiye'de yaymak için belli bir çaba harcamıştı.

Ama bunlar Amerikan değil, Fransız girişimleriydi ve Fransız Devrimi'nin fikirleri on dokuzuncu yüzyılda Türkçe, Arapça ve öteki dillerde yazılı ve sözlü olarak yankı bulmakla birlikte, Amerikan Devrimi ve sonucunda ortaya çıkan Amerikan Cumhuriyeti'nin uzun yıllar sözü edilmedi, hatta bunlar bilinmiyordu. Tüccarlar, elçiler, misyonerler ve öğretmenlerle artan Amerikan mevcudiyeti çok az ilgi uyandırıyor ya da hiç uyandırmıyordu ve o devrin gazetelerinde ve kitaplarında Amerika'nın adı bile geçmiyordu. Çoğu Avrupalı orijinal eserlerin uyarlaması ve çevirisi olan coğrafya okul kitaplarında Batı Yarımküresi hakkında kısa ve olgusal anlatımlar vardı yalnızca; gazeteler genellikle Fransızca adıyla Etats Unis, Arapça İtazuni olarak ya da benzeri bir dildeki adıyla geçen ABD'deki olaylara kabaca değinip geçiyordu. 1833 yılında Mısır'da basılmış, Fransızca'dan çevrilmiş ve meşhur yazar ve çevirmen Şeyh Rifa'a Rafi el-Tahtawi (1801-1873) tarafından uyarlanmış bir okul kitabında, Kuzey Amerika toprakları üzerinde bir cumhuriyet altında birleşen çeşitli eyaletlerden (iklim) oluşmuş bir devlet olarak itazuni kısaca anlatılmaktadır. Ülke halkı... "İngiltere'den gelmiş ve bu topraklara el koymuş kavimlerdir. Sonra onlar İngiltere'nin boyunduruğundan kurtularak özgür ve bağımsız olmuşlardır. Bu ülke Amerika'daki büyük uygar ülkelerden biridir ve burada bütün inançlara ve dini cemaatlere izin verilmektedir. Hükümet merkezi Washington adlı bir kasabadır."³ Son cümle dikkat çekicidir.

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında ve yirminci yüzyıl başlarında, Amerika hem ders kitapları ve ansiklopedilerde hem de gazetelerde daha fazla yer bulmaya başladı ama bu yer hâlâ çok sınırlıydı ve asıl olarak Müslüman olmayan

3. Riffa Rafi' al-Tahtawi, Qalaid al-Mafakhir fi gharib 'mva'id al-awaü wa'l-awakhir (Bıllaq, 1833), s. 1, s. 14; karş. Ayalon, "Arab Discovery of America," s. 9.

66

İslam'ın Krizi

azınlıklara ayrılıyordu. Amerika göndermeleri ne olumlu ne de olumsuz, kısaca betimleyiciydi. Misyonerler elbette Müslüman çevrelerce sevilmiyordu; onlar olmasaydı sanki karşılıklı güvensizlik olmayacak, daha az nefret birikecekti. İç Savaş'ın ardından, işsiz kalan bazı Amerikalı subaylar Müslüman yöneticilerin hizmetine bile girmiş, ordularınının modernleşmesine yardım etmişti. Amerikalı misyonerler, Müslümanlara din değiştirtmeleri yasaklanmış olsa da, bazı Ortodoks Hıristiyanları Presbiteryan yapmayı ve daha önemlisi, önce azınlıklar arasından, sonra da Müslümanlar arasından, artan sayıda erkek ve sonra kız öğrenciye modern orta ve yüksek öğrenim kurumları sağlamayı başarmıştı. Hatta bu okullardan mezun olanların bazıları Amerikan kolej ve üniversitelerinde öğrenimlerini devam ettirmek üzere Amerika'ya gidiyordu. Başlangıçta bunu yapan da Hıristiyan azınlıklardı ama zaman içinde onları artan sayıda Müslüman yurttaşlar izlemiş, hatta bazılarına bu ülke hükümetleri burs sağlamıştı.

İkinci Dünya Savaşı, petrol endüstrisi ve savaş sonrası gelişmeler birçok Amerikalıyı İslam topraklarına çekti; önce öğrenciler, ardından öğretmenler, iş adamları ya da başka ziyaretçiler ve nihayet göçmenler biçiminde artan sayıda Müslüman da Amerika'ya geldi. Sinema ve sonra da televizyon Amerikan hayat tarzını ya da onun bir türevini daha önce Amerika adını duymamış milyonların

önüne getiriyordu. Çok çeşitli Amerikan ürünleri, özellikle Avrupa rekabetinin neredeyse silindiği ve Japon rekabetinin henüz doğmadığı savaştan hemen sonraki yıllarda, Müslüman dünyasının en ücra köşelerine kadar ulaşıyor, yeni müşteriler kazanıyor ve belki de daha önemlisi, yeni zevkler ve tutkular yaratıyordu. Bazıları için, Amerika özgürlük, adalet, fırsat ve başarı demekti; söz konusu nitelikler o zamanlar günah ya da suç sayılmıyordu.

Ve sonra, yaygın ve güçlü dinsel canlanışın liderleri düşman arayışına girdiği, onları Allah'ın düşmanları olarak gördüğü ve Batı Yarımkürede onlara "bir yer ve bir ad" bul-

Amerika'yı Keşfetmek

67

duğu zaman, büyük bir değişim yaşanmaya başladı. Aniden, ya da görüldüğü kadarıyla aniden, Amerika can düşmanı, kötülüğün timsali, özellikle Müslümanlar ve İslam için, iyi olan her şeyin şeytani karşıtı haline dönüşüyordu. Neden? Anti-Amerikancılığın bileşenleri arasında Avrupa kaynaklı belli entelektüel etkiler vardır. Bunlardan biri, Amerika hakkındaki olumsuz fikirlerin Rainer Maria Rilke, Os-wald Spengler, Ernst Jünger ve Martin Heidegger gibi farklı yazarların dahil olduğu bir düşünce okulu oluşturduğu Almanya'dan gelmektedir. Bu anlayışa göre, Amerika kültürsüz medeniyetin nihai örneğiydi; zengin, rahat, maddi olarak ileri ama ruhsuz ve yapay; bir araya toplanmış ya da en iyi halde kurulmuş ama olgunlaşmış olmayan; organik değil, mekanik; teknolojik olarak karmaşık ama Almanların ve öteki "otantik" halkların köklü, insani, ulusal kültürlerindeki maneviyat ve canlılıktan yoksun bir medeniyetti. Alman felsefesi ve özellikle eğitim felsefesi 1930'larda ve 1940'ların başında Araplar ve diğer bazı Müslüman entelektüeller arasında azımsanmayacak bir cazibeye sahipti ve bu felsefi anti-Amerikancılık verilen mesajın bir parçasını oluşturuyordu. Alman ideolojilerinin Nazi versiyonu, özellikle Suriye ve Irak Baas Partilerinin kurucuları ve yandaşları arasında olmak üzere, milliyetçi çevrelerde etkiliydi. Haziran 1940'ta, Fransızların Almanya'ya teslim oluşunun ardından, Suriye ve Lübnan gibi Fransız mandasındaki ülkeler Vichy hükümetinin kontrolünde kaldılar ve Almanlara Arap dünyasındaki faaliyetleri için elverişli bir üs haline geldiler. Bu faaliyetlerin biri, bir süre başarılı olan, Irak'ta Nazi yanlısı bir rejim kurma çabasıydı. Baas Partisi'nin kuruluşu bu döneme rastlar. Bu faaliyetler Temmuz 1941'de Britanya'nın (ve Özgür Fransa'nın) Suriye-Lübnan'ı işgaliyle son buldu ama Baas Partisi ve onun ayrıksı ideolojisi varlığını sürdürdü.

Amerika'nın yapaylığı ve Araplar gibi sahici bir ulusal kimlikten yoksun oluşu teması sık sık Baas Partisi belgele-

68

İslam'ın Krizi

rinde işlenmekte ve arada bir, Ocak 2002 tarihli konuşmasında olduğu gibi, Saddam Hüseyin tarafından dile getirilmektedir. Savaşlar -İkinci Dünya Savaşı ve ardından Soğuk Savaş- sürdükçe ve Batı'da Amerika'nın liderliği belirginlik kazandıkça, Amerika'nın payına da daha çok nefret düşüyordu. Üçüncü Reich'in çöküşü ve Alman nüfuzunun sona erişinin ardından, daha fazla anti-Amerikancı başka bir güç ve başka bir felsefe sahneye çıktı; bu Batı kapitalizmini ve onun en ileri ve tehlikeli biçimi olan Amerika'yı reddeden, Marksizmin Sovyet versiyonuydu. Rusların, hiç de yumuşak ^olmayan bir biçimde, önce çarların ve sonra Sovyetlerin fethettiği geniş Asya imparatorluğunu yönetiyor oluşu gerçeği, II. Dünya Savaşı sonrasında, ağırlıklı olarak Ortadoğu'yu ama yalnızca orayı da değil, bütün dünyayı silip süpüren anti-emperyalist hareketlerin şampiyonu ve hamisi rolüne soyunmasına engel teşkil etmiyordu. Sovyetler bu rolü azımsanmayacak bir başarıyla oynadı 1945'te, o zaman görüldüğü haliyle, geleceğin dalgası sosyalizmdi. Doğu Avrupa'da, Sovyetler Birliği savaş alanında başarılı olmuştu. Batı Avrupa'da, Britanya İşçi Partisi 1945 seçimlerinde büyük Winston Churchill'i bile yenilgiye uğrattı. Sosyalizmin çeşitli biçimleri Arap dünyasının tamamındaki hükümetler ve hareketler tarafından hararetle kucaklanıyordu.

Bütün bu yabancı destekler ve ithal felsefeler Batı ve Amerikan karşıtlığı için maddi yardım ve entelektüel ifade araçları sağlamış olsa bile, asıl neden onlar değildi ve kuşkusuz Ortadoğu'da ve İslam dünyasının başka yerlerinde, bu kadar çok alıcı bulan yaygın Batı karşıtlığını açıklamak için başka nedenler gerekir.

Gayet açıktır ki, böylesine tümden farklı öğretiler oldukları düşünülürse, destek kazanmış olan Arapların pek etkilemediği Nazi ırk teorisi ya da Müslümanların çekici bulmadığı Sovyet ateist komünizmi değil, bu öğretilerin temeldeki Batı karşıtlığıydı. Nazizm ve Komünizm hem bir yaşam tarzı hem de bir dünya gücü olarak Batı'ya karşı çıkan temel güçleri oluşturuyordu ve genelde bu Amerika'yı Keşfetmek 69

ikisi Batı'ya baktıklarında asıl düşmanlarını görenlerin sempatisini ve hatta işbirliğini bekleyebilirdi.

Ama neden? Genelden özele dönecek olursak, tek tek Batılı hükümetlerin savunduğu ve hayata geçirdiği politikalar ve eylemler arasında Ortadoğuluların ve öteki İslam halklarının öfkesini ve nefretini uyandıran şeyler yok değildi; ve bu öfke çeşitli mücadelelerde ifade buluyordu: yabancı yönetim ya da tahakkümden kurtuluş; kaynakları, özellikle de petrolü, yabancı sömürden kurtarmak; Batı ajanları ya da taklitçileri olarak görünen yöneticileri ve rejimleri kovmak. Ama çok sık görüldüğü gibi, bu politikalar terk edildiğinde ve sorunlar çözüldüğünde, en iyi halde yerel ve geçici bir rahatlama ortaya çıkmaktadır. Britanya Mısır'ı, Fransa Cezayir'i, ikisi de diğer Arap topraklarını terk etti, Irak ve Mısır'da monarşiler yıkıldı, Batıcı şah İran'ı terk etti, Batılı petrol şirketleri keşfettikleri ve işlettikleri petrol kuyuları üzerindeki denetimlerini bıraktı ve bu ülkelerin hükümetleriyle yapabildikleri en iyi anlaşmaları yapmakla yetindiler ama fundamentalistler ve öteki aşırı unsurların Batı'ya duydukları genel hınç yatışmak şöyle dursun, artarak sürüyor.

Batı'nın müdahalesi ve doğurduğu sonuçlara ilişkin en sık verilen örnek belki de 1953 yılında Musaddık hükümetinin devrilmesidir. Kriz popüler milliyetçi lider Musaddık'ın, ülkeden aldığı genel destekle, petrol şirketlerini, özellikle bunların en önemlilerinden biri olan Anglo-Iran Şirketi'ni millileştirmeye karar vermesi üzerine patlak vermişti. Kuşkusuz, bu ve diğer petrol şirketlerinin çalışma koşulları haklı olarak hem eşitsiz hem de adaletsiz bulunuyordu. Örneğin, Anglo-Iran petrol şirketi İran hükümetine imtiyaz karşılığı verdiği paradan daha çoğunu İngiliz hükümetine vergi olarak ödüyordu. ABD ilk kez Britanya'nın müttefiki olarak ve sonra da, giderek daha fazla, Sovyetlerin Musaddık hükümeti tarafında yer alması korkusuyla, bu işe bulaştı. Bu yüzden Amerikan ve İngiliz hükümetleri, iddiaya göre

70

İslam'ın Krizi

Şah'la fikir birliği içinde, bir darbe yoluyla Musaddık'tan kurtulmaya karar verdiler. İlk başta, darbe çok iyi gitmiyordu. Musaddık Şah'ın ulaşını kolayca tutuklamış ve darbenin lideri olan ve Şah'ın yeni hükümetinin başına geçirilmesi düşünülen General Zahedi'nin tutuklanmasını emretmişti. Belli bir süre, Musaddık'ın yandaşları ve Tudeh Komünist Partisi üyeleri sokaklarda gösteriler yaptı, hem Şah'ı hem de babasını protesto etti ve "Yankees go home!" diye sloganlar attı. Şah karısıyla birlikte Irak'a kaçtı ve orada gizlice ABD elçisiyle buluştu ve ardından Roma'ya uçtu.

Bu arada Tahran'daki gösteriler nitelik değiştirmiyordu. Önceleri hepsi Şah'a karşıyken, şimdi göstericiler Şah'tan ve özellikle de Şah'ı desteklemek için sokaklara çıkan askerlerden yana tavır almaya başlamıştı. Gösteriler gösterileri izledi ve sonunda Musaddık devrildi ve yerine başbakan olarak Zahedi geçti. 19 Ağustos 1953'te AP haberi bir telgrafla Şah'a ulaştırdı: "Tahran: Musaddık düştü. Kraliyete bağlı askerler Tahran'da kontrolü ele geçirdi. Zahedi başbakan." Kısa bir süre sonra, Şah Tahran'a döndü ve tahta oturdu.

Sonraki gelişmeler, bölgenin standartlarına göre, hayli ılımlıydı. Musaddık hükümetinin dışişleri bakanı asıldı ve yandaşlarından bazıları hapis cezasına çarptırıldı. Musaddık'ın kendisi mahkemeye çıkarıldı ve üç yıl ev hapsine mahkûm edildi. 1956 yılında serbest kaldıktan sonra, 1967'ye kadar malikanesinde göz hapsinde yaşadı. Amerikan CIA ve Britanyalı M16'nın rejimin yıkılması ve Şah'ın geri dönüşündeki aktif katkısından dolayı, Şah kendi tebaasından önemli gruplar tarafından önce Britanya sonra da ABD'nin kuklası olarak görüldü.

Eğer öyleyse, kuklacılara ne güvenilir ne de kuklacılar bir işe yarar. 1979 yılında İran Devrimi patlak verdiğinde, ne Britanya ne de ABD Şah'ı kurtarmak için bir şey yaptı. O zamanki ABD yönetimi yardım etmemekle kalmadı, bir şey yapmaya niyetli olmadığını-da belli etti. Daha çarpıcı

olanı, Amerikan yönetimi Şah ve ailesinin ABD'ye sığınma talebini de geri çevirdi. Şah 1979 yılı Ocak ayının ortasında Tahran'dan kaçtı ve Mısır üzerinden kısa bir süre kralın misafiri olarak Fas'ta kaldı. Ama Fas kralının başka dertleri de vardı; bunlardan biri Nisan başında Rabat'ta ev sahipliği yapacağı İslam Konferansı Örgütü'nün bir toplantısıydı. Şah ABD elçisine şimdi Başkan Carter'ın sığınma teklifini kabul edebileceğini bildirince o teklifin geri çekildiğini de anladı; belli ki yeni yöneticilerle iyi ilişkiler kurmak şah ve ailesine sığınma hakkı vermekten önemliydi. ABD ancak Şah ölümcül hasta olduğu ve acilen tıbbi bakıma ihtiyaç duyduğu zaman yumuşadı. 22 Ekim 1979 tarihinde Şah'a ABD'ye gelebileceği bildirildi. Ertesi sabah erken saatlerde Şah New York'a indi ve doğrudan hastaneye yatırıldı. Varlığının ABD'ye rahatsızlık verdiğini fark edince, ağır hastalığına rağmen ülkeyi terk etti ve İran'a iade edilmekten kıl payı kurtulduğu Panama'ya gitti. Şah Panama'dan Mısır'a geçti ve 1980 yılında bu ülkede öldü.

Bölgedeki çeşitli gruplar bu olaylardan iki ders çıkardılar; birincisi, Amerikalılar Ortadoğu ülkelerinde kukla yönetimler kurmak ya da olanları sağlamlaştırmak için hem kuvvet kullanmaya hem de komplolar tezgahlamaya istekliydi; ikincisi de, bu kuklalar kendi halklarının ciddi saldırılarına maruz kaldığında Amerikalılar arkalarında durmuyor, onları hemen terk ediyordu. Birincisi nefret, ikincisi de küçümseme duygusu uyandırdı; bu tehlikeli bir bileşimdi.

Belli ki, bu üzücü olaylardan başka, belki çok sayıda ve önemli, daha derinlerde bir şeyler, her anlaşmazlığı bir sorun haline getiren ve her sorunu çözümsüzlüğe sürükleyen bir şeyler vardı. Bugün karşımıza çıkan şu ya da bu Amerikan politikası hakkındaki bir şikayet olmaktan çok, modern dünyada Amerika'nın temsil ettiği ne varsa hepsinin, hem öfke hem de küçümsemeyle, inkârı ve mahkûm edilmesidir.

72

İslam'ın Krizi

Bu tavırların gelişmesindeki anahtar şahsiyet, Müslüman fundamentalizminin önde gelen bir ideologu ve Müslüman Kardeşler olarak bilinen fundamentalist örgütün aktif bir üyesi olan Mısırlı Seyid Kutub'tu. 1906 yılında Yukarı Mısır'ın bir köyünde doğan Kutub Kahire'de okumuş ve yıllarca öğretmenlik ve ardından Mısır Eğitim Bakanlığı'nda memur olarak çalışmıştı. Kutub yetenekleri yüzünden özel bir görevle ABD'ye gönderildi ve 1948 Kasım'ıyla 1950 Ağustos'u arasında ABD'de kaldı. Kutub'un fundamentalist faaliyetleri ve yazıları Amerika'dan Mısır'a dönüşü ardından başladı. 1952 yılındaki askeri darbenin ardından, Kutub önce Özgür Subaylar adı verilen grupla yakın ilişkiye girdi ama sonra islamcı öğretileri se-küler politikalarla çeliştiği için onlarla yolunu ayırdı. Yetkililerle girdiği birkaç sürtüşmenin ardından, 1955'te, on beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. Irak Başkanı Arifin Kutub'un affedilmesi ricası üzerine 1964 yılında serbest kaldı ve aynı yılın sonunda önemli eserlerinden birini yayımladı: Maalimfil-Tariq (Yoldaki İşaretler). 9 Ağustos 1965'te, Kutub yeniden tutuklandı, bu defa vatana ihanetle, özel olarak da Başkan Nasır'a suikast planlamakla suçlanıyordu. Kısa bir duruşmanın ardından Kutub, 21 Ağustos 1966 tarihinde ölüme mahkum edildi ve ceza sekiz gün sonra infaz edildi.

Seyid Kutub'un ABD ziyareti, görüldüğü kadarıyla, onun islam'la dış dünya arasındaki ilişkiler ve daha da önemlisi islam'ın kendi içindeki ilişkiler konusundaki fikirlerinin gelişmesi açısından hayati bir önem taşımaktadır. O dönemde israil devleti yeni kurulmuş ve Arap-İsrail dizi savaşlarının ilkinin israil kazanmıştı. Bu, dünyanın Nazi yönetimi altındaki Avrupa'da Yahudilerin tümünden yok olmanın eşiğine geldiğinin fark edildiği ve dünyanın büyük bölümünde olduğu gibi, Amerika'da da kamuoyunun israil'den yana olduğu bir dönemdi. Üçüncü Reich'la Kudüs Müftüsü ve Irak'ta Raşid Ali gibi önde gelen Arap liderler arasında savaş dönemindeki ilişkiler de ortaya çıkmıştı.

Amerika'yı Keşfetmek

73

Doğal olarak Hitler ve suç ortaklarının soykırımından kaçma mücadelelerinde Hitler'in kurbanları popüler destek buluyordu. Seyid Kutub, kendisine göre, Hıristiyanların suç ortaklığıyla Yahudilerin islam'a karşı giriştiği bir katliama ABD'deki desteğin büyüklüğü karşısında şaşkına dönmüştü.

Daha da aydınlatıcı olan Kutub'un Amerikan hayat tarzına -günahkârlığı, yozlaşmışlığı ve cinsel edepsizlik olarak gördüğü şeylere düşkünlüğüne- karşı tepkisiydi. Kutub Doğulu maneviyatçılıkla Batılı maddiyatçılık zıtlığını bir veri olarak alıyor ve Amerika'yı ikincinin özellikle aşırı bir biçimi olarak betimliyordu. Ona göre, Amerika'da her şey, din bile, maddi bakımdan değerlendiriliyordu. Orada birçok kilise olduğunu söylüyor ama okurlarını kilise sayısının gerçek dini ya da manevi duyguların bir ifadesi olarak yorumlanmaması gerektiği konusunda uyarıyordu. Amerika'da kiliseler, diyor, müşteri kapmak ya da daha fazla adını duyurmak için birbiriyle yarışan ve müşteri ya da izleyici çekmek için mağaza ve tiyatrolarla aynı yöntemleri kullanan işyerleri gibi çalışıyordu. Bir kilisenin rahibi için, tıpkı bir işyerinin ya da bir tiyatronun yöneticisi gibi, önemli olan başarıdır ve başarı da miktarla -büyüklük, sayılar- ölçülür. Müşterileri kendine çekmek için, kiliseler utanmazca reklam yapar ve Amerikalıların en çok aradıkları şeyleri -"iyi vakit geçirme" ya da "eğlence" (Arapça metninde bu sözcüklerin İngilizce orijinallerini kullanıyordu)- sunar. Sonuç olarak kiliseler, rahiplerin sağladığı kutsallık atmosferinde, karşıt cinslerin bulunduğu, karıştığı ve birbirine temas ettiği danslar yapılan eğlence salonlarıdır. Rahipler işi dansı azdırmak için ışıkları kısma kadar vardırırmıştır. Kutub, bariz bir tiksintiyle, "dans gramofondan dökülen notalarla ateşlenir ve dans salonu bellerin ve kalçaların kıvrıldığı, ellerin bellere dolandığı, dudakların ve göğüslerin birleştiği bir yer haline gelir ve havaya şehvet hakim olur" diye yazıyordu. Kutub ayrıca genel Amerikan sefahatini anlatmak ve mahkum etmek için cinsel davranış üzerine kaleme alınan Kinsey Raporla-

74

islam'ın Krizi

rı'ndan da alıntılar yapar.4 Batı ve Batılı tarzlar hakkındaki bu algılayış, genç erkek ve kadınların buluştukları dans salonları, gece kulüpleri ve diğer yerlerin neden bağnaz teröristler için meşru hedefler olarak görüldüğünü açıklayabilir. 1952'de, Seyid Kutub'un Amerikan yaşam tarzına karşı tavrı o kadar şiddetlidir ki, Eğitim Bakanlığındaki görevini bırakmak zorunda kalır. Belli ki, o tarihten sonra Kutub Müslüman Kardeşler'e katılmıştır.

Seyid Kutub'un yazıları ve vaazları asıl olarak iç düşmana karşıydı; o buna yeni bir cahiliye -Peygamber ve İslam öncesi Arabistan'da yaygın olan paganizm dönemi için kullanılan klasik bir İslamcı terim- çağı diyordu. Seyid Kutub'un gördüğü haliyle, Müslüman halklar ve onları yöneten -mevcut rejimler için kullanılan bir benzetmeyle-firavunlar yeni bir cahiliye'nin açına düşmüştür.

Denebilir ki, Seyid Kutub'un anti-Amerikancılığı bir biçimde Amerika'yı ziyaret etmiş olmasından dolayıdır ve eğer bakanlığı onu herhangi bir Avrupa ülkesine göndermiş olsaydı benzer bir tepki gösterecekti. Ama o tarihte Amerika önem kazanmıştı ve onun Müslüman-olmayan dünyadaki, iyi ya da kötü, liderliği giderek kabul ediliyor ve tartışılıyordu. Amerika'nın günahkârlığı yanında yozlaşmışlığı ve ardından İslam ve Müslüman halklar için bir tehdit oluşturması Müslüman fundamentalist çevrelerde imanın şartı haline geliyordu.

4. Seyid Kutub, Al-İslam v/a-mushkilat al-hadara (1967), s. 80. Ayrıca, bkz., John Calvert, " 'The World is an Undutiful Boy!' Sayyid Qutb's American Experiences," islam and Chtistian-Muslim Relations, 2 (Mart 2000), s. 87-103. Ölümünden sonra Suudi Arabistan'da yayımlanan "Yahudilerle Savaşımız" ayrı bir kitaptır: Ma'raka-tuna ma'a al-Yahud (Jedda, 1970). Arapların Yahudilerle özel savaşa ek olarak, Kutub islam'a karşı savaşta Yahudilerin, özellikle dini değerlere karşı haince rolünden söz eder: "Ateist, materyalist anlayışın arkasında bir Yahudi [Marx]; hayvani cinsellik anlayışının arkasında bir Yahudi [Freud]; ailenin yıkılması ve toplumdaki kutsal bağların çözülmesi arkasında bir Yahudi [Durkheim] vardır" Bu üçü Seyid Kutub tarafından zikredilmiştir ama editörü dipnotla bir dördüncüyü daha ekler: Dağılma ve yıkıntı edebiyatının esin kaynağı olarak gösterilen ve bu amaçla bir Yahudi yapılan Jean Paul Sartre. Muhtemelen bu benzeri Yahudi karşıtı (israil ve Siyonizm karşıtlığından farklı olarak) görüşlerinin kaynağında Avrupa ya da Amerika vardır.

Amerika'yı Keşfetmek

75

Bugüne kadar İslam ülkelerinde, medyada, bildirilerde, vaazlarda ve toplantılarda yapılan konuşmalarda Amerika'nın suçlarına ilişkin neredeyse

standart bir nakarat vardır. Bunun dikkate değer bir örneği 2002 Şubat'ında İstanbul'da düzenlenen Avrupa Birliği ve İslam Konferansı Örgütü'nün ortak toplantısında bir Mısırlı profesörün yaptığı konuşmadır. Suçlar listesi Kuzey Amerika'daki ilk yerleşime kadar uzanmaktadır: Yerli halklar topraklardan atılmış, kıyıma uğramış ve sağ kalanlara sürekli olarak kötü muamele edilmiştir. Liste ABD'de siyahların köleleştirilmesi (böylesi bir suçlamanın Mısırlı birinden gelmesi ilginçtir) ve göçmenlerin ithali ve sömürülmesiyle devam etmektedir. Listede Hiroşima ve Nagazaki'de Japonlara karşı işlenen suçların yanında Kore, Vietnam, Somali ve başka yerlerdeki suçlar da vardır. Bu emperyalist saldırı suçları arasında dikkate değer olanlar Lübnan, Hartum, Libya, Irak'taki Amerikan eylemleri ve kuşkusuz Filistinlilere karşı İsrail'in desteklenmesi bulunmaktadır. Genel olarak, suç listesinde Ortadoğu'da ve başka yerlerde, Etyopya'da Haile Seksiye, İran'da Şah ve ayrıca bir dizi Arap lider örneklerinde olduğu gibi, kendi halklarına karşı tiranların desteklenmesi vardır.

Ama bütün bunların içinde en şiddetli suçlama Amerikan yaşam tarzının yozlaşmışlığı ve sefahati ve İslam'a karşı yönelttiği tehdit konusunda yapılmaktadır. Seyid Kutub'un tanımladığı bu tehdit İslamcı fundamentalistlerin söyleminin ve ideolojisinin ve özellikle de İran Devrimi edebiyatının düzenli bir parçası haline gelmiştir. Son dönemlerinde Ayetullah Humeyni'nin ABD için söylediği Büyük Şeytan yakıştırmasının nedeni budur. Kuran'daki Şeytan ne emperyalist ne de sömürücüdür; O bir ayartıcı, "insanların kalplerine kötülük aşıl原因 bir yoldan çıkarıcıdır" (Kuran CXIV, 4, 5).

5

Amerika'nın yeni rolü -ve bunun Ortadoğu'da algılanışı- 1979 yılında Pakistan'daki bir olayda tüm çıplaklığıyla gözler önüne seriliyordu. 20 Ekim'de, yaklaşık bin kişilik radikal dinci bir Müslüman grup Mekke'deki Büyük Cami'yi işgal etti ve bir süre Suudi güvenlik güçlerine karşı direndi. Bu grup hedefinin "İslam'ı saflaştırmak" ve kutsal Arabistan topraklarını "kafir kraliyet hizbinden" ve onları destekleyen yozlaşmış dini liderlerden kurtarmak olduğunu ilan ediyordu. Elinde bir megafonla cemaate hitap eden liderleri Batılıların İslam'ın temel değerlerini tahrip etmekte olduğunu ve Suudi hükümetinin de onların işbirlikçisi olduğunu söylüyordu. Liderleri İslam'ın eski "adalet ve eşitlik" geleneklerine dönüş çağrısı yaptı. Oldukça sert bir müdahalenin ardından isyan bastırıldı. Liderleri 9 Ocak 1980 tarihinde, altmış iki yandaşıyla birlikte idam edildi; aralarında Mısırlılar, Kuveytliler, Yemenliler ve diğer Arap ülkelerinin vatandaşları vardı.

78

İslam'ın Krizi

Bu sırada, Pakistan'ın başkenti İslamabad'ta isyancıları desteklemek için bir gösteri düzenlenmişti. Kulaktan kulağa Amerikan askerlerinin Mekke'deki çatışmalara katıldığı söylentisi dolaşıyordu; o tarihte İran'da devrimci lider olarak yerini sağlamlaştırma sürecinde olan Ayetullah Humeyni de bunu doğrulamıştı. Müslüman göstericiler Amerikan Elçiliği'ne saldırdılar ve iki Amerikalı ve iki Pakistanlı görevliyi öldürdüler. Humeyni yanlış olmakla kalmayıp kimsenin aklına hayaline sığmayacak böyle bir söylentinin neden arkasında durmuştu?

Bu olaylar 1979 İran Devrimi bağlamında geliyordu. 4 Ekim'de Tahran'daki ABD Elçiliği kuşatıldı ve altmış iki Amerikalı rehin alındı. Rehinelerden kadın ve Afro-Amerikan olan on kişi hemen bırakıldı Geriye kalanlar 20 Ocak 1981 tarihine kadar, tam 444 gün rehin tutuldu. O günlerde birçok insanı şaşırta bu olayın nedenleri, rehin alan kişilerin ve başkalarının daha sonra söyledikleri ve yazdıkları sayesinde yavaş yavaş gün ışığına çıkıyor. Şimdi görüyoruz ki, rehine krizi İran ve ABD ilişkileri kötüleştiği için değil, tam tersine iyileşmeye başladığı için patlak veriyordu. 1979 güzünde, görece ılımlı İran başbakanı Mehdi Bazargan Amerikan ulusal güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski ile Cezayir hükümetinin himayesinde bir toplantı yapmıştı. İki lider 1 Kasım'da bir araya gelmiş ve el sıkışırken fotoğraf çektirmişlerdi. İki ülke arasında bir uzlaşmaya varılması ihtimali büyüktü; bu radikallerin gözünde, gerçek bir tehlikeydi. Protestocular gelecekteki bir diyalog umudunu yıkmak için elçiliği

basmış ve Amerikalı diplomatları rehin almıştı. Bunda da, en azından bir süre, tamamen başarılı oldular.

Humeyni için ABD İslam adına kutsal savaş vermek zorunda olduğu baş düşmandı. O tarihte, geçmişte olduğu gibi, bu imansızlar dünyası ilahi olarak takdir edilmiş olan İslam'ın yayılması ve zaferine karşı koyan ve engel olan tek ciddi güçtü. Humeyni'nin ilk dönem yazılarında ve özellikle

Şeytan ve Sovyetler 79

1970 tarihli İslamcı Hükümet kitabında, ABD adı yer yer geçiyor ve asıl olarak emperyalizm bağlamında kullanılıyordu; çok daha aşına olunan Britanya İmparatorluğu'nun önce yardımcısı, sonra da varisiydi Amerika. Devrim zamanında ve devrimin ortaya çıkardığı sorunlarda doğrudan karşı karşıya gelindiğinde, ABD Humeyni için asıl rakip ve Müslümanların öfke ve nefretinin temel hedefi haline geldi.

Humeyni'nin ABD'ye karşı özel düşmanlığı 1964 yılında, Kum kentindeki konutunda, İran Meclisi'ne aileleri, personeli, danışmanları ve hizmetçileriyle birlikte Amerikan askeri misyonuna özel bir statü veren ve onları İran yasalarından bağışık kılan bir yasa teklifine şiddetle karşı çıkan bir konuşma yaptığı tarihe kadar uzanıyordu. Humeyni benzer bağışıklıkların II. Dünya Savaşı sırasında Britanya'da üstlenmiş Amerikan güçlerine teklif edilmiş ve verilmiş olduğunu belli ki bilmiyordu. Ama kapitülasyonlar denen bu mesele, geçmişte İslam topraklarındaki Batılı tüccarlara ve diğer seyyahlara tanınan özel imtiyazlar gibi nazik bir meseleydi ve Humeyni bunu ustaca kullanmıştı. "Onlar İran halkını bir Amerikan köpeğinden bile aşağı görüyorlar. Eğer biri bir Amerikalıya ait bir köpeğin üzerine yürürse, suç işlemiş olacaktır. Şahbile bir Amerikan köpeğinin üzerine yürümesi halinde, yasal işleme tabi tutulacaktır. Ama bir Amerikalı Şah'ın, devlet başkanının, üzerine yürürse, ona karışmaya kimsenin hakkı yoktur."1 Yönetimle zaten başı belada olan Humeyni bu konuşma üzerine 4 Kasım'da sürgün edildi. Humeyni bu temaya daha sonraki yazı ve konuşmalarında geri döndü ve özellikle Amerikalıların insan haklarına bağlılığı ve İran'da ya da "kendi yarı kürelerinde olan" Latin Amerika dahil, başka yerlerde bu haklara saygısızlığıyla

1. Bu ve diğer bölümleri Hamid Algar çevirip notlar eklediği İslam and Revolution: Writings and Declarations of imam Khomeini (Berkeley, 1981) kitabında bulabilirsiniz. Humeyni'nin İslamic Government kitabı, sürgünde bulunduğu Irak'ın Necef kentinde, Şiilerin bir merkezinde verdiği bir dizi dersten oluşmaktadır; bu dersler hemen sonra Arapça ve Farsça basılmıştı. Bunları okuyanlar için, İran'daki İslam devriminin daha sonra girdiği yol şaşırtıcı gelmeyecektir.

80

İslam'ın Krizi

alay etmeye başladı. Diğer suçlamaları arasında, İran'ın zenginliklerinin talan edilmesi ve İran monarşisine destek verilmesi de vardı.

Humeyni'nin İran'a döndükten sonra yaptığı konuşmalarda, üzüntü kaynaklarının ve düşmanların listesi uzadıkça uzadı ama Amerika artık liste başıydı. Yalnızca İran'da değil. 1979 Eylül'ünde Kum'da yaptığı bir konuşmada Humeyni, bütün İslam dünyasının Amerika'nın pençesine düştüğünü söylüyor ve dünya Müslümanlarını düşmanları karşısında birleşmeye çağırıyordu. Amerika'dan "Büyük Şeytan" olarak bahsetmeye başlaması o tarihlere rastlar. Aynı tarihlerde Humeyni Mısır'daki Enver Sedat ve Irak'taki Saddam Hüseyin'i de Amerika'nın uşakları ve ajanları olarak suçluyordu. Sedat İsrail'le barış yaparak Amerika'ya hizmet etmiş, Saddam Hüseyin de İran'la savaşa tutuşarak Amerika'nın işini üstlenmişti. Rehine krizinde ABD'ye karşı karşıya geliş, Irak saldırısı ve birçok diplomatik ve ekonomik çatışma Humeyni'nin Amerika hakkındaki yargısını, Amerika'nın İslam'la Batı arasındaki mücadelede merkezi bir konum işgal ettiği görüşünü pekiştiriyordu. O zamandan beri Amerika "Büyük Şeytan", Amerika'nın ajanı olarak görülen İsrail de "Küçük Şeytan" oluyordu; dolayısıyla çağın düzenine, "Amerika'ya ölüm." Bu tescilli bir slogan oldu ve 1979'un anti-Amerikan gösterilerinde bolca atıldı. Daha sonra bu slogana törenselleşen, neredeyse kutsal bir nitelik kazandırılarak, somut anlamından büyük oranda arındırıldı. İran Devrimi'nin dilinde Büyük Şeytan olarak yeni bir statüye yerleştirildiklerini gören Amerikalı gözlemciler bir süreden beri İslam dünyasında yoğunlaşarak artan anti-Amerikan duygunun nedenlerini bulmaya

çalıştılar. Bir dönem yaygın kabul gören bir açıklamaya göre, Amerika'nın imajı savaş zamanında ve Avrupa'nın eski sömürgeci güçleriyle yürüttüğü ittifaklar yüzünden bozulmuştu. Ülkelerini korumak amacıyla bazı Amerikalı yorumcular, Batı Avrupalı emperyalistlerin aksine, Amerika'nın kendisinin sömürgeciliğin mağduru olduğuna işaret ediyordu; ABD Britanya

Şeytan ve Sovyetler

81

yönetiminden kurtulup özgürlüğüne kavuşan ilk ülkeydi. Ama eski Britanya ve Fransa İmparatorluklarının Ortadoğulu uyruklarının Amerikan devrimini kendi anti-emperyalist mücadeleleri için bir model olarak kabul edebilecekleri yönündeki umutlar boş çıktı çünkü Arap yazarların hikayesi başkaydı. Bu yazarların sık sık vurguladıklarına göre, Amerikan devrimi Yerli Amerikalı milliyetçiler tarafından değil, Britanyalı yerleşimciler tarafından yapılmıştı ve bırakın sömürgeciliğe karşı bir zafer olmayı, kendisi sömürgeciliğin nihai zaferini temsil ediyordu; Kuzey Amerika'daki İngilizler, sayesinde artık yerliler karşısında ana vatanın desteğine ihtiyaç duymadıkları bir toprak parçasını sömürgeleştirmişti.

Ortadoğu'daki eski sömürge devletlerinin uyruklarının Amerika'yı Batı Avrupa emperyalizmiyle aynı türden bir emperyalist ülke olarak görececeklerini tahmin etmek zor olmasa gerektir. Ama emperyalist güçlere karşı Ortadoğuluların hıncı her zaman tutarlı olmamıştır. Çarlık Rusya'sının emperyalist yayılma politikasını sürdüren ve geliştiren Sovyetler Birliği Orta Asya ve Kafkaslarda on milyonlarca Müslüman'ı hiç de insafli bir biçimde yönetmiyordu. Buna rağmen Sovyetler Birliği Arap toplumundan benzer bir öfke ve nefret dalgasının mağduru olmadı.

Rusya'nın Ortadoğu'ya ilgisi yeni değildi. Çarlar yüzlerce yıldan beri güneye ve doğuya yayılmış ve Türkiye, İran ve Orta Asya'nın bir zamanlar bağımsız Müslüman devletleri zararına, Müslüman toprakları bünyesine katmıştı. 1945'te Miğfer devletlerinin yenilgisi yeni bir Sovyet tehdidini de beraberinde getirdi. Sovyetler artık Balkanlarda sağlamca mevzilenmiş ve Türkiye'yi hem doğu hem de batı sınırından tehdit eder hale gelmişti. Sovyetler İran'ın Azerbaycan eyaletini işgal ederek, İran'ın içine yerleşmişti. İran karşısındaki tehdidin uzun bir tarihi vardı. 1804-1813 ve 1826-1828 Rus-İran savaşlarında, Ruslar çar imparatorluğunun ve sonra da Sovyetler Birliği'nin bir eyaleti yaptıkları Azerbaycan'ın kuzeyini ele geçirmişti. II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler, Britanya ile birlikte, aralarındaki iletişimi güven altına

82

almak için İran'ı işgal etti. Savaş sona erdiğinde Britanya çekildi ama Sovyetler kaldı; belli ki niyetleri Azerbaycan'ı Sovyetler Birliği'nin bir parçası yapmaktı.

O tarihte bunu başaramadılar. Büyük oranda Amerikan desteği sayesinde, Türkler Sovyetlerin boğazlarda üs talebini reddedebildi ve bu arada da İranlılar Sovyet işgalcilerin İran Azerbaycan'ında kurdukları Komünist kukla devleti dağıttı ve bütün bu bölgede İran hükümetinin egemenliğini yeniden kurdu.

Sovyetlerin bir süre çarların kadim düşünü gerçekleştirme çabası direnişle karşılaştı ve hem Türkiye hem de İran Batı ittifakına girdi. Ancak 1955 tarihli Rusya-Mısır silah anlaşması Rusya'yı yeniden, bu kez bir liderlik rolüyle, Ortadoğu oyununun içine soktu. Türkler ve İranlılar Rus emperyalizmini çok eskiden beri tanıyor ve bu yüzden de uzak duruyorlardı. Arap devletlerinin emperyalizm deneyimi Avrupa'yla sınırlıydı ve bu yüzden Sovyetlere daha sıcak bakmaya yatkındılar. Güneydeki engelin üzerinden atlayarak bağımsızlıklarını yeni kazanmış Arap devletleriyle doğrudan ilişkiye giren Rusya kısa sürede bölgede çok güçlü bir konum kazanmayı başardı.

Sovyetler ilk başta Batı Avrupalı selefleri ne yapmışsa aynısını yaptı; askeri üsler, silah tedariki, askeri "danışmanlık", ekonomik ve kültürel sızma. Ama Sovyet tarzı ilişkilerde bu sadece bir başlangıçtı; niyet çok daha başkaydı. Hiç kuşku yok ki, Amerika'nın muhalefeti, Soğuk Savaş ve nihayet Sovyetler Birliği'nin çöküşü olmasaydı, Arap dünyası en iyi halde Polonya ve Macaristan ve daha çok da Özbekistan'ın kaderini paylaşacaktı. Olaylar Ortadoğu'daki müttefikleri üzerinde hamiliğini pekiştirmeyi gözeten Sovyetlerin çok etkisiz bir koruyucu olduğunu gösterdi. 1967 ve yine 1973 Arap-İsrail savaşlarında

Sovyetler, himayesi altındaki ülkeleri yenilgi ve küçük düşmekten kurtaramadığı gibi, bu konuda istekli de davranmadı Elinden gelen tek şey ABD'yle bir olup İsrail'e ilerlemesini durdurma çağrısı yapmaktı.

Şeytan ve Sovyetler'

83

1970 başlarında Sovyet mevcudiyeti etkisini artırmakla kalmıyor, rahatsızlık yaratmaya da başlıyordu. Batılı emperyalist selefleri gibi Sovyetler de Mısır topraklarında hiçbir Mısırlının giremediği askeri üsler kurmuş ve ardından klasik bir sonraki adımı atarak eşit olmayan anlaşmalar gündeme getirmişti. Dersini iyi ezberlemiş olan ve az ya da çok gönüllü bir biçimde yüzünü Batıya dönen bazı Ortadoğulu liderler vardı. Bunlar arasında özellikle, Sovyet ilişkilerini selefi Başkan Nasır'dan devralmış olan Başkan Enver Sedat'ı sayabiliriz. Mayıs 1971'de Sedat'a birçok eşitsizliği içinde barındıran bir "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" dayatıldı²; Temmuz 1972'de Sedat Sovyet askeri danışmanlardan ülkeyi terk etmelerini istedi ve ABD'yle yakınlaşmanın ve İsrail'le barış yapmanın ilk adımlarını attı. Ancak, görüldüğü kadarıyla, Başkan Sedat yaptığı değerlendirmeler ve izlediği politikalarda neredeyse yalnız başınaydı ve genelde bu gelişmeler Sovyetlere karşı yaklaşımlardaki iyi niyeti azaltmadığı gibi, ABD'ye karşı iyi niyeti de artırmıyordu. Sovyetler, iki yüz caminin elli milyon Müslüman'a hizmet vermek üzere izin almış olduğu Orta Asya ve Trans-Kafkasya'da İslam'a uyguladığı baskı nedeniyle cezalandırılmadığı gibi, azar bile işitmiyordu. Aynı şekilde Sinkiang'ta Müslümanlara karşı bir savaş yürüten Çin de suçlanmamıştı. Buna karşılık Bosna, Kosova ve Afganistan'da Müslümanları kurtarmaya yönelik çabaları karşısında Amerikalılar hiçbir takdir görmemiştir. Belli ki, işin içinde başka duygu ve düşünceler vardı. Bu çifte standardın belki de en çarpıcı örneği 1979 yılı Aralık ayı sonlarında Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve orada bir kukla hükümet kurmasıydı. Emperyalist saldırganlık, işgal ve tahakküm bundan daha açık ve kesin bir örneğini bulmak güç olurdu. Ama Arap ve daha genelde İslam

2. Bu anlaşma konusunda, bkz., Bernard Lewis, "Orientalist Notes on the Soviet-United Arab Republic Treaty of 27 May 1971," Princeton Papers in Near Eastern Studies, no. 2 (1993), s. 57-65.

84

İslam'ın Krizi

dünyası bu olayı dikkat çekecek biçimde sessiz karşıladı. 14 Ocak 1980'de, uzun bir sessizliğin ardından, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu en sonunda bu olaya ilişkin bir karar aldı ama karar beklendiği gibi Sovyet saldırganlığını mahkûm etmiyor, "Afganistan'a yapılan yakın tarihli silahlı müdahaleden son derece üzüntü duyulduğu"nu ifade ediyordu. Saldırganlık sözcüğü kullanılmamış, "müdahale eden"in adı verilmemişti. Karar 104'e 18 oyla alındı. Arap ülkelerinden Suriye ve Cezayir çekimser kaldı, Güney Yemen kararın aleyhinde oy kullandı; Libya oylamaya katılmadı. Oy hakkı olmayan FKÖ temsilcisi Sovyet eylemini hararetle destekleyen bir konuşma yaptı, İslam Konferansı Örgütü de farklı davranmadı 27 Ocak'ta, çok sayıda manevra ve müzakere yapıldıktan sonra, İKÖ İslamabad'ta bir toplantı düzenleyebildi ve Sovyet-Afgan meselesini tartıştı. Güney Yemen ve Suriye, iki üye toplantıyı boykot etti; Libya delegesi ABD'ye şiddetle saldırırken, İKÖ'nün tam üyesi olan FKÖ temsilcisi anti-Sovyet tasarıya oy vermedi ve çekincelerini karar metnine soktu.

Müslüman dünyada Sovyet işgaline karşı belli bazı tepkiler yok değildi; biraz Suudi parası, biraz Mısır silahı ve birçok Arap gönüllü Ama Afganistan'da Sovyet emperyalizmine karşı İslamcı bir karşı saldırıyı, belli bir başarıyla, örgütlemek ABD'ye kaldı. İKÖ, dikkatini başka meselelere -sömürge yönetimlerden henüz kurtulmamış bölgelerdeki bazı küçük Müslüman gruplara ve elbette İsrail-Filistin çatışmasına- vermeyi tercih ederek, Afganlara yardım etmek için fazla bir gayret göstermedi.

İsrail, İslam ve İslam-olmayan dünyaların karşı karşıya geldiği -Nijerya, Sudan, Bosna, Kosova, Makedonya, Çeçenistan, Sinkiang, Keşmir, Timor, Mindanao vb. gibi- birçok noktadan yalnızca biridir. Bu noktaların her biri konuyla ilgili bütün taraflar için merkezi bir öneme sahipken, diğerleri için can sıkıcı ama tali bir meseledir. Buna karşılık Batılılar başkaları pahasına çözüme

kavuşturulabileceğini umdukları sorunlara en büyük önemi vermekten yanadır.
İsra-

Şeytan ve Sovyetler 85

il-Filistin çatışması kuşkusuz, çeşitli nedenlerden dolayı, tüm diğerlerinden daha fazla ilgi çekmektedir. Öncelikle, İsrail demokratik ve açık bir toplum olduğundan, orada neler olup bittiğini haber yapmak -ve yanlış haber yapmak- çok daha kolaydır. İkincisi, işin içinde Yahudiler vardır ve bu, şu ya da bu nedenle, onlara karşı olan ve onlardan yana olan büyük bir izleyici kitlesi demektir. Bu farkın bir örneği, 1980'den 1988'e kadar sürmüş ve bütün Arap-İsrail çatışmalarını toplamından çok daha büyük can ve mal kaybına yol açmış olan Irak-İran savaşına çok az ilgi gösterilmiş olmasıdır. Bir neden, ne Irak ne de İran'da demokrasi olmaması ve bu yüzden haber yapmanın çok daha tehlikeli oluşuyken, bir başka neden işin içinde, ne kurban ne de maktul olarak, Yahudilerin olmamasıydı; Yahudiler yoksa haber de çok az ilgi görürdü. Filistin meselesinin önceliğinin üçüncü ve hiç tartışmasız en önemli nedeni de bu konunun adeta izin verilmiş şikayet alanı olmasıdır; medyanın ya tamamen devletin elinde olduğu ya da hükümet tarafından sıkı gözetim altında tutulduğu Müslüman ülkelerde insanların özgürce ve korkusuzca fikirlerini ifade edebilecekleri tek alan budur. Aslında İsrail, çoğu Müslüman halkın içinde yaşadığı ekonomik yoksulluk ve politik baskı konusundaki şikayetleri ve sonuçta ortaya çıkan öfkenin başka yere boşaltılması için, faydalı bir supap vazifesi görmektedir. Buna İsrail'in içinden yapılan katkılar da muazzamdır; hükümetin, ordunun, yerleşimcilerin ya da herhangi birinin yaptığı her türlü yanlış hemen ortaya serilmekte, her türlü hata İsrail medyası ve parlamentosundaki, hem Arap hem de Yahudi, İsraili eleştirmenler tarafından hemen gündeme getirilmektedir. İsrail karşıtlarının çoğu kendi kamuoyunda böylesi bir engelle karşılaşmaz. Batı Avrupalı imparatorluklar çökerken, Ortadoğu'daki anti-Amerikancılık başka, daha özgün davalara da hizmet etmeye başladı: genellikle İslam topraklarındaki kaynakların talan edilmesi olarak betimlenen ekonomik sömürü; kendi halklarını baskı altında tutarak ve soyarak Amerikan

86

İslam'ın Krizi

amaçlarına hizmet eden kokuşmuş yerel despotların desteklenmesi; ve her şeyden önce, Amerika'nın İsrail'e, önce Filistinli Araplara karşı savaşında, sonra da komşu Arap devletlerle ve genel olarak İslam dünyasıyla savaşında, verdiği destek. Kuşkusuz Arapların ve İranlıların bu hipotezi destekleyen önermeleri vardır ama bu engellerden biri ya da öteki, olmasaydı, Amerika'nın Ortadoğu'da uyguladığı politikalar açısından her şeyin güllük gülistanlık olabileceğini söylemek de pek akla uygun değildir. Filistin sorunu elbette gün geçtikçe büyüyen bir öfkeye neden oluyor ve zaman zaman İsrail hükümetleri ve partilerinin eylemleri ve politikaları bu sorunu canlandırıp azdırıyor. Ama bu, bazılarının savunduğu gibi, Batı karşıtı duygunun birincil nedeni olabilir mi? Tarihte her zaman belli gariplikler ortaya çıkar ve tekrarlanır. 1930'larda, Nazi Almanyası'nın politikaları Yahudilerin o zamanlar Britanya mandası olan Filistin'e göçlerinin ve oradaki Yahudi cemaatini güçlendirmelerinin ana nedeniydi. Naziler bu göçe izin vermekle kalmayıp savaşın patladığı tarihe kadar göçü desteklerken, Arapların gönlünü kazanmak gibi biraz boş bir umuda kapılan Britanyalılar da kısıtlamalar koydular ve hayata geçirdiler. Ne var ki, o tarihteki Filistin liderliği ve birçok başka Arap lider Yahudileri Filistin'den uzak tutmak isteyen İngilizleri değil, onları oraya yollayan Almanları destekliyordu.

Aynı türden bir tuhaflık 1948 tarihinde İsrail Devleti'nin kuruluşuna yol açan ve kuruluşun sonradan meydana gelen olaylarda da görülebilir. Sovyetler Birliği Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına karar veren ve ardından İsrail'i hemen "dejure" tanıyan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu oturumunda çoğunluğun sağlanmasında önemli bir rol oynadı. ABD daha çok tereddüt içindeydi ve tanınması ancak defacto oldu. Daha önemlisi, Amerikan hükümeti İsrail'e karşı kısmi bir silah ambargosu yürütürken, Çekoslovakya, Moskova'nın izniyle, hemen yeni devletin ayakta kalmasını sağlayan silahları gönderiyordu. O zamanki Sovyet politikası açısından, sebep ne Yahudilere karşı beslenen bir iyi niyet ne de Şeytan ve Sovyetler

87

Araplara karşı bir kötü niyetti. Sebep, o zamanlar yaygın olarak paylaşılan, Britanya'nın hâlâ Batı'nın en büyük gücü ve bu yüzden Moskova'nın asli düşmanı olduğu yolundaki inançtı. Bu mantığa göre, Filistin mandasının son yıllarında Yahudilerin yaptığı gibi, Britanya'yı rahatsız eden her şey Sovyet desteğine layıktı. Daha sonra Stalin hatasını fark etti ve dikkatini Britanya'dan çok Amerika'ya verdi.

İsrail devletinin kuruluşunu izleyen ilk on yılda, Amerika'nın İsrail devletiyle ilişkileri yine sınırlı ve dikkatliydi. 1956 yılındaki Süveyş Savaşı ardından, ABD İsrail, Britanya ve Fransız güçlerinin çekilmesini sağlamak için güçlü ve kararlı bir biçimde müdahalede bulundu. Savaşın ilk günlerinde temkinli bir tutum izleyip sessiz kalan Sovyet lideri Kruşçev, Arap yanlısı bir bildirinin ABD'yle bir çatışma tehlikesi doğurmayacağını fark etmiş ve sonra -ancak sonra- Arap yanlısı kesilmişti. 1967 yılına kadar İsrail silahlarını İngiltere'den değil, ağırlıklı olarak Fransa olmak üzere, Avrupa'dan sağlıyordu.

Ne var ki, Rus emperyalizminin geri dönerek, şimdi Sovyetler Birliği adı altında yeni biçimiyle, Ortadoğu politikasında giderek daha aktif bir rol üstlenmesi Arap dünyasında coşkulu bir karşılık buluyordu. Belli bazı diplomatik ziyaretler ve başka faaliyetlerin ardından, 1955 Eylül'ünün sonunda, Sovyetler Birliği ile izleyen yıllarda giderek daha fazla Sovyet uydusu haline gelen Mısır arasında imzalanan bir silah anlaşmasının resmen ilanıyla birlikte yeni ilişki de açığa vuruluyordu. Silah anlaşmasından daha çarpıcı olan, bunun Arap dünyasında, yerel farklılıklar ve sorunları aşarak, çok sıcak karşılanmasıydı. Suriye, Lübnan ve Ürdün'de Bakanlar Kurulu hemen toplanarak Başkan Nasır'ı tebrik eden kararlar aldı. Hatta Irak'ın Batı yanlısı lideri ve Nasır'ın pan-Arap liderliğindeki rakibi Nuri Said bile kendini Mısırlı meslektaşını tebrik etmek zorunda hissediyordu. Neredeyse istisnasız bütün Arap basını anlaşmayı coşkuyla karşılamıştı.

88

İslam'ın Krizi

Neden böyle bir tepki gösteriliyordu? Kuşkusuz, Arapların Rusya'ya özel bir sevgisi olmadığı gibi, Arap dünyasında ya da başka yerdeki Müslümanların topraklarında Komünist ideolojiyi ya da Sovyet gücünü görmek gibi bir arzuları da yoktu. Bu, bir zamanlar oldukça dostça olan İsrail politikası için Moskova'ya sunulan bir armağan da değildi. Arapları memnun eden şey silah anlaşmasını, haklı olarak, Batının yüzüne atılmış bir tokat olarak görmeleriydi. Tokat ve buna Batı'nın, özel olarak da Amerika'nın, belirgin bir biçimde birbiriyle uyuşmayan tepkisi, Batı'ya karşı nefret ve kızgınlığı artırmış ve taraftarlara cesaret vermişti.

Ortadoğu'da Sovyet nüfuzunun genişlemesi ve buna gösterilen coşkulu tepkiler ABD'nin büyük oranda düşman bir çevrede artık güvenilir ve potansiyel olarak da faydalı bir müttefik görülen İsrail'e daha sıcak bakmasına neden oldu. Bugün ABD ile İsrail arasındaki stratejik ilişkilerin bölgeye Sovyet müdahalesinin nedeni değil, bir sonucu olduğu genellikle unutulmaktadır.

Kuşkusuz, Amerikan yönetiminin asli kaygısı ABD'nin çıkarlarını tespit etmek ve bunları korumak ve geliştirmek için politikalar belirlemektir. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, Ortadoğu ya da başka bir yerdeki Amerikan politikasını da belirleyen şey Sovyet nüfuzunun yayılmasını engelleme ihtiyacıydı. ABD istemeyerek de olsa kenardan seyredenlere özgü ahlaki üstünlüğünü terk etmiş ve sahnede yerini almıştır; önce çökmekte olan Britanya'nın konumunu üstlenmiş, sonra da, bu konumun tamamen iflas ettiği bir dönemde, doğrudan müdahalede bulunmuş ve nihayet Britanya'nın yerine Ortadoğu'yu dışarıdan, özellikle de Sovyetler Birliği'nden gelebilecek saldırılara karşı savunma görevine soyunmuştur.

Savaş sonrasının ilk gereği kuzeyde Sovyet baskısına direnmekti; yani, Sovyetlerin İran Azerbaycan'ından çekilmesini sağlamak ve Türkiye üzerindeki taleplerine karşı koymaktı. Bu politika açık ve anlaşılır bir politikaydı ve bir bü-

Şeytan ve Sovyetler

89

tün olarak bakıldığında Türkiye'yi ve İran'ı başarıyla kurtarmıştı. Ama aynı şeyi Bağdat Paktı aracılığıyla Arap dünyasına yayma girişimi fena halde ters

tepmiş ve kazanılmak istenen unsurları tamamen karşıya itmiş ya da etkisiz hale getirmişti. Paktı liderliği için bir tehdit olarak gören Mısır devlet başkanı Cemal Abdül Nasır Sovyetlere daha da yanaştı; Irak'taki Batı yanlısı rejim yıkıldı ve Ürdün ve Lübnan'daki dost rejimlerin ikisi de ayakta kalmak için Batı'nın askeri yardımına muhtaç olacak kadar tehlikeye düştüler. Sovyetler'in kuzeydeki engelin üzerinden atlayarak Arap dünyasına indiği 1955 yılından itibaren hem tehdit hem de karşı koyma araçları kökten değişmiş oluyordu. Kuzeydeki müttefik sağlam durmakla birlikte, Arap toprakları düşman ya da, en iyi halde, öfkesi burnunda tarafsız haline geliyordu. Bu koşullarda Amerika'nın İsrail'le ilişkileri yeni bir aşamaya girdi.

Bu ilişkiye uzun süre birbirinden tamamen farklı iki düşünce biçim verdi: biri, tabiri caizse, ideolojik ya da duygusal; öteki stratejik. İncil ve kendi tarihleri okulundan geçmiş Amerikalılar, modern İsrail'in doğuşunu hemen yeni bir Exodus ve Vaat Edilmiş Topraklara dönüş olarak görebilir ve kutsal göçlerini yapan atalarının, öncülerin ve seleflerinin deneyimini tekrarlıyor gibi görünen bu halkla kolaylıkla duygudaşlık kurabilirler. Kuşkusuz, Araplar olayı bu şekilde görmez ve birçok Avrupalı da onların görüşlerini paylaşır. ABD ile İsrail arasındaki öteki bağ, 1960'larda başlayan, 1970'ler ve 1980'lerde gelişen, 1990'larda dalgalanan ve ABD, sürekli olarak Saddam Hüseyin'in hegemonik tutkularından kaynaklanan tehditlerle, El Kaide'nin fundamentalist terörüyle ve Amerika'nın Arap müttefikleri arasında derin ve artan hoşnutsuzluklarla yüz yüze geldiğinde, yeni bir önem kazanan stratejik ilişkidir. ABD'nin gözünde stratejik bir aktif olarak İsrail'in değeri hayli tartışmalıdır. ABD'de İsrail'i bölgedeki büyük stratejik ortak ve hem iç hem de dış düşmanlara karşı güvenilir bir kale olarak gören bir kısım

90

insan vardır. Bazılarına göre ise İsrail, bırakın bir stratejik aktif olmayı, ABD'nin Arap dünyasıyla ilişkilerini bozan ve bölgedeki Amerikan politikalarının iflasına neden olan stratejik bir pasiftir.

Ancak Amerika'nın Ortadoğu'daki politikaları diğer bölgelerdeki politikalarıyla karşılaştırılacak olursa hayretle görülecektir ki, ortada bir başarısızlık değil başarı vardır. Nihayetinde Ortadoğu'da bir Vietnam, bir Küba, Nikaragua, El Salvador hatta bir Angola yoktur. Tam tersine, birbiri ardına patlayarak bölgeyi sarsan krizler süresince her zaman belirleyici bir politik, ekonomik ve kültürel Amerikan mevcudiyeti var olmuştur; bu mevcudiyet, özellikle birkaç ülkede, 1991 Körfez Savaşı'na kadar, Önemli bir askeri müdahale gerektirmemiştir. Hatta o tarihten sonra bile, Amerikan mevcudiyetine, İsraililer ya da Filistinlilerin dışında, Araplar arası saldırıların mağdurlarını kurtarmak için gerek duyulmuştur. Yalnızca Ortadoğu'ya bakanlar bu bölgede politikanın zorlukları ve başarısızlıklarını hep görmüştür ama geniş bir açıdan bütün manzaraya bakılacak olursa, Amerikan politikasının, örneğin Güneydoğu Asya, Orta Amerika ya da Güney Afrika'nın tersine, Ortadoğu'daki başarısı karşısında şaşırılmamak elde değildir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden beri, Ortadoğu'da farklı amaçlar güden yeni bir Amerikan politikası gündeme geldi. Bu politikanın ana hedefi bölgesel bir hegemonyanın -bölgeye hâkim olabilecek ve Ortadoğu petrolleri üzerinde tekelci bir kontrol kurabilecek tek bir bölgesel gücün- ortaya çıkmasını engellemektir. Bu, Irak, İran ve bölgede gelecekte öngörülebilecek bir tehdide karşı Amerikan politikasının temelinde yatan asıl kaygıdır.

Böylesi bir hegemonyayı engellemek için bu zamana kadar uygulanan politika bölgesel ve dolayısıyla ağırlıklı olarak Arap bir güvenlik paktını cesaretlendirmek, donatmak ve gerektiğinde fiilen desteklemektir. Bu politika kaçınılmaz olarak, faydadan çok zarar getiren eski uygulamaların acı Şeytan ve Sovyetler

91

hatıralarını akla getirir. Bu kez önerilen pakt bir bakıma daha iyi bir fırsat olabilir. Öngörülen düşman artık heybetli Sovyetler Birliği değildir ve bölge liderleri daha ölçülü bir dünya görüşü savunuyor. Ancak böyle bir pakt, ele avuca sığmaz toplumları yöneten istikrarsız rejimler temelinde, kaçınılmaz olarak güven vermeyecektir ve zincir en zayıf halkasından daha güçlü olmayacaktır. Irak'ın yakın tarihi boy-le bir politikanın hangi yanlış yollara sapabileceğini göstermiştir. Monarşiye kucak açarak, onun yıkılışına aracı

olduk; Saddam Hüseyin'i destekleyerek, bir canavar yarattık. Bu iki yanlışı da tekrarlamak kolaydır ama bölgede Batı'nın çıkarlarını tehlikeye sokabileceği ve bölgede yaşayan insanlar için feci sonuçlar doğurabileceğinden ölümcül bir hatadır.

Bu bağlamda bazı Arap hükümetlerinin İsrail'le barış koşullarını müzakere etmekte istekli oluşları ve Amerika'nın barış sürecini ilerletme çabası anlaşılabilir hale gelmiştir. Birçok Arap, İsrail'in gücü hakkındaki en iyi tahmin ve İsrail'in niyetleri hakkındaki en kötü tahmin ışığında, en ciddi sorunlarının İsrail olmadığını ve en ciddi tehdidin de İsrail'den gelmediğini fark etmeye başlamıştır. Komşularıyla savaş halindeki bir İsrail daimi bir tehlike, yeni -ve hatta aynı- bir Saddam Hüseyin tarafından sürekli kullanılabilir bir bahane olacaktır. Ama komşularıyla barış içindeki bir İsrail bölgede, en azından, demokratik istikrarın bir unsuru olabilir. Genelde iki farklı türden ittifak vardır. Bunların biri stratejiktir ve algılanan ortak bir tehlike temelinde salt geçici bir uzlaşma olabilir. Böylesi bir uzlaşmaya her türlü yönetici -yönettiği her tür hükümet ya da toplum- varabilir. Böylesi bir ittifakın öteki tarafı her zaman fikrini değiştirebilir ya da devrilir ve yerine başkası geçirilirse, onun yerine başkaları fikir değiştirebilir, ittifak böylece bir rejim değişikliğiyle, lider değişikliğiyle, hatta görüş değişikliğiyle son bulabilir. Neler olabileceğini Libya, Irak, İran ve Sudan gibi, politik değişikliğin politikalarda tam tersi bir dönüşü beraberinde

92

İslam'ın Krizi

getirdiği ve başka bir bakıma Mısır gibi, bir rejim değişikliği olmaksızın yöneticilerin Batı'dan yüz çevirip Sovyetlere yönelebildiği ve tekrar Batı ittifakına döndüğü ülkelerde tüm çıplaklığıyla görebiliyoruz.

Aynı esneklik Amerikan tarafında da vardır. Tıpkı böylesi müttefikler ABD'yi her zaman nasıl terk edebiliyorsa, ABD de kendini böylesi müttefikleri -ittifak aşırı sorunlu hale geldiğinde ya da Güney Vietnam, Kürdistan ve Lübnan'da olduğu gibi astarı yüzünden pahalıya gelmeye başladığında- terk etmekte serbest hissediyor. Stratejik bir uzlaşmadan öte bir ilişkinin olmadığı bir müttefiki terk ettiğinde, hiçbir yönetim ya da lider vicdan azabı duyma ve ülke içinde ciddi bir eleştiriyi karşılaşma riskine girmez.

Öteki ittifak türü, kurumların, özelemlerin ve hayat tarzının hakikaten birbirine yakınlığı temelinde yükselen ittifaktır. Böylesi ittifakların değişme şansı azdır. En şaşalı günlerinde Sovyetler bunun pekâlâ farkındaydı ve bu yüzden gittikleri her yerde komünist diktatörlükler kurmak istediler. Demokrasilerin kurulması çok zor olduğu gibi yıkılması da çok zordur.

6

Ortadoğulular, geçtiğimiz yıllarda artan oranda, oldukça hassas bir konudan şikayet etmeye, Amerikan politikasındaki yeni bir üzüntü kaynağından bahsetmeye başladılar; bu Amerika'nın emperyalistliği ya da Siyonizmle suç ortaklığı değil, daha içe yönelik ve daha dolaysız bir şikayetti: Amerika'nın onları yöneten kokuşmuş despotlarla işbirliği. Belli nedenlerle bu şikayet kamuoyu karşısında sık dile getirilmediği gibi, muhtemelen dışişleri görevlilerinin ve diplomatların arasındaki konuşmalarda da geçmiyor. Irak, Suriye ve Filistin yönetimi gibi Ortadoğulu hükümetler ülke içindeki medyayı kontrol etme ve Batı ülkelerindeki medyayı da manipüle etme konularında yeteneklerini çok geliştirdiler. Yine belli nedenler yüzünden, mesele diplomatik müzakerelerde de gündeme gelmiyor. Ama konu güvenilir dinleyicilerin olduğu özel konuşmalarda, hatta son zamanlarda açıktan, artan bir keder ve sabırsızlıkla dile getiriliyor; bunu önemli bir konu, hatta tek konu olarak gören İslamcı radikaller tarafından da değil yalnızca. İlginçtir, 1979 İran Devrimi'nde bu hınç açıkça dile getirildi. Şah Amerika'yı destek-

94

İslam'ın Krizi

lemekle suçlandı ama Amerika da devrimciler tarafından kukla olduğu kadar dinsiz ve despot da olan bir lideri dayattığı için bu saldırıdan payını aldı. Devrimi izleyen yıllarda, İranlılar dindar despotların da dinsiz despotlar kadar kötü olabileceğini, hatta birincilerin daha kötü olabileceğini ve bu despotluk

ayıbından dolayı yabancı destekçilerin ya da modellerin suçlanamayacağını öğrendiler.

ABD, daha genel olarak da Batı karşısında sık sık dile getirilen ve belli bir haklılık payı da taşıyan bir suçlama şudur: Ortadoğulular giderek daha fazla Batı'nın, hem onlardan bekleneceği hem de Ortadoğuluların bekleyebileceği üzere, ekonomik refah ve politik özgürlükler bakımından, kendilerini Avrupalılar ve Amerikalılardan daha farklı, daha aşağı gördüklerinden şikayet ediyorlar. Ortadoğululara göre, Batı'nın sözcüleri hiç durmaksızın onları hakir görmekte, hatta onların kendi ülkelerinde tahammül edemedikleri eylemleri ve yöneticileri desteklemektedir.

Batı dünyasında bugünlerde görece çok az kişi İslam'la karşı karşıya gelmek istiyor. Ama yine de ileri Batı dünyasıyla geriye kalanlar, özellikle de İslam halkları arasında önemli farklılıkların olduğu ve bu ikincilerin, genellikle örtük bir biçimde onların daha aşağı oldukları varsayımıyla, bazı bakımlardan farklı olduğu yaygın bir anlayıştır. Medeni haklar, politik özgürlükler ve hatta insan haysiyetine ilişkin en çirkin ihlaller dikkate alınmıyor ya da üstü kapatılıyor ve bir Avrupa ülkesinde ya da Amerika'da olsa öfke fırtınası yaratabilecek düzeydeki insanlık karşıtı suçlar normal, hatta kabul edilebilir şeyler olarak görülüyor. Bu tür ihlalleri yapan rejimler hoş görülmele kalmıyor, Suudi Arabistan, Suriye, Sudan ve Libya'nın da üyesi olduğu Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'na üye bile seçilebiliyorlar.

Bütün bunların anlamı şuydu: Bu insanlar demokratik bir toplum kurmaktan acizdir ve insani değerlerle ilgilenmedikleri gibi, kapasiteleri de yoktur. Onlar her halükarda ko-

Çifte Standartlar 95

kuşmuş despotlar tarafından yönetilecektir. Onlara doğru yolu göstermek, hele onları değiştirmek Batı'nın işi değildir; Batı yalnızca despotların Batı çıkarlarına düşman değil dost olmasını sağlayabilir. Bu açıdan bakıldığında, mevcut düzenlerle uğraşmak tehlikelidir ve kendileri ve ülkesi insanları için daha iyi yaşamlar isteyenlere itibar edilmemeli, hatta aktif bir biçimde bu kişilerin cesaretleri kırılmalıdır. Baş belası bir despot yerine söz dinler bir despotu geçirmek daha basit, daha ucuz ve daha güvenlidir; hele bu değişiklik özgür bir seçimle kendini ifade eden halkın iradesiyle gerçekleştirilebilirse çok daha iyi olur.

"Bilinen-kötü" ilkesi, görüldüğü kadarıyla, birçok Batılı hükümetin İslam dünyası halklarına karşı izlediği dış politikayı zaafa uğratmaktadır. Bu tavır bazı kereler Araplara ve davalarına bir sempatinin ve desteğin ifadesi olarak sunulur ve kabul edilir; belli ki Arap yöneticileri ve liderleri normal medeni davranış kurallarından muaf tutmanın Arap halklarına bir iyilik olduğuna inanılmaktadır. Aslında bu muafiyetin iyilikle alakası yoktur; bu en iyi halde ortak bir çıkar temelinde, ortak bir düşmana karşı ve bazen de ortak bir önyargıyla beslenen geçici bir ittifak arayışından başka bir şey değildir. Daha derine indiğimizde ise bu saygısızlığın ve ilgisizliğin -Arapların geçmişine saygısızlığın, Arapların bugününe ve geleceğine ilgisizliğin- bir ifadesidir. Bu yaklaşım ABD'de ve daha yaygın olarak da Avrupa'da hem diplomatik hem de akademik çevrelerde destek bulmaktadır. Böylelikle, Arap yöneticiler, Suriye ve Cezayir'de olduğu gibi, kendi halkından binlerce insanı, Irak ve Sudan'da olduğu gibi, yüz binlerce insanı katledebilir, erkeklerini çoğu ve kadınlarını bütün insan haklarından yoksun bırakabilir ve okullarda çocukların kafasına bağnazlık ve başkalarına karşı nefret aşılayabilir; bütün bunlar, bırakın Brüksel'den boykot, tecrit ya da kınama gibi herhangi bir cezayı, Batı'daki liberal medya ve kuruluşlardan kayda değer hiçbir tepkiyle karşılaşılmaksızın olur. Diplomatik tavır kisvesi altında Arap hükümetlere karşı bu yaklaşım ger-

96

İslam'ın Krizi

çekte Arap halklarına acıyla bilincine varmaya başladıkları büyük zararlar veriyor.

Birçok Ortadoğulunun gördüğü gibi, Avrupa ve Amerikan yönetimlerinin temel tutumu şudur: "İhtiyaçlarımızı karşılamak ve çıkarlarımızı korumakta işbirliği yaptığınız sürece, içeride kendi halkınıza ne yaptığınız bizim umurumuzda değil."

Bazı kereler, hatta Amerikan çıkarları söz konusu olduğunda bile, Amerikan yönetimleri desteklemeye söz verdiği ve buna karşılık riske girmeye ikna ettiği insanlara ve gruplara ihanet etmektedir. Bunun dikkate değer bir örneği, ABD'nin Irak halkını Saddam Hüseyin'e karşı ayaklanmaya çağırdığı 1991 yılında görüldü. Kuzey Irak'ta yaşayan Kürtler ve güneydeki Şiiler ayaklandılar ve muzafer ABD kuvvetleri Saddam Hüseyin, ateşkes anlaşmasıyla elinde tuttuğu • helikopterleri kullanarak, ayaklanmayı kanla bastırır ve grup grup, bölge bölge insanları katledden oturup seyretti.

Bu davranışın, daha doğrusu davranmayışın, arkasında yatan mantığı görmek zor değildir. Kuşkusuz, muzafer Körfez Savaşı koalisyonu Irak'taki hükümeti değiştirmeyi istiyorlardı ama onlar bir hükümet darbesi ummuşlardı, bir devrim değil. Koalisyon güçleri sahici bir halk ayaklanmasını tehlikeli gördüler; bu bölgede belirsizliğe, hatta anarşiye yol açabilirdi. Ayaklanma demokratik bir hükümet bile yaratabilirdi ki, bu bölgedeki Amerikan "müttefikleri" için felaket olurdu. Darbe daha kestirilebilir bir şeydi ve istenen sonuçları verebilirdi; böylece Saddam Hüseyin yerine koalisyon içindeki müttefikler arasından yerini alabilecek, işbirliğine yatkın bir başka diktatör geçirilecekti. Bu politika tam anlamıyla fiyaskoyla sonuçlandı ve bölgede yerine göre ihanet, zafiyet, aptallık ya da iki yüzlülük olarak yorumlandı.

Bu çifte standardın başka bir örneği 1982 yılında Suriye'nin Hama kentinde yaşandı. Hama'da karışıklıklar başı-

97

nı radikal Müslüman Kardeşler örgütünün çektiği bir ayaklanmayla başladı. Suriye hükümeti hızla ve şiddetle harekete geçti. Göstericilere karşı tazyikli su ya da plastik mermiler kullanılmadığı gibi, keskin nişancılara avlanmasınlar ya da ubi tuzaklarına düşmesinler diye askerler yerel sivil halk arasında düşmanları tespit etmek ve yakalamak için ev ev arama yapmaya da gönderilmedi. Kullanılan yöntem daha basit, daha güvenli ve daha çabuk sonuç alıcıydı. Hükümet kuvvetleri tanklar, havan topları ve savaş uçaklarıyla kente saldırdılar ve ardından buldozerlerle kenti yerle bir ettiler. Kent kısa sürede tam bir harabeye döndü. Öldürülen insanların sayısı, Uluslararası Af Örgütü tahminlerine göre, on binle yirmi beş bin arasındaydı.

Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın emri ve gözetimi altında yapılan hareket o tarihte çok az konu edildi. Bu cılız tepki aynı yıl, birkaç ay sonra, Lübnan'da Sabra ve Şatila Filistin mülteci kamplarındaki bir başka katliamın uyandırdığı infialle taban tabana zıttı. Son olayda yaklaşık yedi ya da sekiz yüz Filistinli, İsrail yanlısı Lübnanlı Hıristiyan milisler tarafından katledilmişti. Bu olay İsrail'in, yankıları bugüne kadar süren, güçlü ve yaygın bir biçimde suçlanmasını beraberinde getirdi. Hama'daki katliam ABD'nin bir süre sonra Esad'la flört etmesine engel oluşturmadı; Esad Amerika Dışişleri Bakanları James Baker (Eylül 1990 ve Temmuz 1992 arasında on bir kez), Warren Christopher (Şubat 1993 ve Şubat 1996 arasında on beş kez) ve Madeline Albright'tan (Eylül 1997 ve Ocak 2000 arasında dört kez) ve hatta Başkan Clinton'dan (Suriye'ye bir ziyaret ve Ocak 1994 ve Mart 2000 arasında İsviçre'de iki toplantı) davetler aldı. Amerikalıların Batı toprakları içinde, Batılılara karşı, böylesi suçlar işlemiş bir yöneticiyi teskin etmek için bu kadar istekli olabileceğini düşünmek neredeyse imkânsızdır. Hafız Esad hiçbir zaman Amerika'nın bir müttefikini ya da, bazılarının söyleyeceği üzere, bir kuklası olmadı ama elbette bu Amerikan diplomasisi adına böyle bir çabanın yürütülmediği anlamına gelmiyordu.

98

İslam'ın Krizi

Fundamentalistler başka bir çelişkinin -çifte standardın daha az vahim bir başka örneğinin- de bilincindeydi. Batı'da çok az ilgi uyandıran Hama'daki katliamda öldürülenler Müslüman Kardeşler, aileleri ve komşularıydı. Batılının gözünde, anlaşılıyordu ki, insan hakları dindar Müslüman mağdurlar için geçerli değildi, "seküler" katillere de hiçbir demokratik yaptırım uygulanmıyordu.

Batılıların İslamcı politik hareketlere güvensizliği ve bu hareketleri iktidardan uzak tutan diktatörlere hoşgörü göstermesi, hatta onları desteklemesi en çarpıcı biçimde, yeni bir demokratik anayasanın Şubat 1989'da bir referandumla kabul edildiği ve aynı yılın Temmuz ayında resmen çok partili bir sistemin kurulduğu Cezayir örneğinde ortaya çıktı. Aralık 1991'de, İslamcı Kurtuluş Cephesi (FIS) Ulusal Meclis seçimlerinin ilk turunda çok iyi bir

konumdaydı ve ikinci turda büyük bir çoğunlukla seçimleri kazanacağına neredeyse kesin gözüyle bakılıyordu. FIS, muhtaç bir kardeşe yardım etmek yerine kendi halkını ezmeye daha hevesli olmakla suçlayarak Cezayir ordusuna zaten meydan okumuştur. Burada muhtaç kardeş, Kuveyt'i işgali ve Batı'ya kafa tutması Kuzey Afrika'daki Müslüman fundamentalistler arasında büyük coşkuyla karşılanan ve hareketin liderlerinin Suudi sponsorlara sırt çevirip yeni Iraklı kahramanla ittifaka yaklaşmaya ikna eden Saddam Hüseyin'di. Ocak 1992'de, gerilimin giderek tırmandığı bir ara dönemin ardından, ordu seçimlerin ikinci turunu iptal etti. Bunu izleyen aylar içinde ordu FIS'i dağıttı. "Seküler" rejim aslında Paris, Washington ve öteki Batılı başkentlerden aldığı işaretle kurulan acımasız bir diktatörlüktü. Ardından şiddetli ve kanlı bir mücadele başladı; iki taraf da birbirlerini katliamlar yapmakla suçluyordu. Fundamentalistler orduyu ve daha az resmi hükümet organlarını, seküler kesim, modernistler ve hiçbir şeye bulaşmayıp kenarda duranlar da fundamentalistleri katliamlardan sorumlu tutuyordu. 1997'de Uluslararası Af Örgütü çatışmaların çıktığı tarihten itibaren çoğu sivil olmak üzere seksen bin kişinin öldüğünü hesaplıyordu.

Çifte Standartlar

99

El Kaide Cezayir'deki darbeden doğrudan ABD'yi sorumlu tuttu. Başka her yerde olduğu gibi burada da, kafirler dünyasının hâkim gücü Amerika ters giden her şeyden, özellikle de İslamcı hareketlerin bastırılması, yandaşlarının katledilmesi ve Batı'nın -özel olarak da Amerika'nın- desteğiyle İslam karşıtı bir diktatörlük kurulmasından sorumluydu. Amerika burada da demokratik özgürlüklerin ayaklar altına alınmasını protesto etmediği için birçok kişi tarafından suçlandı, bazıları da askeri rejimi aktif olarak cesaretlendirdiği ve desteklediği için Amerika'yı suçladı. Benzer sorunlar Mısır, Pakistan ve sahiden serbest ve adil yapılacak bir seçimin büyük bir ihtimalle İslamcı bir zaferle sonuçlanacağı belli olan öteki Müslüman ülkelerinde de çıktı.

Bu noktada kuşkusuz demokratlar bir açmazla karşı karşıya kalıyor. İdeolojileri onları, iktidarda olduklarında bile, İslamcı muhalefete özgürlük ve haklar vermeye zorluyor. İslamcılar ise iktidarda olduklarında böyle bir yükümlülük üstlenmiyor. Tam tersine, onların ilkeleri dine aykırı ve yıkıcı buldukları her türlü eylemi bastırmaktır.

İslamcılar için, halkın iradesini temsil eden demokrasi iktidara giden bir yoldur ama bu dönüşü olmayan tek yönlü bir yoldur; O'nun seçilmiş temsilcileri tarafından uygulanan Allah'ın hâkimiyetine kimse karşı çıkamaz. Seçim politikaları da klasik olarak şöyle özetlenmektedir: "Tek adam (erkekler içinden), tek oy, bir kereliğine."

Kuşkusuz, Avrupa'da olduğu gibi İslam dünyasında da, serbest ve adil bir seçim demokratik gelişme sürecinin zirvesidir, başlangıcı değil. Ama diktatörleri şımartmanın da anlamı yoktur.

7

Neredeyse bütün İslam dünyası yoksulluk ve zulüm koşullarında yaşıyor. Bu sorunların ikisi de, dikkatleri özellikle başka yerlere çekmek isteyenler tarafından, ABD'ye fatura ediliyor; ilkin, şimdilerde "küreselleşme" maskesi altında işleyen Amerika'nın ekonomik hâkimiyeti ve sömürüsü yüzünden ve ikincisi de Amerika'nın kendi çıkarına hizmet eden Müslüman despotlar denen liderlere verdiği destek yüzünden. Küreselleşme Arap medyasının en çok işlediği tema haline geldi ve bu her zaman Amerika'nın ekonomik nüfuzuyla bağlantılı olarak ele alınıyor. Müslüman dünyada, sadece Batı'yla değil Doğu Asya'nın hızla gelişen ekonomileriyle de kıyasla, giderek iflas eden ekonomik durum bu hayal kırıklığını körüklüyor. Ortadoğuluların gözüyle, suçlu Amerikan hâkimiyeti ve dolayısıyla düşman da o.

Ortadoğu'daki düşük üretkenlik ve yüksek doğurganlık, hızla büyüyen işsiz, eğitimsiz ve umutsuz genç bir nüfusla,

102

istikrarsız bir bileşim oluşturuyor. Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve başka kaynakların bütün verilerine göre, İstihdam, eğitim, teknoloji ve üretkenlik bakımından Arap ülkeleriyle Batı arasındaki uçurum her geçen gün daha da fazlalaşıyor. Daha kötüsü, Arap ülkeleri Batı türü modernleşme kervanına daha

geç bir tarihte katılan Kore, Tayvan ve Singapur gibi ülkelerin de gerisinde kalıyor.

Müslüman ülkelerin performansı üzerine karşılaştırmalı rakamlar, sözü edilen kaynakların istatistiklerine göre, korkunçtur. Yurt içi GSMH listesinde en iyi durumdaki ülke 64 milyon nüfusuyla, her ikisi de beşer milyon nüfusu olan Avusturya ve Danimarka arasında, yirmi üçüncü sıradaki Türkiye'dir, ikincisi 212 milyon nüfusu olan, 4,5 milyonluk Norveç'in ardından gelen Endonezya'dır ve bu ülkeyi 21 milyonluk Suudi Arabistan takip eder. Karşılaştırmalı satın alma gücü rakamlarına göre, Endonezya on beşinci ve ardından Türkiye on dokuzuncu sırada yer alıyor. En İyi durumdaki Arap ülkesi yirmi dokuzuncu sıradaki Suudi Arabistan'dır, onun ardından Mısır geliyor. Kişi başına GSMH rakamlarının gösterdiği hayat standartları açısından, Katar yirmi üçüncü sırada, Birleşik Arap Emirlikleri yirmi beşinci sırada ve Kuveyt yirmi sekizinci sıradadır. Endüstriyel üretim kapasitesi bakımından en üst sıradaki Müslüman ülke yirmi birinci sıradaki Suudi Arabistan, ardından Avusturya ve Belçika'yla aynı düzeyde, yirmi ikinci sıradaki Endonezya ve Norveç'le aynı düzeyde, yirmi yedinci sıradaki Türkiye'dir. İmalat sanayisi listesinde Norveç'le aynı düzeydeki, otuz beşinci sırada Mısır vardır. Hayat standartları bakımından, ilk Arap ülkesi Danimarka ve Küba arasında, otuz ikinci sıradaki Kuveyt'tir. Yüz kişiye düşen telefon bakımından, birinci Arap ülkesi otuz üçüncü sırada, Makao ve Reunion arasındaki Birleşik Arap Emirlikleridir. Kişi başına düşen bilgisayar bakımından, birinci Müslüman ülke otuzuncu sıradaki Bahreyn'dir, onu otuz ikinci sıradaki Katar ve otuz dördüncü sıradaki Birleşik Arap Emirlikleri izliyor.

Kitap satışları çok daha vahim bir tabloyu gösterir. Yirmi yedi ülkeyi kapsayan, ABD'yle başlayıp Vietnam'la sona eren listede tek bir Müslüman ülke yoktur, insan gelişimi endeksinde Brunei otuz iki, Kuveyt otuz altı, Bahreyn kırk, Katar kırk bir, Birleşik Arap Emirlikleri kırk dört, Libya altmış altı, Kazakistan altmış yedi, Suudi Arabistan, Brezilya'yla aynı, altmış sekizinci sıradadır. Arap entelektüellerinden oluşan bir komitenin hazırlayıp Birleşmiş Milletler bünyesinde sunduğu 2002 yılı Arap insani Gelişme Düzeyi raporu da çarpıcı zıtlıkları ortaya çıkarıyor. "Arap dünyası yılda 330 kitap çeviriyor, bu sayı Yunanistan'ın üçte biri kadardır. Halife Memun'un zamanından [dokuzuncu yüzyıl] bu yana toplam çeviri kitap sayısı 100,000'dir ve bu İspanya'nın bir yıllık üretimine denk düşer." Ekonomik durum da daha iyi değildir: "Bütün Arap ülkelerinin toplam GSMH'sı 1999 yılında 531,2 milyar dolardır; bu rakam tek bir Avrupa ülkesi, İspanya'nınkinden

Ülke

Araştırmacı bilim insanı

40 ya da daha fazla alıntı yapılan makale sayısı

Milyon kişi başına sıklıkla alıntı yapılan makale sayısı

ABD

466,211

10,481

42.99

Hindistan

29,509

31

0.04

Avustralya

24,963

280

17.23

İsviçre

17,028

523

79.90

Çin

15,558

31

0.03
İsrail
11,617
169
36.63
Mısır
3,782
1
0.02
Kore
2,255
5
0.12
Suudi Arabistan
1,915
1
0.07
Kuveyt
884
1
0.53
Cezayir
362
1
0.01
104
İslam'ın Krizi

(595,5 milyar dolar) daha düşüktür." Az gelişmişliğin bir başka yönü "1987'de, bir milyon kişi başına makale ve araştırma yayımlayan aktif bilimcilerin tablosu"nda görülmektedir:1

Okur yazarlık rakamları veri alındığında, bu sonuç hiç de şaşırtıcı değildir. 2001 yılında, 155 ülkeyi kapsayan ekonomik özgürlük sıralamasında, Körfez ülkeleri oldukça iyidir: Bahreyn dokuzuncu, Birleşik Arap Emirlikleri on dördüncü, Kuveyt kırk ikincidir. Ama Arap dünyasındaki ve daha genelinde Müslüman dünyadaki genel ekonomik performans görece olarak hayli kötüdür. Dünya Bankası verilerine göre, 2000 yılında Fas'tan Bangladeş'e, Müslüman ülkelerin ortalama yıllık geliri dünya ortalamasının ancak yarısıdır ve 1990'larda Ürdün, Suriye ve Lübnan'ın -yani İsrail'in üç Arap komşusunun- toplam GSMH'ları tek başına İsrail'den oldukça azdır. Kişi başına hesap edildiğinde rakamlar daha da kötüdür. BM istatistiklerine göre, İsrail'in kişi başına GSMH'sı Lübnan ve Suriye'nin üç buçuk katı, Ürdün'ün on iki katı ve Mısır'ın on üç buçuk katıdır. Batı'yla olan uçurum -şimdilerde Uzak Doğu'da buna dahil edilebilir- daha da büyüktür. Önceleri insanların büyük bölümü bu çarpıklıklara dikkat etmezdi. Bugün, modern medya ve iletişim araçları sayesinde, en yoksul ve en cahil insanlar bile kendileriyle başkaları arasında kişisel, ailesel, yerel ve toplumsal düzeydeki farklılıkları biliyor.

Politikadaki modernleşme göstergeleri refah ve ekonomi alanındaki göstergelerden daha iyi değildir, hatta daha kötüdür bile denebilir. Birçok İslam ülkesi şu ya da bu demokratik kurumu işletmektedir. Bazılarında, Türkiye ve İran örneği. 1. Regional Bureau for Arab StatesAJNDP, Arab Fund for Economic and Social Development desteğinde hazırlanıp yayımlanan The Arab Human Development Report 2002: Creating Opportunities for Future Generations raporu.

Modernleşmenin Başarısızlığı

105

neklerinde olduğu gibi, bunlar yenilikçi yerli reformcular tarafından kurulurken, birçok Arap ülkesinde olduğu gibi, diğer bazılarında bu kurumları kuran ve ayrıldıktan sonra bırakan emperyalist güçler olmuştur. Türkiye hariç, ortaya çıkan manzara tam bir başarısızlık örneğidir. Batı tipi parlamentolar ve partiler neredeyse istisnasız bir biçimde baskı ve beyin yıkama yöntemiyle ayakta duran çürümüş despot yönetimler tarafından ortadan kaldırılmıştır. İşleyen tek Avrupalı model, amacına ulaşma anlamında tek parti diktatörlüğüdür.

Onlarca yıl farklı kollarıyla Irak ve Suriye'yi yönetmiş olan Baas Partisi Nazi ve Sovyet modellerinin en kötü özelliklerini taşıyordu.

Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın 1970 yılında ölümünden beri hiçbir Arap lider kendi ülkesi dışında yaygın bir destek bulmayı başarmış değildir. Bütün Arapların desteğini kazanmaya en yakın liderler 1970'li yıllarda Libya lideri Muammer Kaddafi ve yakın dönemde Saddam Hüseyin'dir. Bütün Arap yöneticileri içinde bu iki liderin böylesine bir halk desteğini arkasına alabilmesi hem korkutucu hem de aydınlatıcıdır.

Bu manzara ışığında, birçok Müslüman'ın modernleşmenin başarısızlığından söz etmesi ve toplumlara içine düştüğü hastalığa farklı teşhisler koymaları ve buna uygun olarak da farklı reçeteler yazmaları hiç de şaşırtıcı değildir. Bazıları için çözüm, Ortadoğu'yu modern ve modernleşen dünyayla aynı çizgiye taşıyacak daha çok ve daha iyi bir modernleşmedir. Başkaları için ise, modernliğin kendisi bir sorundur ve bütün bu dertlerin kaynağıdır.

Ortadoğu halkı her geçen gün sınırları dışındaki özgür dünyadaki fırsatlarla içeride yaşanan korkunç yokluk ve baskı arasındaki derin ve büyük uçurumun daha çok farkına varıyor. Bunun sonucu ortaya çıkan öfke doğal olarak önce kendi yöneticilerine, sonra da bencil gerekçelerle bu yöneticilerin iktidarda kalmasını sağladığını düşündükleri

106

İslam'ın Krizi

güçlere yöneliyor. New York ve Washington'daki 11 Eylül saldırılarında teşhis edilen tüm teröristlerin Suudi Arabistan ve Mısır'dan, yani ABD'ye yakınlıklarıyla bilinen ülkelerden gelmiş olmaları kesinlikle anlamlıdır. Bu garip olgunun bir nedeni, bir El Kaide eylemcisinin ileri sürdüğü gibi, dost ülkelerden gelen teröristlerin ABD vizesini daha kolay almalarıdır. Daha temeldeki bir neden ise, ABD'nin despot rejimlerin sürmesinden sorumlu tutulduğu ülkelerdeki derin düşmanlıktır. Bunun örneği, giderek daha fazla merkez altına yatırılmakta olan, Suudi Arabistan'dır. Görünüşe bakılırsa, bizzat rejimin içinden önemli unsurlar zaman zaman bu düşmanca duyguları paylaşmakta ve körüklemektedir.

8

Kutsal geçmişe dönüş adına modernliğin reddi bölgede _____ çeşitli ve zengin bir tarihe sahiptir. Bunlar içinde en önemlisi kurucusunun adıyla bilinen Vahabîlik'tir. Muhammed ibn 'Abd al Vahab (1703-1792) Arabistan'ın Suud aşiretinden yerel şeyhlerin yönetimindeki Nejd bölgesinden bir din adamıydı. Abd al Vahab 1744 yılında bir arınma ve yenilenme kampanyası başlattı. İlan ettiği amacı, sonradan yapılan tüm eklentileri ve çarpıklıkları temizleyerek ve zorunlu olduğu yerlerde de yıkarak Kurucu'nun saf ve sahici İslam'ına geri dönmektir. Vahabi davası Necid'in Suudi yöneticileri tarafından sıcak karşılandı ve silah zoruyla belli bir süre başarıyla yürütüldü. Bir dizi kampanyayla Suudiler yönetimleri ve inançlarını orta ve doğu Arabistan'ın çoğu bölgesine taşıdılar ve hatta doğrudan Osmanlı yönetimindeki Bereketli Ay topraklarına saldırdılar. Irak'taki Şiilerin kutsal mekanı Kerbela'yı yağ-

108

İslam'ın Krizi

maladıktan sonra gözlerini Hicaz'a diktiler ve 1804-1806 tarihlerinde kutsal Mekke ve Medine şehirlerini işgal edip, kendi tabirleriyle, temizlediler. Artık Vahabiler İslam'dan saptığını ve Müslüman devleti gasp ettiğini düşündükleri Osmanlı sultanına açıktan karşı çıkıyor ve meydan okuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemde çöküş sürecine girmiş olsa bile, bir çöl isyanıyla başa çıkabilecek güçteydi. Mısır valisi ve onun kuvvetlerinin yardımıyla 1818 yılında, Suudi başkentinin işgali ve Suudi emirinin İstanbul'a gönderilerek kellesinin uçurulmasıyla görev tamamlandı. O zaman için, Suudi devletinin varlığı sona ermişti ama Vahabi öğretisi varlığını korudu ve 1823 yılında başka bir Suud aşireti başkenti Riyad olan bir Suudi prensliği kurmayı başardı. Bir kere daha Vahabi öğretisinin yandaşları Suudi aşiretinin reislerine yardım ediyordu.

On sekizinci yüzyılda Vahabîliğin yükselişi büyük oranda dönemin değişen koşullarına bir tepkiydi. Bunlardan biri kuşkusuz İslam'ın gerilemesi ve buna paralel olarak Hıristiyanlığın ilerlemesiydi. Uzun zamandır bu böyleydi zaten

ama yavaş ve aşamalı bir süreç içinde oluyordu ve İslam dünyasının uzak bölgelerinde başlamıştı. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde, söz konusu gelişme merkezde bile açıkça görülebiliyordu. Osmanlıların Balkanlarda uzun ve sancılı gerilemesi ve Britanya'nın Hindistan'da ilerleyişi hâlâ Arabistan'dan çok uzak gelişmelerdi ama etkileri hem Osmanlılar hem de İran Körfezi yoluyla duyuluyordu ve kuşkusuz Müslüman dünyasının dört bir köşesinden her yıl Arabistan'a gelen hacılar arasında yankı buluyordu. Vahabilerin hiddeti asıl olarak yabancılara değil, içeride İslam'a ihanet ettiği ve onu aşağıladığını düşündükleri kişilere yönelikti; bir yanda, modernleşme yönündeki her türlü reforma yeltenenler ve öte yanda, daha doğrudan Hz. Muhammed ve müritlerinin gerçek İslamcı mirasını yozlaştırdığına ve küçük düşürdüğüne inandıkları kişiler hedef seçilmişti. Vahabiler kuşkusuz, Sünni olsun Şii olsun, kendilerinininki dışında, Suudi Gücüyle Vahabi Öğretisinin İzdivacı

109

her türlü İslam mezhebi ya da tarikatine şiddetle karşıydılar. Vahabiler Sufizme özellikle karşıydılar. Sufizmin yalnızca mistisizmini ve hoşgörüsünü mahkûm etmekle kalmıyor, onun pagan kültü olduğunu da savunuyorlardı.

Vahabiler, güçlerinin yettiği her yerde inançlarını tam bir şiddet ve acımasızlıkla hayata geçirdiler; türbeleri tahrip ettiler, putperestlik dedikleri her şeyi ve kutsal yerleri dağıttılar ve kendi koydukları İslami arılık ve sahicilik standartlarını karşılamayı başaramayan çok sayıda insanı, kadın çocuk demeden öldürdüler. İbn Abd al Vahab'ın getirdiği başka bir uygulama kitapların suçlu bulunup yakılmasıydı. Bunlar asıl olarak Vahabi öğretisine ters düştüğüne karar verilen İslami teoloji çalışmalarıydı. Kitapların yakılmasına genellikle o kitapları yazanlar, çoğaltanlar ve öğretenlerin toptan infazı eşlik ediyordu.

Suudi gücüyle Vahabi öğretisinin ikinci yakınlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında başladı ve günümüze kadar sürdü Yirminci yüzyıl başlarındaki iki gelişme Va-habiliği İslam dünyasının en önemli gücü haline getirdi. İlk gelişme Suudi krallığının yayılması ve sağlamlaşmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Şeyh Abdül Aziz İbn Suud (1880'de doğmuş, 1902-1953 tarihleri arasında tahtta kalmıştır) bir yanda Osmanlılar ve öte yanda yayılmakta olan Britanya güçleri arasındaki mücadeleyi çok iyi kullandı. Aralık 1915'te, Kral Britanya ile bir anlaşma imzaladı; anlaşmaya göre hem bağımsız kalacak hem de eğer saldırıya uğrarsa desteklenecekti. Savaşın bitişi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karışmasıyla bu aşama da sona eriyor ve Kral Britanya ile baş başa kalıyordu. Kral bu yeni duruma da çok çabuk ayak uydurdu ve takip eden yıllarda topraklarını genişletmeyi başardı. 1921'de, Kral nihayet Kuzey Necid'deki ezeli rakibi İbn Raşid'i mağlup etmiş, topraklarını krallığına katmış ve Nejd sultanı unvanını almıştı.

Sırada hayati bir mücadele, Hicaz'ın kontrolü mücadelesi vardı. Müslümanların kutsal iki şehri, Mekke ve Medi-

110

İslam'ın Krizi

ne'yi içeren bu bölge bin yıllıaşkın zamandır Peygamber'in soyundan olan Haşimi sülalesi tarafından yönetiliyordu; son yüzyıllarda bölgede gevşek bir Osmanlı hâkimiyeti vardı. Osmanlı yönetimi altındaki Arap topraklarının Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yeniden yapılandırılmasıyla ortaya çıkan Irak ve Trans-Ürdün'de, Haşimi sülalesinin çeşitli üyelerinin hakimiyetindeki monarşiler İbn Suud tarafından kendi toprakları için bir tehdit olarak görülüyordu. İlişkilerin giderek kötüleşmesi ardından, Hicaz'daki Kral Hüseyin önce kendisini halife ilan ederek, ardından da Vahabi hacıların kutsal şehirlere hac ziyareti yapmasına izin vermeyerek ikili bir bahane yarattı. İbn Suud buna 1925'te Hicaz'ı işgal ederek yanıt verdi.

Suudilerin fetih savaşı tam bir başarıyla sonuçlanmıştı. Suudi güçler önce Mekke'yi ele geçirdi, ardından, 5 Aralık 1925'te, on aylık bir kuşatmanın ardından, Medine de savaşmadan teslim oldu. İki hafta sonra babası Hüseyin'nin yerine geçmiş olan Kral Ali, Cidde'deki Britanya elçisinden İbn Suud'a kişisel malı mülküyle birlikte Hicaz'dan çekileceğini bildirmesini istedi. Bu tahttan feragat olarak alındı ve ertesi gün Suudi güçler Cidde'ye girdi. Artık İbn Suud'un kendisini Hicaz Kralı ve Nejd ve bağlı eyaletlerin Sultanı ilan

etmesinin önünde hiçbir engel kalmamıştı; 8 Ocak 1926'da da bunu yaptı. Yeni rejim Avrupalı güçler, özellikle de 16 Şubat'ta İbn Suud'a gönderdikleri diplomatik notla, "halkların kendi kaderlerini tayin ilkesi temelinde ve sizi kralları olarak seçen Hicaz halkının iradesine saygının gereği olarak"1 Sovyetler Birliği, tarafından hemen tanındı. İbn Suud'la Britanya arasında, krallığın tam bağımsızlığını tanıyan, resmi anlaşma 20 Mayıs 1927'de imzalandı. Sonra başka bazı Avrupa devletleri de kervana katıldı.

Müslümanların bu yeni devleti tanımaları, aksine, daha yavaş ve gönülsüz oldu. Hindistan'dan bir Müslüman heyet

1. Akt., Alexei Vassiliev, The History of Saudi Arabia (London, 1998), s. 265. Suudi Gücüyle Vahabi Öğretisinin İzdivacı 111

Cidde'ye geldi ve kraldan kutsal şehirlerin kontrolünü bütün Müslüman ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir komiteye vermesini istedi. İbn Suud bu talebe yanıt vermedi ve deniz yoluyla Hindistan'a kendisi bir heyet yolladı. Aynı yılın Haziran ayında, kral bağımsız Müslüman devletlerin başkanlarını ve hükümdarlarını ve Müslüman olmayan ülkelerdeki Müslüman örgütlerin temsilcilerini Mekke'ye davet etti ve orada geniş bir İslam Kongresi toplandı. İbn Suud, temsilcilere seslenerek açıkça artık kendisinin Hicaz'ın hâkimi olduğunu bildirdi. O kutsal yerlerin emanetçisi ve hacıların koruyucusu olarak görevlerini yapacaktı ama bunları yaparken dışarıdan kimsenin müdahale etmesine izin vermeyecekti.

Temsilciler o tarihte değişik tepkiler gösterdiler. Bazıları karşı çıktı ve toplantıyı terk etti; bazıları kabul etti ve yeni düzeni tanıdı. İlginçtir, ikinci gruptan olan Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanlar delegasyonunun başı, TASS ajansı ile yaptığı bir mülakatta bu İslam Kongresi'nin Kral İbn Suud'u Kutsal Yerlerin Hamisi olarak tanıdığını ilan ediyordu; mülakatta ayrıca Ürdün'ün bazı parçalarının yeni Hicaz krallığına devri için çağrı yapıyor ve genelde İbn Suud'a destek dile getiriliyordu. Müslüman devletlerin özellikle de Arap devletlerinin yeni düzeni tanıması çok daha uzun zaman aldı. İran ve Türkiye ile dostluk anlaşmaları 1929'da, Irak'la 1930'da ve Ürdün'le 1933'te imzalandı. Mısır Hicaz'ın Suudi krallığına ilhakını 1936 Mayıs'ında yapılan anlaşmaya kadar tanımadı.

Bu arada İbn Suud hızla dağınık krallığını toparlayıp yeniden yapılandırma işine koyuldu ve Eylül 1932'de Suudi Arabistan Krallığı adıyla yeni üniter devletini ilan etti. Ertesi yıl, en büyük oğlu Suud'u veliaht tayin etti.

Aynı yıl, 19 Mayıs 1933'te bölgeyi etkileyen öteki büyük gelişmeye tanık olundu: Suudi maliye bakanıyla Standart Oil of California'nın bir temsilcisi arasında bir anlaşma imzalandı. Suudi politikası ve Vahabi öğretisi sağlam bir ekonomik temele dayanıyordu artık.

112

İslam'ın Krizi

Batı Ortadoğu petrollerine yirminci yüzyılın başından itibaren ilgi duymaya başlamıştı ve operasyonu asıl olarak Britanya, Hollanda ve Fransız şirketleri yürütüyordu. Amerika'nın ilgisi 1920'lerin başında başladı ve ülke içindeki petrol kaynaklarının tükenme kaygısı ve Ortadoğu petrolü üzerinde bir Avrupa tekeli korkusuyla giderek arttı. Amerikan şirketleri ilk başta Ortadoğu'ya Avrupalı büyük şirketlerin küçük ortakları olarak girdiler. Standard Oil of California ciddi petrol arama işi üstlenen ilk Amerikan şirketi idi. Körfez devletlerindeki bazı sonuçsuz çabaların ardından, Standard Oil yüzünü Suudilere döndü ve 1930'da doğu bölgesinde jeolojik bir arama çalışması için izin talep etti. Kral İbn Suud ilk başta bu talebi geri çevirdi ama sonra müzakereye yanaştı ve ortaya 1933 anlaşması çıktı. Kralın fikrini değiştirmesine neden olan unsurlardan biri kuşkusuz 1929'da başlayan ve krallığın finans kaynaklarında ciddi ve büyüyen bir kötüleşmeyi beraberinde getiren bunalımdı.

Anlaşmanın imzalanması üzerinden daha dört ay geçmemişti ki, ilk Amerikalı jeologlar Doğu Arabistan'a geldi. O yılın sonunda, arama ekibi bölgeye iyice yerleşti ve ertesi yıl Amerikalılar petrol çıkarmaya ve ithaline başladı. Gelişme süreci İkinci Dünya Savaşı yüzünden sekteye uğradı ama savaş biter bitmez yeniden hız kazandı Arabistan'da çıkarılan petrolün miktarına ilişkin bazı rakamlar bu gelişme seyrini özetleyebilir: 1945'te 21.3; 1955'te 356.6; 1965'te 804.8; 1975'te 2582.5 milyon varil.

Dışarıya petrol ve içeriye para akışı Suudi krallığının iç yapılanması ve hayat tarzında, hem petrol tüketicisi ülkeler hem de genelde İslam dünyası üzerindeki rolü ve nüfuzunda muazzam değişimleri de beraberinde getirdi. En önemli değişim Vahabiliğin etkisi ve onun öncü rolünde oldu. Vahabilik artık bütün İslam dünyasının en nüfuzlu devletlerinden birinin -İslam'ın iki kutsal şehrinin hamisi, dünyanın dört bir yanından dua ve ibadet için her yıl hacca gelen milyonlarca Müslüman'ın ev sahibi olan bir devletin- resmi, devlet destekli öğretiliydi. Aynı zamanda, Vahabiliğin öğretmenle-
Suudi Gücükle Vahabi Öğretisinin İzdivacı

113

ri ve vaizlerinin elinde artık İslam'ın bu kendilerine özgü mezhebini geliştirmek ve yaymak için kullanabilecekleri muazzam mali imkânlar vardı. Kamusal eğitim sistemlerinin iyi olduğu Avrupa ve Amerika'daki Batı ülkelerinde bile Vahabi öğretilisini yayma merkezleri, belki de, dine yeni kazandırılanlara ve çocuklarını miras aldıkları kendi dinsel ve kültürel gelenekleri temelinde eğitmek isteyen Müslüman anne babalara açık tek İslami eğitim biçimidir. Bu öğreti yayma faaliyeti özel okullarda, dini toplantılarda, cami kurslarında, tatil kamplarında ve giderek artan oranda hapishanelerde yürütülmektedir. Geleneksel İslam'da medrese terimi yüksek öğrenim merkezi, âlim, öğretmen ve araştırmacı yetiştiren merkez anlamına geliyordu. Klasik İslam'ın medresesi ortaçağın modern Avrupa üniversitelerinin atası ve birçok bakımdan modeliydi. Modern kullanımda medrese olumsuz bir anlam kazanarak şiddet ve bağnazlık aşıl原因an merkezler anlamında kullanılmaya başladı. Bunun çarpıcı bir örneğini terörist eylemlere karıştığı şüphesiyle yakalanan bazı Türklerin hayat hikâyelerine bakarak görebiliriz. Bu kişilerin hepsi istisnasız Türkiye'de değil, Almanya'da doğmuş ve eğitim görmüştür. Alman hükümeti azınlık grupların dini eğitimlerini denetlemez. Türk hükümeti bu konularda çok hassastır. Devletin dini meselelere bulaşmaktaki isteksizliği yüzünden, Avrupa ve Amerika'da okullarda ve başka yerlerde İslam'ın öğretilmesi genelde tamamen yetkililerin denetimi dışındadır. Bu durum kuşkusuz en az vicdani kaygısı, en güçlü inancı ve en çok parası olanların işine geliyor.

Hayali bir senaryoyla böyle bir durumun yaratacağı sonuçları belki daha iyi anlayabiliriz. Düşünün, Ku Klux Klan ya da benzer bir grup Texas eyaletinin, petrolünün ve dolayısıyla petrol gelirinin tüm kontrolünü eline geçiriyor ve sonra bu kaynakları kendi özgün Hıristiyanlık mezhebini yaymak için çok iyi donanımlı bir okullar ve üniversiteler ağı kurmak için kullanıyor. Bu benzetmeyle kurulan paralellik bir bakıma gerçeklikten daha az ürkütücüdür çünkü ço-

114

İslam'ın Krizi

ğu Hıristiyan ülkenin işleyen kendi kamusal okul sistemleri vardır. Halbuki bazı Müslüman ülkelerde durum çok farklıdır ve Vahabi parasıyla kurulan okullar ve üniversiteler birçok Müslüman genç için tek eğitim imkânı demektir. Bu araçlar sayesinde, Vahabiler mesajlarını bütün İslam dünyasına ve giderek artan bir oranda, özellikle de Avrupa ve Kuzey Amerika olmak üzere, öteki ülkelerdeki İslamcı azınlık cemaatlere iletmektedir. Örgütlü Müslüman kamusal yaşamı, eğitimi ve hatta ibadeti korkutucu bir oranda, Vahabiler tarafından finanse edilmekte ve dolayısıyla yönlendirilmektedir ve bu insanların uyguladığı ve vaaz ettiği İslam türü Vahabi ilkeleri ve tavırlarının hâkimiyeti altındadır. Kutsal yerlerin emaneti ve petrol gelirleri aksi halde marjinal bir ülkede aşırı bir uç olarak kalacak olan bir ülkeye dünya çapında bir güç kazandırmaktadır. Petrolün işletilmesi muazzam yeni servetler ve beraberinde yeni ve giderek şiddetlenen yeni gerilimler demektir. Eski toplumda servet eşitsizliği sınırlıydı ve bir yandan yoksulu ve zengini birbirine bağlayan geleneksel toplumsal ilişkiler ve yükümlülükler, öte yandan da Müslüman ev hayatının mahremiyeti nedeniyle eşitsizliğin etkileri de sınırlı kalıyordu. Modernleşme her zaman olduğu gibi bu uçurumu derinleştirdi, toplumsal bağları tahrip etti ve modern medyanın evrenselliği sayesinde ortaya çıkmış eşitsizliklerin acıyla görünmesini sağladı. Bütün bunlar Vahabi öğretilisine ve benzer düşünceleri paylaşan, Mısır ve Suriye'deki Müslüman Kardeşler ve Afganistan'daki Taliban gibi gruplara yeni ve hazır bir kitle yarattı.

Petrol servetinin temsili kurumların gelişmesini engellemek gibi olumsuz politik etkileri de vardı. Batı demokrasilerinin gelişiminde "temsil yoksa vergi de yok" ilkesi hayati bir öneme sahiptir. Ne yazık ki, bunun tersi de doğrudur: vergi yoksa temsil de yok. Petrol zengini hükümetler vergi koymak ve toplamak için halk meclislerine gerek duymaz ve en azından bir süre kamuoyunu göz ardı etme lüksüne sahiptir. Zaten bu sözcüğün söz konusu toplamlar için fazla Suudî Gücüyle Vahabi Öğretisinin İzdivacı 115

anlamı yoktur. Başka hiçbir çıkış yolu bulamayan bu yeni ve büyüyen hoşnutsuzluk da ifadesini aşırı dinci hareketlerde buldu.

Şimdilerde bu hareketleri fundamentalist olarak tanımlamak normal hale geldi. Ama terim birçok nedenle talihsizdir. Köken olarak Amerikan Protestan olan bu terim bazı bakımlardan ana akım kiliselerden farklılaşan belli bazı Protestan kiliselerini anlatmak için kullanılıyordu. İki temel farklılık, ikisi de tartışma götürür olan liberal teoloji ve İncil eleştirisiydi. Liberal teoloji Müslümanlar arasında geçmişte bir mesele haline getirilmiştir, belki gelecekte yine getirilecektir. Ama bugün değil. Kuran'ın harfi harfine kutsal oluşu ve yanlışlanamazlığı İslam'ın temel dogmasıdır; bazıları buna kuşkuyla bakabilir ama kimse karşı gelemez. Sözü ettiğimiz farklılıkların Müslüman fundamentalistleri İslamcı ana akımdan ayıran farklılıklarla hiçbir benzerliği yoktur ve bu yüzden terim yanıltıcıdır. Ama artık herkes bu terimi kullanıyor ve hatta terim Arapça, Farsça ve Türkçe'ye olduğu gibi çevriliyor.

Bütün Arapların birliği inancının güçten düşmesiyle, kendi yöneticilerinin aciz despotluğundan ve dışarıda uydurulmuş sefil ideolojilerden daha iyi, daha doğru ve daha umut vadeden bir şeylerin olması gerektiğini hisseden insanlar için İslam fundamentalizmi en çekici alternatif haline gelmiştir. Bu hareketler, ikisi de dışarıdan ithal ve içeride taklit ürünler olan politik ve ekonomik reçetelerin başarısızlığı ardından, yoksulluk ve aşağılanmışlık ve bunların neden olduğu hayal kırıklığı ve hınç koşullarından beslenirler. Ortadoğu ve kuzey Afrika'da birçok insanın gözünde, hem kapitalizm hem de sosyalizm denenmiş ve başarısız olmuştur; hem Batılı hem de Doğulu modeller ancak yoksulluk ve zulüm üretir. Örneğin, bağımsızlık sonrası Cezayir'de olduğu gibi, Batı karşıtı bir yönetimin uyguladığı sözde Stalinist politikalar, birinin başarısız ötekini de yetersiz oluşu yüzünden Batı'yı suçlamak belki doğru görünmeyebilir. Ama halkın, Batı dünyası ve Batılı fikirleri yüzlerce yıldan beri İslam dünya-116

İslam'ın Krizi

sındaki büyük değişikliklerin nihai kaynağı olarak görmesi hepten yanlış da değildir. Sonuç olarak, İslam dünyasındaki öfkenin büyük bir bölümü, Müslüman halifeler ve Hıristiyan imparatorlar arasındaki ilk çatışmalardan beri İslam'ın eski ve amansız düşmanı olarak görülen Batılılara ve Batının elinde bir oyuncak ya da suç ortağı, kendi inancına ve kendi halkına ihanet eden hainler olarak görülen Batılılaşmacılara yönelmiştir.

Dinsel fundamentalizmin rakip ideolojilere göre birçok üstünlüğü vardır. Hem eğitilmiş hem de eğitimsiz Müslümanlar tarafından kolayca anlaşılabilen fundamentalizm, kitleleri harekete geçirmede ve hem yanlış olanın eleştirisi hem de doğru olanın bir program halinde anlatılmasında son derece bildik, dolayısıyla etkili olan bir dizi tema, slogan ve sembol sunar. Dinci hareketler, az ya da çok otokratik yönetimlere sahip Ortadoğu ve Kuzey Afrika toplumları ve benzeri toplumlarda başka bir pratik avantaja daha sahiptir: Diktatörler partileri, toplantıları yasaklayabilirler ama diktatörler halkın toplu ibadetini yasaklayamaz; yapabildikleri ancak ibadeti bir noktaya kadar denetim altında tutmaktır.

Sonuçta ortada tek muhalif grup olarak, bir araya gelebilecekleri düzenli toplantı mekânına ve devletin kontrolü dışında ya da en azından tümüyle kontrol edemediği bir iletişim ağına sahip dinci gruplar kalmıştır. Rejim ne kadar baskıcıysa, muhalefet etme tekeline fiilen onların eline teslim ederek fundamentalistlere o kadar çok hizmet eder.

Militan İslamcı radikalizm yeni bir olgu değildir. On dokuzuncu yüzyılda Batı etkisi duyulmaya başladığından beri, kendini dini terimlerle ifade eden birçok militan muhalefet hareketi ortaya çıkmıştır. Şimdiye kadar bunların hepsi başarısız oldu. Bu hareketler bazen kolay ve görece kansız bir biçimde yenilerek

ve bastırılarak başarısız oldular ama bu örneklerde de şehitlik mertebesine erişerek bir tür başarı kazandılar. Bunlar bazen de iktidara geçerek ve ardından hiç-

Suudi Gücüyle Vahabi Öğretisinin İzdivacı'

117

bir somut çözüm getiremedikleri büyük ekonomik ve toplumsal sorunlar karşısında ezilerek başarısız oldular. Genellikle iktidarı ele geçirenler de zaman içinde iktidardan uzaklaştırdıkları selefleri kadar baskıcı ve umursamaz hale geldiler. Bu hareketler işte bu aşamada, Avrupa örneğiyle benzetme yapacak olursak, devrimin Napolyoncu ya da Stalinci aşamasında gerçekten tehlikeli olabilirler. Bir saldırı ve yayılma programı çerçevesinde bu hareketler Jakoben ve Bolşevik selefleri gibi, her toplumda ve ortak bir evrensel söylemi paylaştıkları her cemaatin içinde beşinci kol desteği bulma avantajına sahiptir.

Genel olarak söyleyecek olursak Müslüman fundamentalistler günümüzde Müslüman dünyasının sorunlarının yetersiz modernleşme değil, onlara göre sahici İslami değerlere bir ihanet olan aşırı modernleşmeden kaynaklandığını düşünenlerdir. Onlar için çare gerçek İslam'a bir dönüştür; bu çerçevede Batı'dan alınan bütün yasaların ve öteki toplumsal düzenlerin ortadan kaldırılması ve İslam'ın Kutsal Hukuku olan şeriatın ülkelerin geçerli hukuku haline getirilmesidir. Bu bakış açısından, nihai mücadele Batılı istilacılara değil, içerideki Batılılaşmacı hainlere karşı verilecektir. Onların en tehlikeli düşmanı İslam dünyasındaki ülkeleri yöneten ve kafirlerin yolunu tutup Müslüman halklara bunları dayatan sahte ve döne Müslümanlardır.

1982 yılında Başkan Sedat'a yapılan suikastı tasarlama ve örgütlenme suçlamasıyla diğerleriyle birlikte idam edilen Abdül Salam Faraj bu noktayı hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak bir biçimde açıklığa kavuşturuyor. Faraj'ın söyledikleri bu eylemin arkasındaki güdülere belli bir ışık tutuyor:

İslam'ın topraklarında emperyalistlerin varlığının temeli bu aynı yöneticilerdir, işe emperyalizm karşı mücadeleden başlamak ne şanlı şerefli bir iştir ne de gereklidir; bu vakit kaybından başka bir şey olmayacaktır. Bizim görevimiz İslam davasında yoğunlaşmak ve her şeyden önce kendi ülkemizde Al-118

İslam'ın Krizi

lah'ın hukukunu yerleştirmek, Allah'ın kelamını egemen kılmaktır. Cihadın ilk savaşı hiç kuşkusuz bu kafir liderliği yıkmak ve yerine mükemmel bir İslam düzeni kurmaktır; ancak ondan sonra enerjilerimiz bütün engellerinden sıyrılacaktır.2

Başkan Sedat'ın öldürülmesi ve katillerin yakalanması arasında geçen kısa dönemde, hareketin lideri muzaffer bir edayla, "Firavunu öldürdüm! Ölümünden korkmuyorum" diye haykırıyordu. O zamanlar Batı dünyasında genel olarak varsayıldığı gibi, eğer cinayeti işleyenlerin gözünde Sedat'ın suçu İsrail'le barış yapmaksa, Firavun yakıştırmaları tek başına uygun düşmezdi. Açık ki, onlar Firavun derken modern Mısır'daki ders kitaplarındaki, eski Mısır'ın büyüklüğünü ve ihtişamını simgeleyen Firavunu kastetmiyordu. İncil'de olduğu gibi Kuran'da da, Exodus'taki Firavun Allah'ın kullarına zulmeden pagan despottur. Usame bin Ladin'in Başkan Bush'tan günümüzün Firavunu olarak söz etmesi kuşkusuz bu anlamdadır. Exodus günlerinde İsrailoğulları Allah'ın kullarıydı. Günümüz Müslümanlarının çoğu İsrail devletini antik İsrailoğullarının -Kuran'da, Beni İsrail- meşru varisleri olarak tanımaz ve Sedat'ın suikastçıları elbette onun bu durumu değiştirmesine iyi bakmıyordu. Ancak suikastçılar ve suç ortaklarının daha sonraki sorgusu ortaya çıkardı ki, İsrail'le barış yapılması onların gözünde görece önemsiz bir olguydu; bu, Allah'ın inancını terk etmek, Allah'ın kullarına zulmetmek ve kafirlerin yolunu taklit etmek gibi daha büyük günahların bir nedeni değil, olsa olsa bir sonucuydu.

2. 'Abd al-Salam Faraj, A\-\}ihaâ: al-Fmida al-Ghaiba (Amman, 1982); İngilizce çevirisi: Johannes J. G. Jansen, The Ncgtectcd Duty: The Creed o/ Sadat's Assassins anâ hkmk Resurgence in the Middle East (New York, 1986), s. 159.

9

Çoğu Müslüman fundamentalist değildir ve çoğu fundamentalist de terörist değildir ama günümüz teröristlerinin çoğu Müslüman'dır ve Müslüman olmaktan gurur duyar. Anlaşılır bir nedenle, Müslümanlar medyanın terörist hareketler ve

eylemlerden "İslamcı" diye söz etmesinden rahatsızlık duyarlar ve İrlandalı ve Basklı teröristlere ve terör eylemlerine neden "Hıristiyan" denmediğini sorarlar. Yanıt açık ve basittir: Çünkü onlar kendilerini Hıristiyan olarak tanımlamıyor. Müslümanların şikayeti anlaşılabilir ancak şikayetin muhatabı haberi verenler değil yapanlardır. Usame bin Ladin ve El Kaide yandaşları İslam'ı temsil etmiyor olabilir ve söyledikleri ve yaptıkları birçok şey İslam'ın ilkeleri ve öğretisiyle doğrudan çelişmektedir ama nasıl Hitler ve Naziler Hıristiyanlıktan çıkmışsa onlar da İslam medeniyetinden çıktılar ve onlar da kendi kültürel, dinsel ve tarihsel bağlamları içinde görülmelidir. Günümüzde İslamcı aşırı unsurların birçok faal biçimi vardır. En iyi bilineni El Kaide ve bütün İslam dünyasında

120

İslam'ın Krizi

ona benzer diğer grupların bozguncu radikalizmidir; bir başkası, Suudi yönetiminin önleyici fundamentalizmi ve yönetimdeki İran hiyerarşisinin kurumsallaşmış devrimidir. Bunların hepsi, bir anlamda köken olarak İslamcıdır ama bazıları köklerinden çok uzaklara düşmüştür.

Aşırı uçtaki bu grupların hepsi de eylemlerini İslami metinlere, en başta Kuran'a ve hadislere dayandırarak kutsar. Adını saydığımız bu üç grubun üçü de halen Müslümanların büyük bir çoğunluğunca yaşanan ve dinsel liderliğin hepsi değilse bile büyük çoğunluğunca onaylanan İslam'dan daha saf, daha doğru ve daha sahici bir İslam'ı temsil ettiğini iddia ediyor. Ama bunlar kutsal metinleri seçimleri ve yorumlarında son derece seçmeci bir tavır sergiliyor. Örneğin, Peygamber'in sözlerini yorumlarken, ağızdan ağza aktarılmış hadislerin doğruluğu ve sahiciliğini test etmek için din âlimleri ve teologların zaman içinde geçerliliği kanıtlanmış yöntemlerini bir kenara bırakarak, kendi bağnaz ve militan konumlarını destekleyip desteklemediğine göre en kutsal metinleri bile kabul ya da reddederler. Hatta bazıları Kuran ayetlerinin "hükümsüz" ve "geçersiz" olduğunu söyleyecek kadar ileri gider. Bunu haklı çıkarmak için kullandıkları argüman, Peygamber'in ilk yıllarında inen ayetlerin yerini sonrakilerin, muhtemelen daha olgun vahiylerin almış olabileceğidir. Böylesine aykırı bir yorumun çarpıcı bir örneği, Ayetullah Humeyni'nin 14 Şubat 1989 yılında Şeytan Ayetleri adlı romanı nedeniyle Salman Rüşdi aleyhine verdiği meşhur fetvadır. Ayetullah yayımladığı fetvasında "dünyanın azimkar tüm Müslümanları. İslam'a, Peygamberine ve Kuran'a karşı tasarlanmış, basılmış ve dağıtılmış bu kitabın yazarının ve ayrıca içeriğini bilerek onu yayımlayanların kanı helaldir. Bütün azimkar Müslümanları onları cezalandırmaya çağırıyorum, ki kimse bir daha İslam'ın kutsallarına küfür edemesin. Bu yolda ölen herkes cennetlidir."1 Cennet ödülüne ek

1. Fetvanın tam metni o tarihte İran basınında ve uluslararası basında yayımlandı.

Terörizmin Yükselişi

121

olarak, Tahran'daki bir hayır kurumu Salman Rüşdi'yi öldürecek olana İranlıysa 20 milyon tuman (resmi kura göre o tarihte 3 milyon dolar, piyasada ise 170,000 dolar), yabancıysa 1 milyon dolar ödül vaat etmişti. Ödül bir süre sonra kurum tarafından artırıldı ve bugüne kadar da geçerliliğini sürdürüyor.

Gayet normal olarak, Batı dünyasında konuyu bilmeyen birçok okur "fetva vermek" denen şeyin "başına ödül koyma"nın -yani bir hedef kurban belirlemek ve onu öldürene para ödülü vaat etmenin- İslam'daki karşılığı olduğu izlenimine kapılabilir. Medrese sözcüğü gibi, fetva sözcüğünün de uluslararası kullanımda tamamen olumsuz bir çağrışıma vardır. Aslında bu tam bir saçmalıktır. Fetva İslam yargı hukukunda teknik bir terimdir ve hukuki bir meselede bir fikir ya da kural anlamına gelir. Roma hukukundaki responsa pruden-tium'un şeriattaki karşılığıdır bu. İslam'da fetva vermeye yetkisi olan kişiye müftü denir; müftü sözcüğü fetva sözcüğüyle aynı kökten gelir. Ayetullah, fetvayı bir ölüm cezası vermek ve bir suikast çağrısı yapmak için kullanarak, standart İslamcı uygulamadan bir hayli sapıyordu.

Sapma yalnızca hüküm ve cezada değil, suçlamanın doğasında da vardı. Peygamber'e küfür -Salman Rüşdi'ye getirilen suçlama- kuşkusuz İslam hukukunda bir ihlaldir ve âlimler bu konuyu ayrıntılarıyla tartışmıştır. Ama bütün bu tartışmalar

Müslüman bir devletin Peygamber'e küfreden Gayrimüslüm tebaası etrafında döner. Ulema küfrün tanımına, kanıtların geçerliliğine ve cezanın uygunluğuna, böyle bir suçlamanın kişisel bir intikam aracı olarak kullanılmamasına büyük önem vermiş ve bir hüküm verilmeden önce kanıtların büyük bir titizlikle incelenmesi gerektiğini ısrarla belirtmiştir. Çoğunluk bu konuda kırbaç ve bir süre hapis cezasının yeterli olduğu görüşündedir; kırbaç cezasının şiddeti ya da hapis cezasının uzunluğu küfrün vahametine göre değişir. Peygamber'e küfreden kişinin Müslüman olması durumu pek tartışılmış değildir ve çok seyrek rastlanan bir

122

İslam'ın Krizi

şeydir. Konu tartışıldığında ise genel görüş bu eylemin mürtetlikle bir olduğu yönündedir.

Salman Rüşdi de bu özel suçlamayla karşı karşıyaydı. Mürtetlik islam hukukunda büyük bir suçtur ve erkekler için cezası ölümdür. Ama bu ifadedeki önemli sözcük hukuk'tur. İslam hukuku bir yasa ve adalet sistemidir, yoksa bir linç ve terör aracı değil. Bu hukuk kişinin suçlanması ve . mahkemeye çıkarılması, suçlayanla yüzleşmesi ve kendini savunma fırsatı verilmesi süreçlerini belirler. Hakim kararını ancak bu süreçlerin sonunda verecek ve eğer zanlıyı suçlu bulursa ceza tayin edecektir.

Ancak bir kısım din âlimi tarafından savunulan bir başka görüş daha vardır; buna göre, bir Müslüman'ın işlediği Peygamber'e küfür suçu o kadar büyüktür ki, kanıt toplama, yüzleştirme, yargılama gibi formaliteler bir kenara bırakılabilir, aslında bırakılması da gerekir, ve doğrudan infaza geçilebilir. Bu görüşün temeli Peygamber'e atfedilen ama genelde hiçbir zaman sahih olduğu kabul edilmeyen bir hadise dayanır: "Eğer biri bana küfrederse, bunu duyan her Müslüman onu hemen öldürmelidir." Bu sözün sahihliğini kabul eden âlimler arasında bile yorum farklılıkları vardır. Bazılarına göre, bazı prosedürler ve ehliyet şarttır ve böylesi bir ehliyet olmaksızın birini hemen öldürme cinayettir ve her cinayet gibi cezalandırılmalıdır. Bazılarına göre ise aktarılan sözlerin içeriği gayet açıktır: Zındığın hemen yerinde infazı hukuki olduğu kadar şarttır da, bunu yapmayanlar bir suç işlemiş olurlar. Eskinin en katı ve en aşırı müftüleri bile, Peygamber'e küfreden bir Müslüman'ın kendi huzurlarında infazını şart koşar. Uzak bir ülkede işlendiği söylenen bir suç cezalandırmak için parayla insan tutulması gibi bir gelenek kesinlikle yoktur. Humeyni'nin fetvasıyla somutluk kazanan cinayetin kutsallaştırılması, görünen o ki, daha da aşırı bir biçimini intihar saldırıları pratiğinde -ve kültüründe- buluyor.

123

Eğer tarihsel kayıtlara bakacak olursak, Müslümanların savaşa yaklaşımı, bu seçeneğin onlara açık olduğu antik ve modern dönemlerde Hıristiyanların ya da Yahudilerin savaşa karşı yaklaşımından çok farklı değildir. Müslümanlar belki Hıristiyanlardan daha sıkça başka inançtan insanlarla onları Müslüman yapmak için savaşırken, Hıristiyanlar Haçlı Seferleri hariç, sapkın ya da bölücü olarak gördükleri unsurlara karşı din içi savaşlara daha yatkın olmuşlardır. İslam, kuşkusuz Kurucusunun politik ve askeri faaliyetleri sayesinde İncil'le kıyaslandığında toplumsal gerçeklikler ve devlet ilişkileri üzerine çok pragmatik bir görüş denebilecek bir tutum içinde olmuştur. İslam'ın konumu Eski Ahit'in ilk kitaplarına, Peygamberler ve Kitaplar'dan çok Amalekitlerin katledilmesi öğretisine daha yakındır. Müslümanlara öteki yanağını uzat denmediği gibi, onlardan kılıçlarını tarla sürmek, mızraklarını ağaç budamak için (Isaiah 2:4) kullanmaları da beklenmez. Bu buyruklar kuşkusuz Hıristiyanların kendi içlerinde bir dizi kanlı din savaşı vermelerine ve dışarıya karşı saldırgan savaşlara girmelerine engel olmamıştır.

Bu daha genel bir meseleyi, dinlerin güç ve şiddete, özel olarak da terörizme karşı tavrını gündeme getiriyor. Birçok inancın izleyicileri şu ya da bu zaman din adına tek tek ya da toplu olarak cinayet işlemiştir. Doğu dinlerindeki bu hareketlerden türeyen iki sözcük İngilizce'ye de girmiştir: Hindistan'dan thug ve Ortadoğu'dan assassin; bunların ikisi de ibadet biçimlerinin inançlarının düşmanı olduğunu düşündükleri kişileri öldürmek olan fanatik dini mezhep adıdır. İslam dünyasında suikastın pratiği ve nihayet teorisi, İslam toplumunun politik önderliği üzerine çıkan tartışmalarla birlikte daha ilk döneminde ortaya çıktı.

İslam'ın ilk dört halifesinden üçü öldürüldü; ikincisi cinnet geçiren bir Hıristiyan köle tarafından, üçüncü ve dördüncüsü ise kendilerini Allah'ın emrini yerine getiren infazcılar olarak gören sofı Müslüman asiler tarafından öldürülmüştür. Sorun 656 yılında, üçüncü halife Osman'ın Müslüman asiler tarafından

124

İslam'ın Krizi

öldürülmesi üzerine şiddetli bir biçimde kendini hissettiriyordu. Birbirini izleyen iç savaşların ilki katillerin Allah'ın emirlerine uyduğu mu yoksa karşı mı geldiği sorunu üzerine patlak vermiştir. İslam hukuku ve geleneği hiç tartışmasız bir biçimde Müslüman yöneticiye itaat etmeyi görev addeder. Ama Peygamber'e atfedilen iki hadis de aktarılmaktadır: "Günahta itaat olmaz" ve "Yaradanına karşı yaratılana boyun eğme." Eğer bir yönetici Allah'ın hukukuna aykırı bir şeyi emrederse, itaat görevi yerini itaatsizlik görevine bırakır. Tiran-katli, yani bir tiranın haklı olarak ortadan kaldırılması İslam'ın icadı değildir; bu antik dönemde, Yahudiler, Yunanlılar ve Romalılar arasında bilinen bir şeydi ve eylemi yerine getirenlere de kahraman gözüyle bakılırdı.

On birinci yüzyıldan on üçüncü yüzyıla kadar önce İran ve ardından Suriye'de etkili olan, Haşhaşiler [assassins] olarak bilinen Müslüman mezhebinin üyeleri muhtemelen, daha sonra kendilerinden kalkılarak bu ad verilecek olan suikast eylemini bir sistem ve bir ideoloji haline ilk getiren insanlar olmuştur.* Yaygın inancın aksine bu mezhep üyeleri Haçlılara değil, düzenbaz gaspçılar olarak gördükleri Müslüman yöneticiler karşı faaliyet yürütüyordu. Bu anlamda Haşhaşiler bugün İslamcı teröristler adıyla bilinen kişi ya da grupların birçoğunun gerçek atasıdır; bazıları bunu açıkça dile getiriyor da zaten. Haşhaş alanlar anlamına gelen Haşhaşilere bu adı onlara düşman olan diğer Müslümanlar vermiştir. Haşhaşiler ise kendilerine Arapça'da kendini bir dava uğruna feda etmeye hazır anlamında fedai diyordu.

On üçüncü yüzyılda Haşhaşilerin yenilgiye uğratılıp bastırılması ardından, terim unutuldu. On dokuzuncu yüzyıl ortalarında sultanı tahttan indirmeyi ve belki de öldürmeyi planlayan küçük bir Türk grup bu terimi kısa bir süre yeniden canlandırdı. Komplo ortaya çıkarıldı ve komplocular

* İngilizce'de assassin suikastçı anlamına gelir ve kökeni bu mezhep üyelerinin eylemlerine dayanır -çev.

Terörizmin Yükselişi

125

hapse atıldı. Terim İran'da, eylemlerine başladıkları 1943 ile bastırıldıkları 1953 yılları arasında, İslam Fedailerini adlı politik-dinci bir terörist grupla birlikte yeniden ortaya çıktı. 1955 Ekim'inde başbakanı öldürmeye yönelik başarısız bir girişimin ardından grup üyeleri yakalandı ve hapse atıldı, liderleri de asıldı. Terim Filistin Kurtuluş Örgütü'nün militan kanadı tarafından yeniden canlandırıldı ve 1960'tan bu yana da Filistinli örgütlerin terörist eylemleri bu adla anılıyor.

İki bakımdan, silahların seçimi ve kurbanların seçimi bakımından Haşhaşiler günümüzdeki halefleriyle önemli farklar taşıyordu. Onların hedefi her zaman bir kişi, kötülüklerin kaynağı olarak gördükleri yüksek mevkideki politik, askeri ya da dini bir lider olmuştur. Öldürülen sadece ama sadece o kişiydi. Bu eylem kelimenin bugünkü anlamıyla terörizmden çok, hedefi belli suikast denen şeydi. Silah ise her zaman aynıydı: hançer. Haşhaşiler zehir, ok ve uzaktan kullanılabilecek öteki silahlardan uzak durmuştur ve bir Haşhaşi kendisini ebediyen cennete gönderecek eyleminden sağ kurtulmayı beklemezdi hatta istemezdi de bunu. Ama hiçbir koşulda intihar da etmezdi; onun ölümü her zaman kendini yakalayanların elinden olurdu. Haşhaşiler faal oldukları iki yüzyılın ardından, hem Suriye hem de İran'daki kale ve üslerini ele geçiren askeri seferler sonucu yenilgiye uğratıldılar. Günümüzdeki torunları da belki aynı şekilde yenilgiye uğratılacaklar ama bu uzun ve çetin bir mücadeleyle olacak. Ortaçağın Haşhaşileri aşırı bir mezhepti, ana akım İslam'ın çok uzağında idi. Onların bugünkü taklitçileri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Yirminci yüzyıl Ortadoğu'da böylesi eylemlerin başka biçimlerde ve başka amaçlarla, canlanmasını getirdi ve terörizm birkaç aşama geçirdi. Britanya İmparatorluğu'nun son yıllarında, Britanya güçleri Ortadoğu'da üç farklı

kültürden gelen terörist hareketlerle karşı karşıyaydı: Kıbrıs'ta Yunanlılar, Filistin'de Yahudiler ve Aden'de Araplar. Bu hareketlerin üçü de dinsel değil, milliyetçi motiflerle eylem yapıyordu. Geçmişleri ve politik koşulları çok farklı olmakla birlik-

126

İslam'ın Krizi

te üçünün taktikleri de birbirine benziyordu. Amaç emperyal gücü bölgede kalmanın kendisine pahalıya patlayacağına ikna etmekte. Yöntemleri askeri ve daha az oranda idari personel ve kuruluşlara saldırmaktı. Üçü de yalnızca yaşadıkları topraklarda faaliyet yürütüyor ve genel olarak asli hedefin dışında zarar vermekten kaçınıyordu. Ve üçü de başarılı oldu.

Yeni tarz teröristlere göre, masum ve alakasız sivillerin katli "irade dışı verilen zarar" değil asli hedeftir. Kaçınılmaz olarak -elbette üniformasız olan- teröristlere karşı yapılan saldırılarda da siviller hedef alınıyor. Sonuçta ayrımın bulanıklaşması da teröristler ve sempatizanları için bulunmaz bir nimet oluyor.

Medyanın, özellikle de televizyonun gelişmesi sayesinde yakın dönemde ortaya çıkan terörizm biçimleri giderek daha fazla belli ve sınırlı düşman hedefler yerine, dünya kamuoyuna yönelmektedir. Teröristlerin asli amacı düşmanı askeri olarak yenmek ya da zayıflatmak değil, adını duyurmak ve korku salmaktır; yani psikolojik zaferdir. Aynı türden terörizm Almanya, İtalya, İspanya ve İrlanda başta olmak üzere bazı Avrupa devletlerinde de hayat buldu. Bu gruplar içinde en başarılı ve en uzun ömürlü olan Filistin Kurtuluş Örgütü'dür.

FKÖ 1964 yılında kuruldu ama birleşik Arap ordularının Altı-Gün Savaşı'nda yenilgiye uğraması ardından önem kazandı. Düzenli orduların savaşı başarısızlıkla sona ermişti; başka yöntemler denemenin zamanıydı. Silahlı mücadelenin bu biçiminde hedefler genellikle çok iyi korunan askeri ya da hükümete ait öteki kurum ve kuruluşlar değil, çoğunluğu sivil olan ve ilan edilen düşmanla uzak yakın ilişkisi olmayabilen her türlü toplantı mekânı ve kamusal alanlardır. Bu taktiğin örnekleri arasında 1970'te biri İsviçre, biri Britanya ve biri Amerika'ya ait üç uçağın, üçünün de Amman'a kaçırılmasını; 1972 Münih Olimpiyatlarında İsraili atletlerin öldürülmesini; 1973'te Hartum'da Suudi Elçiliği'nin ba-

127

sılması ve iki Amerikalı ve bir Belçikalı diplomatın öldürülmesini; 1985'te İtalyan yolcu gemisi Achille Lauro'nun ele geçirilmesi ve kötürüm bir yolcunun öldürülmesini sayabiliriz. Diğer saldırılar okullara, alışveriş merkezlerine, diskoteklere, hatta Avrupa havaalanlarında kuyrukta bekleyen yolculara yönelikti. FKÖ'nün bu ve benzeri eylemleri yakın dönemli hedefine -gazete başlıklarını ve televizyon ekranlarını işgal etmesi- ulaşmakta son derece başarılı oldu. Ayrıca FKÖ bazen umulmadık yerlerden büyük destek de görmüş, uluslararası ilişkiler sahnesinde başrole kadar yükselmişti. Diğerlerinin de kendi örneklerini izleyecekleri kaygısı azdı. 1970'lerin ve 1980'lerin teröristleri İslam için değil, Arap ya da Filistin ulusal davası için savaştıklarını açıkça ilan ediyordu. Gerçekten de FKÖ'nün lider kadrosu ve eylemcilerinin önemli bir kısmı Hıristiyan'dı.

Medyadaki başarılarına rağmen FKÖ önemli olan yerde yani Filistin'de ciddi bir sonuç elde edemedi. Filistin hariç bütün Arap ülkelerinde milliyetçiler amaçlarına erişti yani yabancı güçler yenilgiye uğratıldı, yöneticileri bu toprakları terk etti ve kendi ulusal liderleri yönetiminde ulusal egemenliklerini kurdular.

Özgürlük ve bağımsızlık belli bir süre şu ya da bu biçimde eşanlamlı ve birbirinin yerine geçirilebilir sözcüklerdi. Ancak ilk bağımsızlık deneyimleri bunun vahim bir hata olduğunu gösterdi. Bağımsızlık ve özgürlük çok farklı şeylerdi ve çoğu kez birinin elde edilmesi ötekinin son bulması ve yabancı efendilerin yerine daha zalim, daha pervasız yerli despotları geçirmek anlamına geliyordu.

Neyin yanlış olduğuna ilişkin yeni bir açıklamaya ve yanlışı doğru yapmak için yeni bir stratejiye acil ve artan bir ihtiyaç vardı. İkisi de dinsel duygu ve kimlikte bulundu. Bu seçim yeni değildi. Avrupa imparatorluklarının İslam topraklarının büyük bir bölümünde ilerlemesini sürdürdüğü on dokuzuncu yüzyılın

ilk yarısında bu ilerleme karşısında en önemli direniş dinden esinlenmiş ve dinle tanımlanan hare-

128

İslam'ın Krizi

ketlerden gelmişti. Cezayir'de Fransızlar, Kafkasya'da Ruslar, Hindistan'da Britanyalılar ancak uzun ve şiddetli çarpışmalar sonucu yenilgiye uğratılan büyük dini ayaklanmalarla karşı karşıya kaldılar.

Dini seferberliğin yeni sayfası Batılı dillerde Pan-İslamizm olarak bilinen hareketle açıldı. 1860 ve 1870'lerde başlayan hareket o yıllarda ulusal birlik mücadelelerini başarıyla yürüten Alman ve İtalyan örneklerine çok şey borçludur. Bu örneklerin Müslüman çağdaşları ve taklitçileri kaçınılmaz olarak kendilerini ve amaçlarını o tarihte hâlâ yabancı ve alışılmamış şeyler olan milliyetçi ya da vatanseverlik temelli terimlerle değil, dinsel ve cemaat temelli terimlerle anlatıyordu. Ama Avrupa etkisi ve eğitiminin yaygınlaşmasıyla birlikte milliyetçi fikirler kök salacak ve bir süre Müslüman toprakların hem söylemine hem de mücadelesine hâkim olacaktı. Yine de her şeye rağmen dinsel kimlik ve bağlılık derinden hissediliyor ve başta Müslüman Kardeşler olmak üzere birkaç dinsel harekette ifade buluyordu. Seküler ideolojilerin yankı uyandıran başarısızlıklarıyla, söz konusu hareketler yeni bir önem kazanmış ve savaş bayrağını -ve birçok savaşçısını- başarısız milliyetçilerin elinden almıştı. Milliyetçiler için olduğu kadar fundamentalistler için de çeşitli toprak sorunları önemlidir ama farklı bir biçimde. Örneğin, genelde fundamentalistler için, İsrail'le hiçbir barış ve uzlaşma kabul edilemez; verilecek her taviz gerçek son çözüm -İsrail devletinin yıkılması ve Filistin topraklarını gerçek sahiplerine, yani Müslüman Filistinlilere verilmesi ve işgalcilerin kovulması- yolunda bir adım olabilir ancak. Ama bu, bütün diğer tartışmalı topraklar üzerinde aynı çözümlü isteyen fundamentalistlerin taleplerini hiçbir biçimde karşılamayacaktır; hatta bu toprakların ele geçirilmesi olsa olsa daha uzun sürecek nihai mücadelenin ilk adımıdır.

Eski taktiklerin çoğuna, ama çok daha sert bir biçimde bugün de başvurulmaktadır. Dinci teröristler, hem yenilgide

Terörizmin Yükselişi

129

hem de zaferde, yirminci yüzyıl milliyetçilerinin öncülük ettiği yöntemleri, özellikle de onların alakasız masum kişilerin ölümüne kayıtsız kalma tavrını benimsemiş ve geliştirmiştir. Bu kayıtsızlık 1990'lı yıllarda Usame bin Ladin'in başlattığı terör kampanyalarıyla yeni bir boyut kazandı. İlk büyük örnek olay 1998'de Doğu Afrika'daki ABD elçilik binalarının bombalanmasıydı. Teröristler on iki Amerikan diplomatını öldürmek için çoğu Müslüman olan ve tesadüfen olay yerinde bulunan iki yüzden fazla Afrikalıyı öldürmekten çekinmemişti. Pittsburg'da yayımlanan El Sırat el Müstakim adlı fundamentalist Arapça dergi bu saldırıların ardından çıkan ilk sayısında bu operasyonlarda hayatını kaybeden "şehitler" için üzüntülerini dile getiriyor ve Peşaver'deki El Kaide bürosunun sağladığı şehit isimlerini sıralıyordu. Yazar bir dilek de eklemişti yazısına: "Allah...bizi onlarla cennette yeniden birleştirsin." Çok daha büyük sayılarda insan hayatını hiçe sayma yaklaşımı New York ve Washington'daki 11 Eylül saldırılarında da görülmüştür.

Bu eylemlerde öne çıkan figür intihar bombacısı teröristtir. Bu bir bakıma yeni bir gelişmedir. 1960 ve 1970'lerin milliyetçi teröristleri genellikle kurbanlarıyla birlikte ölmemeye özen gösterir, saldırılarını güvenli bir mesafeden gerçekleştirirdi. Bir talihsizlik sonucu yakalanacak olsalar çoğu başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, örgütleri genellikle rehinelere alarak ve onlara zarar verme ya da onları öldürme tehdidinde bulunarak elemanlarını kurtarmayı denerdi. Daha önceki dönemde dinden esinlenmiş katiller özellikle de Haşhaşiler, eylemlerinden sağ çıkmak kaygısı taşımazdı ama fiilen kendilerini de öldürtmez ya da öldürmezdi. Aynı şey, 1980-88 İran-İrak Savaşı'nda düzenli orduya yol açmak için mayın tarlaları içinden ceplerinde sadece cennetin kapısından girişlerini sağlayacak pasaportlarıyla geçen İranlı çocuk askerler için de söylenebilir.

Yeni tür, kelimenin gerçek anlamıyla, intihar eylemine, 1982'den bu yana Lübnan ve İsrail'de bu tür eylemler yapan Hamas ve Hizbullah benzeri dini örgütler öncülük ettiği

130

söylenbilir. Bu eylemler 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca sürmüş ve Güneydoğu Türkiye, Mısır, Hindistan ve SriLan-ka'da yankı bulmuştu. Eldeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla bu görevler için seçilen adaylar bazı istisnalar dışında erkek, genç ve yoksul ve genellikle mülteci kamplarından gelmedir. Onları iki türlü ödül beklemektedir: öteki dünyada en ince detayına kadar anlatılan cennet bahçeleri; bu dünyada aileleri için destek ve yardım. Dikkate değer bir yenilik, 1996-1999 yılları arasında Kürt teröristler ve 2002 Ocak'ından bu yana Filistinliler örneklerinde görüldüğü gibi, kadın intihar bombacılarının kullanılmasıdır.

Düşmanın elinde ölmeye hazır ortaçağın kutsal savaşçısı ya da fedaisinin aksine, yeni intihar teröristi-kendi eliyle kendi hayatına son veriyor. Bu İslam öğretisinde önemli bir konuyu gündeme getiriyor. İslamcı hukuk metinleri intihar konusunda çok açıktır. İntihar büyük bir günahdır ve kendini öldürme biçiminin ebediyen tekrarı yoluyla lanetlenerek cezalandırılır. Peygamber'in bir hadisinden alınma aşağıdaki pasaj konuyu tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Peygamber dedi ki, Her kim kendini bir bıçakla öldürür Cehennem ateşinde bu bıçakla işkenceye uğrayacaktır. Yine Peygamber dedi ki, Kim kendini asarsa Cehennem'de de asılacak, kendini hançerleyen Cehennemde de kendini hançerleyecektir... Kim kendini bir uçurumdan atar ve öldürürse ebediyen Cehennem ateşine atılacaktır. Kim zehir içerek kendini öldürürse, Cehennemde de ebediyen elinde zehirle dolaşacak ve onu içecektir... Kim kendini hangi yolla öldürürse Cehennemde de o yolla azap çekecektir... Bu dünyada kendini nasıl öldürmüşse Ahiret gününde de aynı şekilde eliyet görecektir.2

2. Bu ve benzeri hadisleri standart hadis derlemelerinde bulabilirsiniz: örneğin, Sahih al-Bukhari, Recucil des Traditions Mahometanes, c. 1, der. M. Ludolf Krehl (Leiden, 1862), s. 363; c. 2 (Leiden, 1864), s. 223-224, 373; c. 4, der. Th. W. Juyn-boll (Leiden, 1908), s. 71, 124, 243, 253-254, 320, 364. Tartışmanın tamamı için, bkz., Franz Rosenthal, "On Suicide in islam," Journal of the American Oriental Society, c. 66 (1946), s. 239-259.

Terörizmin Yükselişi

131

İlk dönemin âlimleri düşmanın elinde ölmekle kendini öldürmek arasına kesin bir çizgi çekmiştir. Peygamber'in Allah'ın dilinden aktardığı bir buyruk anlamına gelen, hadisi kudsi olarak bilinen türden en eski hadislerin biri çarpıcı bir örnek verir. Kutsal savaşta ölümcül bir yara alan birinin acısını dindirmek için kendi canına kıyduğunda Peygamber oradadır. Bu olay üzerine Allah buyurdu ki, "Kulum kendi elleriyle canına kıyarak benden önce davrandı, bu yüzden cennete kabul edilmeyecek." Yine bir başka ilk dönem hadisine göre, Peygamber kendi canına kıyan birinin cenaze namazını kılmayı reddetmiştir.3

11 Eylül ve diğer benzer saldırı eylemlerinin iki özelliği öne çıkıyor: Faillerin intihar etmekteki azimleri ve hem kendi görevlendirdikleri kişiler hem de sayısız masum kurban açısından, onları gönderenlerin acımasızlıkları. Bunlar İslam'a göre bir biçimde haklı görülebilir mi?

Yanıt açık ve kesin bir hayır olmalıdır.

Dünya Ticaret Merkezi'nde, çoğu Amerikalı olmayan ve içlerinde Müslüman ülkelerden gelmiş Müslümanların da olduğu binlerce insanın canice katledilmesine İslam öğretisinde ya da hukukunda hiçbir haklılık gerekçesi bulunamayacağı gibi, İslam tarihinde bunun bir örneği de yoktur. Aslında insan tarihinde böylesine bilerek ve ayırım gözetmeksizin yapılan haince eylem sayısı da çok azdır. Bunlar yalnızca insanlığa ve medeniyete karşı işlenmiş suçlar değil, bu suçları işleyenler bunu Allah adına, Peygamber adına ve Kuran adına yaptıklarını söylediklerinde, aynı zamanda, bir Müslüman açısından büyük bir günah işlemiş de olurlar.

Birçok Arap ve Müslüman Dünya Ticaret Merkezi'ne karşı yapılan saldırı karşısında şaşkınlık yaşamış ve acımasızlığın, zalimliğin boyutlarından dehşete düşmüştür; bu insanlar aynı zamanda bunun onlar adına ve inançları adına

3. Aktaran, Ibn Hanbal, Musnad (Kahire, 1313; 1895-1896), c. 5, s. 87.

yapılmış olmasından dolayı da utanç ve öfke duymuştur. Tamamı değilse bile Müslümanların çoğunun tepkisi buydu. New York'tan gelen haberler üzerine Arap sokaklarında ve öteki Müslüman merkezlerde sevinç gösterileri yapıldığı haberleri geldi, hatta görüntüler yayınlandı. Tepkinin nedeni kısmen kıskançlıktı; bu duygu daha sessizce olsa da Avrupa'da da yaygındı. Yoksulluk ve sefalet içindeki insanlar arasında, zengin ve gözü kendinden başkasını görmeyen . Amerikalıların bir ders almasını görmekten biraz memnun olanlar hatta açıkça sevinenler vardı.

Arap basınında New York ve Washington'daki katliamlara gösterilen tepkilerde, Holocaust'a gösterilen tepkiye benzer kabullenme ve inkâr arasında rahatsız edici bir denge göze çarpıyordu.4 Holocaust konusunda Arap medyasında üç tutum sık sık yan yana görülebilir: Asla böyle bir şey olmadı; bu mesele çok abartıldı; Yahudiler bunu zaten hak etmişti. Bu son nokta konusunda, bazı çok hevesli yazarlar Hitler'e işini bitirmediği için sitemde bile bulunur. Kimse henüz Dünya Ticaret Merkezi'nin yıkılmadığını iddia etmiyor ama zaman içinde bu da komplo teorisyenlerinin yapamayacağı bir şey olmaktan çıkacaktır. Hepsi değil ama birçok Müslüman yorumcunun mevcut çizgisi böyle bir şeyi ne Müslümanların ne de Arapların yapmış olabileceğini iddia etmek yönündedir. Onlar başka açıklamalar getiriyorlar. Buldukları failer arasında Timothy McVeigh ve Oklahoma'ya gönderme yaparak Amerikalı beyaz aşırı sağcılar ve milisler, küreselleşme karşıtları, Avrupalılar, Çinliler ve füze savunma kalkını projesine muhalif öteki devletler, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının öcünü almak isteyenler, Hiroşima'nın gecikmiş bedelini ödetmek isteyen Japonlar ve benzerleri bulunuyor. Hatta bir köşe yazarı saldırının dikkatleri "yukarı Mısır'da bir köy muhtarını seçmeye bile yetmeyecek bir azınlık" oyuyla seçilmesinden başka yönlere çevir-

4. Arap medyasındaki bu ve benzeri haberler için, bkz., Middle East Media Research Institute, Washington, D.C. (www.memri.org).

Terörizmin Yükselişi

mek isteyen Başkan Bush tarafından örgütlendiğini yazmıştır. Yazar ayrıca Colin Powell'ın da Başkan Bush'un suç ortağı olduğunu ima ediyor. Bu güne kadar en tutulan açıklama suçu, küçük değişikliklerle, gözde hainlere - İsrail, Mossad (bazılarına göre, CIA'yla işbirliği içinde), Zion Büyükleri ya da basitçe ve kendinden emin bir biçimde Yahudilere- atmak olmuştur. Bu onların aynı anda saldırıları hem takdir etmesini hem de sahiplenmemesini sağlıyor. Yahudilerin bu saldırıları yapma nedeni olarak da Yahudilerin Arapları ve genel olarak Müslümanları kötü göstermek ve Amerikalılarla aralarına nifak tohumları ekmek istemeleri gösteriliyor. Ürdünlü bir köşe yazarı saldırıları gerçekleştirenlerle ilgili başka bir ilginç iddia attı: "Siyonist örgütler" Dünyanın gözü başka yerdeyken İsrail'de Mescidi Akşa'yı yıkabilecekti. Bu türden bir açıklama, sık sık ifade edilen, yapılan bir suç olmakla birlikte Amerika'nın suçlarının adil bir karşılığı olduğu görüşüne engel teşkil etmez, tam tersine böyle bir görüşü teşvik eder. Belki de en çarpıcı -ve açık- tepki Hamas'ın haftalık yayın organı El-Risale'nin 13 Eylül 2001 tarihli sayısından geldi: "Allah dualarımızı kabul etti."

Eylemin korkunç boyutları ortaya çıktıkça, bazı yazarlar failleri lanetlemeye ve kurbanlara acımaya daha istekliydi. Ama bu yazılarda bile Amerika'nın ettiğini bulduğunu söyleme fırsatı nadiren kaçırılıyordu. Yeni Dünya'nın işgali, sömürgeleştirilmesi ve yerleşime açılmasından başlayıp günümüze kadar uzanan Amerika'nın suç dosyası duygulu sözlerle uzun ve ayrıntılı bir biçimde sayılıp dökülüyordu; bu listede Amerikan açgözlülüğü ve acımasızlığının pençesine düşmüş Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan kurbanlar da unutulmuyordu elbette.

Usame bin Ladin sürekli olarak düşmanını "Haçlılar" olarak tanımlayarak mücadeleyi nasıl gördüğünü açığa vurmuştu. Haçlılar, diye hatırlatılıyordu, ne Amerikalılar ne de Yahudilerdi; onlar Hıristiyanlığın kayıp kutsal topraklarını

İslam'ın Krizi

yeniden ele geçirmek için kutsal bir savaşa tutuşan Hıristiyanlardı. Kasım 2002'de yayımlanmış olan5 ve Usame bin Ladin'e atfedilen "Amerika'ya mektup"ta,

yalnızca ABD yönetimi değil, ABD halkınca da işlenmiş çeşitli suçlara ilişkin ayrıntılı bir liste veriliyor ve "sizi neleri yapmaya çağırıyoruz ve sizden ne istiyoruz" sorusu ardından yedi başlık altında talepler sıralanıyordu: Birincisi, İslam'ı benimsemek; ikincisi, "baskıya, yalana, ahlaksızlığa ve namussuzluğa son vermek"; üçüncüsü, Amerika'nın "ilkesiz ya da görgüsüz bir millet" olduğunu anlamak ve kabul etmek; dördüncüsü, Filistin'de İsrail'i, Keşmir'de Hindistan'ı, Çeçenlere karşı Rusları ve güney Filipinlerde Müslümanlara karşı Manila hükümetini desteklemeye son vermek; beşincisi, "bavullarınızı toplayıp topraklarımızı terk etmek." Bu Amerika'nın kendi iyiliği için yapmış bir tavsiyeydi ve hemen ardından "sizi kefenler içinde geri postalamaya zorlamayın bizi" deniyordu. Altıncısı, "ülkelerimizdeki yoz liderlerden desteğinizi çekin. Politikamıza ve eğitim yöntemimize karışmayın. Bizi ya kendi halimize bırakın ya da New York ve Washington'da bekleyin; yedincisi, Müslümanlarla tahakküm, hırsızlık ve işgal yerine karşılıklı çıkarlar ve yararlar temelinde ilişki kurun." Mektup Amerikalılara eğer bu tavsiyeye kulak asmazlarsa önceki Haçlılar gibi yenilgiye uğrayacaklarını ve "akıbetlerinin kendi askeri yenilgi, politik açmaz, ideolojik çöküş ve ekonomik iflaslarıyla baş etmek için Afganistan'dan kaçan Sovyetler gibi olacağını" söyleyerek son buluyor.

Bu belgede Amerika'ya karşı getirilen suçlamalar ayrıntılıdır. Bildik rahatsızlıklar listesinden başka burada özel ve genel bir dizi iddia ortaya atılmaktadır. Farklı zamanlarda Ortadoğu'nun politikacılarını ve politikalarını etkisi altına almış ideolojileri yansıtan bu suçlamaların kaynağı çeşitlidir ve genel olarak bilinmektedir. Bazıları Nazi döneminden 5. Mektubun, İngilizce ve Arapça olarak, tam metni Kasım 2002'de internette yaygın olarak yayımlandı. Farklı üslup ve bakış açısı yüzünden, mektubu Usame bin Ladin'in kaleme aldığını söylemek zor.

135

kalmadır, örneğin yozlaşma ve mutlak Yahudi kontrolü; bazıları Sovyet nüfuzu dönemine aittir, örneğin kapitalist açgözlülük ve sömürü. Bir kısmı yakın tarihli Avrupa, hatta Amerika kaynaklıdır ve hem sağ hem de soldan gelir. Bu kategoriye dünyanın kirletilmesi, Kyoto sözleşmesinin reddi, seçim kampanyalarının finansmanı yoluyla politik yozlaşma, "beyaz ırka" ayrıcalık tanınması ve sağdan, yeni-Nazilerden, Benjamin Franklin'in Yahudi tehlikesine karşı uyarıda bulunduğu yolundaki beyaz üstünlüğünü savunanların yalanı girer. Yahudilerin uğursuz rolü hemen her suçta vurgulanmaktadır.

Amerikan hayat tarzının övgüye değer meziyetleri bile suç ve günah haline gelmiştir. Kadın özgürlüğü namussuzluk ve kadınların "tüketim malları" olarak ticari kullanımı demektir. Serbest seçimler, Amerikan halkının yöneticilerini özgürce seçtikleri ve bu yüzden yöneticilerinin yaptıklarından sorumlu tutulmaları ve cezalandırılmaları gerektiği, yani "masum siviller" diye bir şeyin olmadığı anlamına gelir. En kötüsü de kiliseyle devletin ayrılmasıdır: "Siz Anayasa ve Yasalarında Allah'ın Yolunu izlemek yerine, kendi arzu ve iradenizle kendi yasalarını icat etmeyi tercih eden bir milletsiniz. Siz politikalarınızı dinden ayırdınız, sizi yaratan Allah'ın Mutlak Otoritesini onaylayan doğaya karşı geldiniz." Özetle, "Siz insanlık tarihinin gördüğü en kötü medeniyetsiniz." Bu yargı, Usame bin Ladin ve yandaşlarının sıklıkla adını andığı tarihin sayfalarında kalmış daha eski tiranlıkları bırakın, Nazi ve Sovyet diktatörlüklerinin anılarının hâlâ taze olduğunu akla getiriyor. Temel neden, Amerika'nın artık Batı, Hıristiyanlık ya da daha genel adıyla "Kafir Toprakları" gibi çeşitli sıfatlarla anılan şeyin lideri olarak kabul edilmesidir. Bu anlamda Amerika başkanı Konstantinopol'ün Bizans imparatorları, Viyana'nın Kutsal Roma imparatorları, Kraliçe Viktorya ve onun emperyal meslektaşları ve Avrupa'daki varisleri gibi- uzun bir liste oluşturan tiranların halefidir. Geçmişte olduğu gibi bugün de bu Hıristiyan kafirler dünyası ilahı olarak

136

İslam'ın Krizi

takdir edilmiş olan İslam'ın yayılmasını engelleyen tek ciddi rakip güç olarak görülür; bu dünya direnecek ve geciktirecektir ama nihai, kaçınılmaz, evrensel zaferi önleyemez. Hiç kuşkusuz, El Kaide'nin kurulması ve Usame bin Ladin'in

kutsal savaş ilanı hem islam hem de terörizm tarihinde yeni ve uğursuz bir sayfanın açıldığını gösteriyordu. Bin Ladin'in eylemlerini ateşleyen, kendisinin de gayet açık bir dille söylediği gibi, Körfez Savaşı sırasında Amerika'nın Arabistan'daki varlığı -Müslümanların Kutsal Topraklarının kirletilmesi- ve Amerika'nın Irak'a saldırmak için Suudi Arabistan'ı bir üs olarak kullanmasıdır. Eğer Arabistan islam dünyasının en sembolik yurduysa, beş yüz yıl halifelere ev sahipliği yapmış ve islam tarihinin en görkemli günlerinin sahnesi olmuş Bağdat da ikincisidir.

Bin Ladin'i harekete geçiren belki de daha önemli bir başka unsur vardı. Geçmişte Batı'ya karşı savaşan Müslümanlar yüzlerini rahatlatmak, cesaret, maddi ve askeri yardım almak için Batı'nın düşmanlarına dönebilmişti. Şimdi, yüzyıllardır ilk kez böyle faydalı bir düşman yoktur. Bin Ladin ve tayfası hemen fark ettiler ki yeni dünya güçler dağılımı içinde eğer Amerika'yla savaşmak istiyorsanız bunu kendiniz yapmak zorundasınız. 1991'de, Sovyetler Birliği varlığının son bulduğu yıl, Bin Ladin ve tayfası El Kaide'yi kurmuş ve Afganistan'daki savaşa katılmış birçok kişiyi örgüt bünyesine almıştı. Amaçları kimsenin gözünü korkutmuyordu belki, ama onlar öyle düşünmüyordu. Onlar, kendince, Afganistan'dan Sovyetleri söküp atmışlardı; bu öyle ezici bir zaferdi ki doğrudan doğruya Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına neden olmuştu. Her zaman gözlerinde büyüttükleri bir süper gücün üstesinden geldikten sonra artık sıra diğerine gelmişti. Bunu düşünürken, başkaları gibi Bin Ladin'in de sık sık dile getirdiği, Amerika'nın kağıttan bir kaplan olduğu fikrinden cesaret alıyorlardı. Müslüman teröristler daha önce de böylesi fikirlere kapılmıştı. Tahran'daki Amerikan Elçiliği binasını 1979'dan 1981'e kadar işgal edenlerin anıları içinde en çarpıcı itiraf-

Taörizmin Yükselişi 137

lardan birinde, başlangıçta niyetlerinin binayı ve rehinelere sadece birkaç gün tutmak olduğu anlatılmaktadır. Washing-ton'dan yapılan açıklamalardan daha ciddi bir eylemin tehlikesi olmadığı anlaşılınca fikirlerini değiştirmişler. Sonunda rehinelere, anlatılana göre, yeni seçilen başkan Ronald Reagan'ın soruna "bir kovboy gibi" yaklaşılabileceğinden korktukları için serbest bırakmışlar. Bin Ladin ve yandaşlarının böyle bir kaygısı hiç olmamıştır. Onların nefreti ne korkuyla dizginlenebilir ne de saygıyla dindirilebilir. Daha öncekiler gibi onlar da durmaksızın Amerika'nın Vietnam'dan, Lübnan'dan ve onların gözünde en önemlisi Somali'den çekilmesinden dem vuruyor. Bin Ladin'in, 28 Mayıs 1998 tarihinde, ABC News'tan John Miller'le yaptığı mülakatta söyledikleri özellikle aydınlatıcıdır: Son on yılda, soğuk savaşlar vermeye hazır ama uzun savaşlar vermeye hazır olmayan Amerikan askerlerinin zayıflığını ve Amerikan yönetiminin çöküşünü gördük. Beyrut'ta iki patlamanın ardından Denizciler kaçarken görüldü bu. Yine görülüyor ki, onlar yirmi dört saatten daha kısa bir sürede kaçabiliyor ve bu Somali'de de tekrarlandı.. [Bizim] gençler Amerikan askerlerinin moralinin ne kadar düşük olduğuna şaştılar... Birkaç patlamanın ardından, hepsi yenilgiyi kabul edip kaçıyor... Onlar dünya lideri ve yeni dünya düzeninin lideri olduklarını unuttular. [Onlar] cesetlerini yerlerde sürükleyerek kaçtı ve arkalarında utanç verici bir yenilgi bıraktı.

Usame bin Ladin için ABD'ye savaş ilan etmek yedinci yüzyılda başlayan dini hâkimiyet mücadelesini yeniden başlatmaktır. O ve yandaşları için bu bir fırsat anıdır. Bugün medeniyeti temsil eden ve Roma ve Bizans gibi Dar-ül Harb'in liderliğini yapan Amerika yozlaşmış ve moralsizdir, yıkılmaya hazır hale gelmiştir. Ama zaafalarına rağmen Amerika tehlikelidir de. Humeyni'nin ABD'ye "Büyük Şeytan" demesi boşuna değildir ve El Kaide üyeleri için, Müslüman

138
İslam'ın Krizi

dindaşlarına dayatmak istedikleri türden İslam karşısında en büyük tehdit de Amerika'nın ayartıcılığı ve onun müsrif, sefih hayat tarzıdır.

Ama Amerika'yı farklı nedenlerle -insan hakları, özgür kurumlar ve sorumlu, temsili bir yönetim vaadi yüzünden-çekici bulan başkaları da vardır. Artan sayıda insan, hatta bazı hareketler bu tür kurumları kendi ülkelerine getirmek gibi karmaşık bir görevi üstlenmiş durumdadır. Bu iş kolay değil. Belirtildiği gibi, benzer birçok girişim günümüzdeki yozlaşmış rejimleri ortaya çıkarmıştır. İslam Konferansı Örgütü içindeki elli yedi üyeden yalnızca biri, Türkiye

Cumhuriyeti, uzun bir süreden beri demokratik kurumları işletmekte, zor ve süre giden sorunlara rağmen liberal bir ekonomiyle özgür bir toplum ve politik düzen kurma yolunda ilerlemektedir.

Şiddetle anti-Amerikan rejimlere sahip olan iki ülkede, Irak ve İran'da iktidara geçebilecek ve hükümet kurabilecek demokratik muhalefet güçleri vardır. Biz, söylemekten hoşlandığımız biçimiyle özgür dünya, onlara yardım etmek için çok şey yapabilir ama şimdiye kadar çok az şey yapıldı. Bölgedeki diğer ülkelerin çoğunda değerlerimizi paylaşan, bize sempati duyan ve hayat tarzımızı paylaşmak isteyen pek çok insan var. Onlar özgürlüğü biliyor ve yurtlarına getirmek istiyor. Bizim onlara yardım etmemiz çok zor ama en azından onları engellememeliyiz. Eğer başarılı olurlarsa, bu dünyalarda diplomatik anlamda değil gerçek anlamda dostlarımız ve müttefiklerimiz olacak.

Bu arada acil bir sorun daha vardır. Eğer El Kaide liderleri İslam dünyasını görüşlerini ve liderliklerini kabul etmeye ikna edebilirse, bizi, yalnızca Amerikalıları da değil herkesi uzun ve sert bir mücadele bekliyor olacak. Avrupa, özellikle de Batı Avrupa bugün geniş ve hızla büyüyen bir Müslüman cemaate ev sahipliği yapıyor ve birçok Avrupalı bunu bir sorun, bazıları da bir tehdit olarak görmeye başlıyor. Er ya da geç, El Kaide ve bağlantılı gruplar Müslüman-

139

lara ve kutsallarına karşı güç kullanmada Amerikalılar kadar titiz davranmadıkları bilinen İslam'ın öteki komşularıyla -Rusya, Çin, Hindistan- çatışmaya girecektir. Eğer fun-damentalistlerin hesabı doğru çıkar ve savaşlarını kazanırlarsa, dünyayı, özellikle de İslam'ı benimseyen parçalarını, karanlık bir gelecek bekliyor demektir.

TEŞEKKÜR

Bu kitabın eksenini Kasım 2001'de, The New Yorker'da yayımlanan bir makale oluşturdu. Söz konusu makaleyi güncelleştirir ve uzun bir makaleyi kısa bir kitap haline getirirken, daha önceki bazı yayınlardan, özellikle Foreign Affairs ve The Atlantic Monthly'de yayımlanmış bazı makalelerden, birkaç bölüm alıp uyarladım.

Bana bu kitabın hazırlanmasında ve ortaya çıkışında yardımcı olanlara teşekkür etmek gibi hoş bir görev kaldı. Özellikle azimli ve paha biçilmez editörüm Joy de Menil ve asistanım Annamarie Cerminaro'ya bir kez daha hiç azalmayan destekleri ve yardımları için; arkadaşım Buntzie Churchill'e taslakları okuyup eleştirdiği ve önerilerde bulunduğu için; Princeton'da öğrenci olan Eli Alshech'e araştırma ve hazırlık aşamasındaki çok yönlü yardımları için teşekkür borçluyum.

11 Eylül, 106,129,131 1991 Körfez Savaşı, 7, 90

Abbasi Halifeliği, 7

ABD, 1, 8,10,13, 38, 59, 61, 62, 64, 65, 69-75, 78-80, 82, 83, 84, 86, 87-90, 92, 94-99,101, 103,106,129, 134,137

Abd al Vahab, 107,109

Abdül Salam Faraj, 117

Aden, 12, 58,125

Adolphus Slade, 59

Afganistan, 6, 26, 32, 42, 58, 59, 62, 83, 84, 114,134,136

Afrika, 22, 25, 26, 41, 42, 45, 47, 54,55,98,115,116,129, 133

Afrika Birliği Örgütü, 26

Al-Qııds al-Arabi, 7

Amerikan Devletleri Örgütü, 26

Amerikan Devrimi, 63, 65, 81

Anadolu, 2, 28, 41

Anglo-Iran Şirketi, 69

Angola, 90

anti-Amerikancılık, 67, 85

Arabistan, 2, 5, 8-13, 25, 41, 48, 52, 56, 59, 62, 74, 77, 94, 102, 106, 108, 111,136

Arapça, 2, 3, 5, 6, 22, 37, 42, 65,

115,129 Arnavutluk, 25 Ascension Kilisesi, 47 Aubert du Bayet, 64 Avrupa, 1, 4, 5, 6,11, 12, 24,41, 42, 49, 54, 57, 68, 80, 96, 112,117, 132,135 Avrupa Birliği, 28, 75 Ayetallah Humeyni, 7, 20, 29, 78 Azerbaycan, 81, 82

B

Baas Partisi, 67, 105 Bağdat, 7, 10, 48, 51, 89,136 Bağdat Paktı, 89 Bahreyn, 102, 103, 104 Başkan George Bush, 1, 7, 61, 118,133 Batı Bloku, 24 Belgrad, 42, 54 Bengladeş, 7, 104 Bereketli Ay, 1, 58, 107 Birleşik Arap Emirlikleri, 102, 103, 104 BM, 24, 104 Bolşevikler, 30 Bosna, 25, 83 Budizm, 18 Bulgaristan, 24 Büyük Şeytan, 75, 80,137 144 İslam'ın Krizi

c-ç

cahiliye, 74

Cezayir, 5, 32, 58, 69, 84, 98, 115,128

Chatillon'lu Reynard, 52 Cheney, 7

Christopher Columbus, 63 CIA, 70, 133 Cidde, 12,25, 110 Cihat, 7, 9, 37-39, 42 Cizye, 46, 49 Clinton, 97 Çeçenistan, 43, 84 Çeçenler, 25, 134 Çin, 25, 37, 83, 132, 139

D

Dar-ül Aht, 46, 47 Dar-ül Harb, 37, 46, 47 Dar-ül İslam, 46, 57 Dar-ül Sulh, 46 Doğu Avrupa, 68 Doğu Bloku, 24 Dünya Bankası, 102, 104 Dünya Ticaret Merkezi, 131, 132

El Salvador, 90 emperyalizm, 13, 42, 54, 57, 59, 79, 81, 82, 87 Endonezya, 17, 27, 57, 102 Ernst Jünger, 67 Exodus, 89, 118 Farsça, 5, 6, 115

Fas, 17, 25, 27, 53, 58, 63, 64, 71 fetva, 9, 10,57, 120

Filistin, 2, 4, 5, 26, 41, 43, 59, 62, 75, 85, 86, 90, 93, 97, 125, 130, 134 Filistin Kurtuluş Örgütü, 125, 126

Firavun, 7,23, 74, 118 FKÖ, 62, 84, 127 Fransız Devrimi, 56, 63, 65

fundamentalizm, 31, 34, 72, 115, 116, 120

General Zahedi, 70 Guyan, 25

Güney Asya, 12

Güneydoğu Asya, 24, 56, 58, 90

H

Haçlılar, 7, 12, 41, 51-54, 124, 133

hadisler, 29, 120, 131 Haile Selasiye, 75 Halifelik, 2, 3, 23 Hama, 96-98, 129, 133 Hamas, 129, 133 Haşhaşiler, 124, 125, 129 Haşimi, 110 Haybar, 11

Hicaz, 10, 11, 52, 108-111 hicret, 23, 40 Hindistan, 4, 6, 25, 26, 41, 58, 69, 108,110, 111, 128, 130, 134, 139 Hinduizm, 18 Hıristiyanlar, 11, 18, 19,22, 47-51, 53, 66, 73, 123, 134

Hiroşima, 75, 132 Hitler, 60, 73, 119, 129, 132 Hizbullah, 129 Holocaust, 132

Holy Sepulchre, 47 Horatio Nelson, 56

Dizin

145

Hz. Ebubekir, 20

Hz. Isa, 22

Hz. Muhammed, 8, 11, 19, 20, 23, 40, 108 Hz. Musa, 22 Hz. Ömer, 5

J

Jakobenler, 30 James Baker, 97 Jean-Pierre Raffarin, 52

ı-i

Irak, 2, 4-7, 10, 26, 60, 67, 69, 70, 72, 75, 80, 85, 89, 93, 95, 110, 136, 138
Iber Yarımadası, 41 ikinci Dünya Savaşı, 60, 66, 68,
88,112
İKÖ, 25, 26, 84 ilahi Hukuk, 20, 21, 45 intihar, 44, 130 intihar bombacısı, 44,
129 İran Devrimi, 13, 61, 70, 75,
78,93
İran Körfezi, 12, 58, 108 İran-İrak Savaşı, 6, 129 irtidat, 57
İslam Devrimi, 29, 32 İslam Fedailerini, 125 İslam hukuku, 11, 38, 39, 49,
57, 122, 124 İslam Konferansı Örgütü, 25,
71, 75, 84, 138 İslam Konferansı Örgütü (İKÖ),
25 İslamcı Kurtuluş Cephesi (FİS),
98 İspanya, 11,41,42,63, 103,
126
İspanyolca, 30, 63 İsrail, 9, 10, 13, 30, 59, 62, 72, 75,80, 85,86, 89, 118,
126, 133 İstanbul, 1, 41, 48, 55, 63, 64,
75, 108
İtalya, 6, 41, 126-128 İtalyanca, 6
K
kadın, 23, 24
Kadısiye, 7
kafir, 1,7,32,39,46,118
Kafiristan, 42
Kafkasya, 57, 83, 128
kapitalizmi, 24, 68
Karaman, 28
Katar, 102, 103
Kayzer, 60
Kazakistan, 17, 103
Kerbela, 7, 107
Keşmir, 43, 84, 134
kilise, 19, 21, 28, 73, 115
Kızıl Deniz, 12, 52, 56
Kızıl Ordu, 62
Komünizm, 68
Konfiçyusçuluk, 18
Konstantin, 19, 48, 135
Kore, 75, 102
Kosova, 83, 84
Körfez Savaşı, 7, 10, 62, 90,
136
Kraliçe Elizabeth, 55 Kudüs, 9, 10, 51, 52, 60, 72 Kum, 79, 80 Kuran, 4, 8, 9,
21, 23, 37, 38,
48, 49, 120 Kutsal Topraklar, 8, 10, 13, 42,
52,56, 136
Kuveyt, 10, 13, 62, 77, 98, 104 Kuzey Afrika, 22,41, 57, 115,
116
Küba, 90, 102 Kürdistan, 92 Kürtler, 96
146 L
İslam'ın Krizi
Latince, 22
Libya, 4, 75, 84, 91, 94, 103,
105 Lübnan, 2, 67, 75, 89, 92, 97,
104, 129, 137
M
MU, 70
Macaristan, 82 Maddine Albright, 97 Mağribiler, 54 Makedonya, 84 Marksizmin, 68
Martin Heidegger, 67 Medine, 10, 20, 23, 38, 48, 52,
108,110
medrese, 113, 121 Mehdi Bazargan, 78 Mehmet Ali Paşa, 42 Mekke, 9, 10, 23, 38,
40, 52,

78, 108, 110 Mescidi Aksa, 9, 47, 133 Mescidi Haram, 9 Mezopotamya, 4 Mihail Gorbaçov, 61 modernistler, 3, 98 Modernleşme, 59, 66, 102, 117 Moğol, 7
Muammer Kaddafi, 105 Muhammed, 2, 8, 10, 11, 18,
33-40, 108 Musaddık, 69, 70 Musevilik, 18 Mustafa Kemal, 2 müftü, 23, 24, 60,
121 Münih Anlaşması, 60 Mürtetler, 38, 40, 46 Müslüman Kardeşler, 72, 74,
97, 98, 114, 128
N
Nagazaki, 75 Napolyon Bonapart, 56 Nasır, 72, 83, 87, 89, 105 Nayran, 11 Nazizm,
68 NuriSatd, 87 . . ' Nuristan, 42
o-ö
Orta Asya, 41, 57, 81, 83 Ortadoğu, 1, 3, 4, 7,10, 18, 22,
30, 37, 41, 51, 56-59, 61,
68,81,86,87,96,112,
115 Osmanlı, 1, 2, 4, 24, 42, 108,
110
Oswald Spengler, 67 Özbekistan, 82 Özgür Subaylar, 72
paganizm, 74
Pakistan, 6, 7, 31,77, 78, 79
Panama, 71
Pan-İslamizm, 128
Peşaver, 129
Peştunca, 6
petrol, 12, 13, 31, 66, 69,112,
114
Polonya, 82 Portekiz, 41, 55 Powel, 7, 133
R
Rabat, 25, 71 Radikal islamcılık, 31 Rainer Maria Rilke, 67 Raşid Alı, 60, 72
Dizin
147
Reconquista, 41, 42
regnum, 19
Roma, 6, 18, 19, 37, 46, 70,
124, 137 Roma imparatorluğu, 19, 22,
48
Romalılar, 124 Ronald Reagan, 137 ruhban sınıfı, 21, 22
Ş
Şah, 7, 70, 71, 75, 79, 93
şehit, 43,44, 116, 129
şeriat, 20, 40, 44, 121
Şeyh Abdül Aziz, 109
Şeyh Rifa'a Raf i el-Tahtawi, 65
Şeytan Ayetleri, 120
Şiiler, 96, 107
Sabra ve Şatila, 97
sacerdotium, 19
Saddam Hüseyin, 7, 10, 13, 52,
61,91, 105 Salman Rüşdi, 57, 120, 121,
122
Sedat, 32, 57, 80, 83, 117,118 Selahaddin, 52, 53 Selanikli Mustafa Efendi, 55
Senegal, 17
Seyid Kutub, 72, 73, 74, 75 Sezar, 19, 20 Singapur, 102 Sinkiang, 83, 84 Snouck
Hurgronje, 60 Soğuk Savaş, 24, 26, 60, 62, 68,
137
sosyalizm, 24, 68, 115 Sovyetler Birliği, 24, 34, 60, 68,
81, 110 Starın, 87, 115
Standart Oil of California, 111 Sudan, 9, 12, 26, 91, 94 Sufizm, 109 Sunnı, 108
Surinam, 25 Suriye, 2, 4, 41, 60, 84, 87, 93,
97, 104, 124
Suudi, 5, 9, 11, 31, 77, 108-120 Suudi Arabistan, 5, 9, 10, 13,
25,58,94, 102, 106, 111,
136

Suudi sülalesi, 12, 110 Süveyş Savaşı, 87

T

Taliban, 6, 114

Tatarlar, 25, 41, 42, 54

Tayvan, 102

teokrazi, 29

terörizm, 1, 13, 45, 125, 126,
136

Timor, 84

Tudeh Komünist Partisi, 70 Tunus, 5, 58

Türkçe, 5, 28, 63,65, 115 Türkiye, 2, 5, 6, 21, 25, 27, 59,
63,65,89, 105, 130, 138 Türkler, 2, 6, 27, 82, 113

u-ü

ulema, 9, 21, 38, 44

ulus, 2, 4, 6, 29, 42, 49, 67, 97,

127, 128 ulus-devlet, 4 Usame Bin Ladin, 1, 3, 7, 11,
38,48, 51, 62, 118, 119,

129, 133- 137 Üçüncü Dünya, 33

ü Reich, 61, 68

V

Vahabi, 12, 107-110, 113, 114 Vahabilik, 107, 112 Vıchy hükümeti, 60, 67

Vietnam, 75, 90, 92, 103, 137

148

İslam'ın Krizi

Warren Christopher, 97

Yahudi, 7-9, 11, 18, 27, 47-51, 53, 61, 85-87, 124, 132, 135

Yeni Ahit, 21, 33

Yeni Dünya, 63, 133, 136, 137 Yugoslavya, 24 Yunanistan, 24, 27, 28, 103

Yunanlılar, 27, 28, 124, 125

Zbigniew Brzezinski, 78 zrnıma ve zımmiler, 49

LİTERATÜR AĞUSTOS 2003

Princeton Üniversitesi'nde Yakın Doğu Çalışmaları Profesörü olan Bernard Levvis bütün dünyada en büyük Ortadoğu tarihçilerinden biri olarak tanınmaktadır. Eserleri yirmiden fazla dile çevrilmiştir. Princeton, New Jersey'de yaşayan Bernard Levvis Ulusal Kitap Eleştirmenleri ödülü alan The Middle East: A Brief History of the Last 2,000 Years [Ortadoğu: Son İki Bin Yılın Kısa Tarihi] ve The Emergence of Modern Turkey [Modern Türkiye'nin Doğuşu], The Arabs in History [Tarihte Araplar] ve What Went Wrong? [Yanlış Olan Neydi?] kitaplarının yazarıdır.

Bernard Lewis _ İslam'ın Krizi